

P: → Papi irat.

Paddan-Aram: a későbbi hagyományban az izr. pátriárkák – egyébként Aram-Naharaimnak (→ arámok) nevezett – hazája (Ter 25,20; 28,2.5 kk.; 31,18; 33,18; 35,9.26; 46,15; 48,7: Paddan). Oz 12,13 'Arám mezeje'-ként értelmezi. Föltehető, hogy → Hárán városát és vidékét kell rajta érteni.

Páfusz: kikötőváros Ciprus DNy-i részén. Pál Barnabással és Márkkal együtt kereste fel 1. missz. útján (ApCsel 13,6–12). ~ban volt Szergiusz Paulusz prokonzul székhelye.

pajzs: A kis kerek v. tojásdad ~ (1Kir 10,16 kk.; 2Krn 6,11 stb.), ill. a nagy, hosszú ~ hozzátartozott a nehéz fegyverzetűek felszereléséhez a közelharcban. Fából v. nádfonatból készült, bőrrel vonták be, átítták olajjal (vö. 2Sám 1,21; Iz 21,5) és dudorokkal látták el (Jób 15,26). A hosszú, arannyal bevont ~ díszül szolgált felvonulások alkalmával (1Kir 10,16 kk.; 2Krn 9,15 kk.). Előkelő embereknek volt ~hordozójuk (1Sám 17,7.41). Az ÓSz-ben a ~ gyakran szerepel átvitt értelemben, Jahvéra vonatkoztatva: Jahve az igazak oltalma. Az ÚSz-ben Pál ap. az Isten fegyverzetének felöltésére buzdít; ennek része a hit ~a (Ef 6,16), ezzel a hívő elháríthatja a gonosz minden tüzes nyilát. → fegyverek.

palack: Nehéz megállapítani, hogy a mintegy 40 héb. szó közül, amely mind → edényféléket (kelem) jelölt, melyik melyikre vonatkozhatott. A Barrois felteszi, hogy a bakbuk (hangfestő szó, amely a bugyborékoló folyadék hangját idézi fel) a ~ok csoportjába tartozott; a bakbuk (csak 1Kir 14,3 és Jer 19,1.10: az eredetiben) edény neveként a fogság után eltűnt, de személynévként (Ezd 2,51; Neh 7,53; vö. 12,9.25) fennmaradt. Régészeti K. Galling abban látja a ~ jellegzetességét, hogy a nyaka szűk v. fületlen, v. a nyaka közepén van a füle. Ebből kiindulva a következőket lehet a ~ról mondani: alabástromból, fajanszból v. agyagból készült. Az alabástrom ~ zárható volt, alabástromkupak azonban csak kivételesen őrződött meg. A cserép~ részint Palesztinában készült, részint más országokból került Palesztinába. A kerek, lapos, kétfülű cserép~ot Galling 'kulacs'-nak tekinti és összekapcsolja a szappahat szóval, amely egy kivétellel (1Kir 17,12–16) hadakozással (1Sám 26,11–16) v. úton levéssel (1Kir 19,6) kapcsolatos szövegben szerepel. Tkp. csésze is tartozott a ~hoz. → korsó.

Pál apostol: I. A) A források. ~ életrajzához mindenekelőtt levelei és az ApCsel szolgálnak forrásul. Vitatott kérdés, hogy a ~ neve alatt ránk maradt levelek közül mennyi származik közvetlenül tőle, és így mennyi vehető minden további nélkül figyelembe ~ megértéséhez, hiszen neve alatt maradtak fenn olyan levelek is, amelyek biztosan nem tőle valók, ennek ellenére részben még a régi bibliai kéziratokban is megtalálhatók (így egy Korintusiaknak írt 3. levél, egy Laodiceaiaknak írt levél, sőt ~nak egy Senecához írt levele is). Az irodalomkritika az ÚSz tartalmazta Pál-leveleket illetően arra a következtetésre jutott, hogy a Róm, 1–2Kor, Gal, Fil, 1Tesz és a Filem egész biztosan ~tól származik. A 2Tesz és a Kol a legtöbb exegéta szerint szintén hiteles, de az Ef vonatkozásában megoszlanak a vélemények; a → pasztorális leveleket az exegéták nagy része „Pál utáni”-nak minősíti. Az ApCsel történetiségére nézve → Apostolok Cselekedetei. Ha a források terén ezt a helyzetet szem előtt tartjuk, nem lehet kérdéses, hogy amikor az ApCsel és a Pál-levelek közt ellentmondás mutatkozik, akkor inkább a Pál-levelekre kell támaszkodnunk, közülük is leginkább az ún. fő levelekre. – B) A Pál-levelek közül egyik sem őrzött meg számunkra olyan dátumokat, amelyek lehetővé tennék, hogy ~ életében pontos időrendet állapíthassunk meg. 2 adat azonban mégis biztos az ApCsel-ben: Heródes → Agrippa halálának időpontja: Kr. u. 44. (12,20–23; ZsidTört 19,5.1) és → Gallió prokonzulságának ideje: Kr. u. 51/52 v. 52/53 ápr.–jún. (ApCsel 18,12–17). Ha ~t Kr. u. 52 jún./júl.-ban idézték Gallió elé (18,12), akkor Kr. u. 50 vége felé v. Kr. u. 51 első hónapjaiban kellett Korintusba érkeznie (18,11). Így az → apostoli zsinat (ApCsel 15,6 = Gal 2,1–10) idejét Kr. u. 49-re tehetjük, ~ megtérésének

időpontját pedig ennél 14 (v. 17) évvel korábbra (2,1; vö. 1,18), attól függően, hogy a 14 évet az 1,18 említette jeruzsálemi úttól számíthatjuk-e (tehát Kr. u. 35/36 v. 33/34). Itt megjegyzendő: a „14 évvel később” v. „3 évvel később” kifejezés az ókori szokás figyelembevételével úgy értendő, hogy a megkezdett év is teljes évnek számít. Az után, hogy Gallió elé idézték, ~ „még jó ideig” ott maradt Korintusban (ApCsel 18,18), majd Antióchiába ment és „egy ideig” még itt tartózkodott (18,19–23). Amikor tehát 3. missz. útját megkezdte, Kr. u. 53 lehetett. Kb. 5 évig tarthatott a 3. missz. út, ebből kb. 3 év Efezusra esett (19,8.10; 20,31), 3 hónap Achájára (20,3), több hónap utazgatással telt el Frigiában, Galáciában (18,23) és talán Illíriában (Róm 15,19; vö. 20,3–21,14), továbbá a Tíruszba és Cezáreába való visszautazással (ApCsel 20,3–21,14), ahol ~ „néhány napot” töltött (21,10); a 3. missz. út Jeruzsálemben ért véget: ~t letartóztatták (ennek vsz. időpontja: Kr. u. 58). Jeruzsálemben és Cezáreában Félix (52–59) és Fesztusz 2 évig fogva tartotta ~t (24,27); fogsága Kr. u. 60 k. ért véget. Ekkor Rómába küldték, ahova 61 tavaszán érkezett meg; itt 2 évig (Kr. u. 61–63) enyhe fogságban tartották (28,17–31), de fogsága felmentéssel végződhetett (Filem 22). Élete hátralevő idejére csak a pasztorális levelekből vannak adataink, de erősen vitatott kérdés, hogy ezek a levelek tőle magától valók-e. 1Tim 1,3; Tit 1,5; 3,12: még egyszer elment Kisázsiaiba, sőt a → Muratori-töredék szerint (38/39. sor; 2. sz.) a Róm 15,24 említette tervének megfelelően még Hispániába is. 2Tim 1,15–18; 4,9–21: ~ újra fogoly Rómában (a Róma égése nyomán fellángolt keresztényüldözéssel összefüggésben?). Ez a fogság ~ elítélésével végződött. Halála évének a legtöbben Kr. u. 67-et tartják (így már Euszebiosz, Epiphanosz, Szt Jeromos). – A legrégebb levelek (1Tesz és 2Tesz) Kr. u. 51/52-ből valók, a Gal és 1Kor Kr. u. 54/57-ből, a 2Kor Kr. u. 57-ből; a Róm írásának ideje Kr. u. 57 végére v. Kr. u. 58 elejére tehető, a → fogságban írt levelek 61/63 k. keletkezettek. – II. Pál élettörténete. A) ~ a gör. művelődés és tudomány egyik központjában, a kilikiai Tarsuszban született (ApCsel 21,39). Zsidó családból származott, Benjamin törzsből (Róm 11,1; Fil 3,5). Minthogy István vértanú megkövezésekor (Kr. u. 33/34 v. 35/36) még ifjú volt (értsd: kb. 30 éves) és mert a Filemonnak írt levelében (Kr. u. 62/63) már öregnek nevezte magát (Filem 9), a keresztény időszámítás első éveiben születhetett. Szülei az arámul beszélő zsidók (vö. Fil 3,5) és a → farizeusok (ApCsel 23,6; Fil 3,5) közé tartoztak. Apja Tarsusz város polgára volt (ApCsel 22,28); így jómódú lehetett. Születése után a 8. napon körülmetélték (Fil 3,5) és a Saul (‘kiesedett’) nevet kapta. Ehhez kapta – másik névként – a róm. Pál nevet (ApCsel 13,9). Gyermekkorában arámul beszélt (13,9), és a törv., a hagyományok szigorú megtartására nevelték (Fil 3,6b). Zsidó szokás szerint 5. életévétől tanulta a héb. Bibliát. Ugyanígy tanulta ifjú korától kezdve Tarsusz város nyelvét, a gör. nyelvet is. Hogy ebben a fontos gör. művelődési központban valamelyik gör. iskolát is látogatta, azt farizeusi származására hivatkozva kétségbe vonják, de ha figyelembe vesszük, hogy milyen jól ismerte a gör. nyelvet és fogalmakat, a → diatribe módszereit, mégsem tarthatjuk lehetetlennek. Kb. 15 éves korában feltehetően elküldték Jeruzsálembe, hogy alaposan megismerje az Írásokat és elsajátítsa a rabbinista hagyományokat, módszereket. (Egy feltevés szerint szülei már akkor Jeruzsálembe költöztek, amikor ~ még kis gyermek volt; vö. W. C. van Unnik.) Jeruzsálemben Gamálielnek volt a tanítványa (ApCsel 22,3), aki békés természetű, jámbor és nyitott ember (vö. 5,34–39) lehetett, s a gör. művelődést sem üldözhetette. Vezetésével ~ alaposan megismerkedett az ÓSz-gel és a rabbik exegetikai módszereivel. Lelkes híve lett Jeruzsálemben a farizeusoknak (22,3: „az atyai törvény szigorú megtartására tanítottak”; Gal 1,14: „vakbuzgó követője voltam atyáim hagyományainak”). Zsidó szokás szerint ~ mesterséget is tanult: sátorkészítő lett (ApCsel 18,3). Ez v. azt jelenti, hogy erre a célra vásárolt, durva takaróból sátrat varrt, v. azt (ez a valószínűbb!), hogy maga szőtt ilyen takarókat (Kilikia nevezetes volt a kecskeszörből szőtt takarókról, amelyekből sátrat v. úti köpenyt készítettek). Ap.-i munkája során is folytatta mesterségét, hogy meglegyen a megélhetése (18,3; 1Kor 4,12; 1Tesz 2,9) és független maradhasson (1Kor 9,15).

– B) ~ nyíltan megvallja, hogy üldözte az ősegyh.-at (15,8 kk.; Gal 1,13 kk.; Fil 3,5 kk.), ezért tartja magát az utolsónak az ap.-ok közt, aki „arra sem méltó, hogy apostolnak” nevezzék (1Kor 15,9), de hogy ennek mi volt a háttere, indítéka, azt nem említi sehol. Az erre vonatkozó szövegek alapján csak azt tehetjük fel, hogy hite védelmében meggyőződésből üldözte azokat, akik az őskeresztény tanítást magukévá tették. Egyébként az egyh. üldözésénél sokkal fontosabb ~ megtérése. Ezt ~ is (15,8; Gal 1,15 kk.; vö. 1Kor 9,1), az ApCsel is (9,3–6; 22,6 kk.; 26,13–18) egy különleges kinyilatkoztatásnak tulajdonítja, amely által egyszerre mind arra is meghívást kapott, hogy a pogányok ap.-a legyen (vö. Róm 15,15 kk.; Gal 2,7 kk.). Azt a feltevést, hogy a megtérés a törv.-ben csalódott ~ hosszú belső harcának eredménye, ma már szinte mindenki elveti. Hogy a damaszkuszi élményt eltérő módon írja le ~ és az ApCsel és az ApCsel-ben olvasható 3 beszámolóban is mutatkozik eltérés, az abban leli magyarázatát, hogy ~nak és Lukácsnak teol.-i szempontból más-más mondanivalója volt. ~ számára a Feltámadottal való találkozás arra szolgált bizonyásgul, hogy ő ugyanolyan ap., mint akiket Jézus nyilvános működése elején választott ki (1Kor 10–13; Gal 1). Eldöntetlen, hogy teol.-i szempontból ~nak mely tételei vezethetők vissza közvetlenül erre az élményére. Vajon azt ismerte-e fel a farizeus, aki feddhetetlen volt a törv. megtartásában (Fil 3,5), hogy nem a zsidó törv. számos rendelkezésének megtartása tesz Isten előtt igazgá, hanem csak Isten üdvözíthet a megfeszített és feltámadott Krisztusban, akinek hitben fenntartás nélkül át kell magát adnia az embernek? Vagy az „apokaliptikus” ~ vont le következtetéseket? „Pontosan a törvény szerepét ~nál mint keresztény teológusnál a krisztusi életmű tölti be. De éppen azért, mert a krisztusi életmű teljesen és mindenestül beleépül az isteni kiválasztás történetének apokaliptikus koncepciójába, Krisztus evangéliumának közvetlen következménye épp a törvény radikális elvetése apokaliptikus értelemben véve... ~ gondolkodásmódját megtérése előtt és után az üdvösség történetének a zsidó apokaliptikában adott vázolata határozta meg” (U. Wilckens). – C) Az apostol. A következőkben főként az ApCsel alapján megpróbáljuk vázolni Pál ap.-i munkájának tört.-ét, de a következő tények óvatosságra intenek: (1) Az ApCsel időrendje nem abszolút biztos; csak vsz. időpontokkal számolhatunk. – (2) Ha Lukács ~ missz. útjainak bemutatásakor esetleg támaszkodhatott is egy úti beszámolóra (itinerarium), akkor is kérdéses marad, hogy ez a (szóbeli v. írott) beszámoló csak egy szemtanúnak köszönhető-e v. esetleg többnek. A gondos elemzés arra a következtetésre vezet, hogy ha felhasznált is Lukács úti beszámolót, akkor is alaposan átdolgozta. – (3) Az ApCsel egész felépítése és ezzel a különféle események rendje is Lukács teol.-i szemléletére és mondanivalójára vezethető vissza, ezért nem felel meg mindig pontosan az események tényleges lefolyása rendjének. – Ezekből az okokból következően ott, ahol az ApCsel és a Pál-levelek adatai ellentmondók, inkább ~ személyes emlékeire kell támaszkodnunk. (Egyébként sem ~, sem Lukács nem törekedett a pontos időrend követésére.) – 1. Főleg a Pál apostoli munkájának kezdeteiről szóló beszámolók térnek el az ApCsel-ben attól, amit ~ maga írt róluk. A Gal 1,17 szerint Pál a damaszkuszi úton átéltek után azonnal Arábiába ment, amin nem valamiféle pusztát kell értenünk, hanem a nabateusok területét. Később ~ visszatért Damaszkuszba. Hogy mennyi időt töltött ott, mielőtt első ízben – már mint keresztény – elment Jeruzsálembe, nem lehet megállapítani, de az biztos, hogy ~ nem a maga szántából hagyta el Damaszkuszt, hanem menekült Aretász király helytartója elől (2Kor 11,32 kk). Ebből esetleg arra is lehetne következtetni, hogy ~ Arábiában eredménytelenül térített, és felkeltette Arábia királyának gyanúját, ezért tért vissza Damaszkuszba. Aretász újra megkísérelte, hogy elfogassa, ezért ~ (3 évvel az osztályrészül jutott kinyilatkoztatás után) továbbmenekült Jeruzsálembe (Gal 1,18). Innen nem sokkal később újra Szíriába, ill. Kilikiába ment, mégpedig azután, hogy Jeruzsálemben az ap.-ok közül csak Péterrel és Jakabbal tudott megismerkedni, Júdea egyh.-aival pedig nem került személyes kapcsolatba (1,18–24). – Az ApCsel 9,20–25 mit sem tud ~ arábiai tartózkodásáról; mindjárt Damaszkuszban elkezdte a térítést és tanította a zsinagógában, hogy Jézus a Messiás. Az

ApCsel szerint tehát a zsidók voltak azok, akik meg akarták ölni. De az ApCsel-nek ~ 1. jeruzsálemi útjáról szóló beszámolója is (9,26–30) eltér attól, amiről a Gal 1,18–24 tudósít; ez azzal magyarázható, hogy a leírásba Lukács azt is belefoglalta, ahogyan ő az ősegyh. és ~ közötti viszonyt értelmezte. ~t „nemcsak Krisztus hívta meg, hanem az ap.-ok is elismerték és így minden szempontból 'rite vocatus' volt” (E. Haenchen). – Tarzusból ~t az ApCsel szerint Barnabás Antióchiába vitte, s ott mindketten buzgón és eredményesen térítettek (11,25 kk.). – Viszont további nehézséget okoz a 11,29 kk. magyarázata; itt arról van szó, hogy ~ Barnabással újra Jeruzsálembe ment, amit a Gal 1 nem említ. Ez a hallgatás azért érdemel figyelmet, mert itt ~ azzal érvel, hogy ha valaki más ev.-ot hirdet, mint amit ő hirdet, átkozott legyen; tekintélyének ez a védelme arra enged következtetni, hogy tévedéssel került szembe (vö. B. Rigaux). Ehhez járul, hogy az éhínség, amelyről az ApCsel 11,29 kk. tudósít, legkorábban Kr. u. 46 és 49 közé eshetett, I. Heródes Agrippa király viszont már előbb, Kr. u. 44: meghalt (12). Az ApCsel szerint ~ és Barnabás még Heródes Agrippa halála előtt vitte el Jeruzsálembe az ottani keresztények megsegítésére összegyűlt adományokat. Mivel a 15 és a Gal 2 ~nak feltehetően ugyanarról a (2.) jeruzsálemi útjáról számol be, egyre többen elfogadják azt a feltevést, amely szerint Lukács itt összekapcsolt két különféle hagyományt (Agabusz jövendölése egy éhínségről és gyűjtés Jeruzsálem megsegítésére, ill. ~nak ezzel kapcsolatos jeruzsálemi útja), hogy még egyszer bemutassa az anyaegyház és a leányegyház (Jeruzsálem–Antióchia) viszonyát, és egyszersmind az 1. missz. utat is előkészítse (ApCsel 12,25). – 2. Az első missziós út (Kr. u. 44–49: 13,1–14,28). Az ApCsel ezt az utat az antióchiai egyh. vállalkozásaként mutatja be (13,1–3; 14,27). Barnabás és ~ János Márkkal Szeleukiából Ciprusba hajózott, ahol már voltak keresztény egyh.-ak (11,19). Szalamiszban hirdették Isten szavát és az egész szigetet bejárták egészen Páfuszig, ahol Szergiusz Paulusz helytartó is megtért, egy Barjézus nevű zsidó varázsló pedig szeme világa elvesztésével bűnhődött, amiért el akarta a hittől téríteni a helytartót (13,4–12). Páfusból Pamfiliába, Pergébe hajóztak; itt Márk elvált tőlük és visszatért Jeruzsálembe. Egy veszedelmes út (2Kor 11,26) után ~ és Barnabás a pizidiai Antióchiába érkezett. Itt a szavukra először a zsidók és az → istenfélők közül sokan a keresztény hitre tértek, de a zsidók irigységből megrágalmazták őket, s erre teljesen a pogányok felé fordultak, egy idő elteltével pedig arra kényszerültek, hogy elhagyják a várost (ApCsel 13,45–52). Ugyanígy történt ez Ikóniumban is. Jó ideig ott maradtak, de aztán D felé menekültek (14,1–7). Lisztrában meggyógyítottak egy bénát, ezért isteneknek nézték őket, akik emberi alakot öltve földre szálltak. Néhány nap múlva zsidók érkeztek Antióchiából és Ikóniumból, s fellázították ellenük a népet; ~t megkövezték (vö. 2Kor 11,24; 2Tim 3,10 kk.). Másnap ~ Barnabással Derbébe ment; itt sok zsidót megnyertek a Jézus Krisztusban való hitnek (ApCsel 14,8–20). Egy idő elteltével mindketten visszatértek – Lisztrán, Ikóniumon, Antióchián (Pizidia), Pergén és Attálián át – a szíriai Antióchiába (14,21–28). – 3. Az apostoli zsinat (Kr. u. 49; 15; vö. Gal 2,1–10). Az antióchiai egyh. örömét, amelyet a sok pogány megtérése szerzett, csakhamar megzavarták némelyek azok közül a zsidókeresztények közül, akik Jeruzsálemből érkeztek. ~ és Barnabás befogadta a pogányokat a keresztény közösségbe anélkül, hogy körülmélték v. a zsidó törv.-ek megtartására kötelezték volna őket. Ezzel Antióchiában mindenki egyetértett. Jeruzsálemben azonban a keresztények egy része még elengedhetetlennek tartotta a törv.-ek megtartását (ApCsel 21,20), ezért azt kívánta, hogy a keresztény hitre tért pogányok is vessék alá magukat a körülmelésnek: „Ha nem metélkedtek körül Mózes törvénye szerint, nem üdvözülhettek” (15,1). Ez ellentétben állt ~ tanításával (az ember nem a törv. szerinti tettek, hanem a Jézus Krisztusba vetett hit révén igazul meg), s ugyanakkor a keresztény hitnek a pogányok közti terjesztését is kérdésessé tette. Hogy a vitának véget vessenek, ~t, Barnabást és Tituszt néhány más testvér kíséretében elküldték Jeruzsálembe (Gal 2,1). A vitás kérdést az ún. → apostoli zsinaton tárgyalták meg és ~ tanításának megfelelően döntötték el. – 4. Vita Szt Péterrel (Kr. u. 49; 2,11–24). Az ap.-i zsinat úgy határozott (→ apostoli határozatok), hogy a

keresztény hitre tért pogányokat nem kell kötelezni sem körülmetélkedésre, sem a mózesi törv.-ek megtartására (ApCsel 15,10.19.28; vö. Gal 2,8), anélkül azonban, hogy a megkeresztelkedett zsidókat is feloldotta volna a törv.-ek alól. Antióchiában a zsidókeresztények és a pogánykeresztények egyaránt részt vettek a közös étkezéseken. Péter ap. Antióchiába érkezve szintén így járt el: együtt evett a pogányokkal, ám amikor néhányan Jakabtól is átmentek Antióchiába, Péter ap. visszahúzódott a pogánykeresztényektől. Ezt a példát sokan követték, köztük Barnabás is. ~ felismerte a veszélyt és határozottan szembeszállt vele; küzdött a szabadságért: „a szabadságot Krisztus szerezte meg nekünk” (5,1). A 2,5 kk. alapján feltehető, hogy a vita ~ javára dőlt el. – 5. A második missziós út (Kr. u. 49–52; ApCsel 15,36–18,22). ~ csak rövid ideig maradt Antióchiában. Szilással sorra meglátogatta az egyh.-akat Szíriában, Kilikiában, Derbében, Lisztrában és a pizidiai Antióchiában. Lisztrában maga mellé vette Timóteust, aki az egyik leghűségesebb munkatársa lett (15,36–16,5), aztán bejárta Frigiát és Galáciát (Gal 4,13–15), majd Mízián átvágva lement Troászba. Az ApCsel 16,6–9 szerint Pál a Szentlélek szavára Görögországra is kiterjesztette a térítést: engedelmességből ~ és kísérői Troászból Makedónia felé vették útjukat. Másnap Neapoliszba értek, ahonnan a Via Egnatián Filippibe mentek. Itt egy csaknem teljesen pogánykeresztényekből álló virágzó egyh.-at alapítottak (16,11–40; 1Tesz 2,2), amely mindvégig sok szeretetet tanúsított alapítója iránt (Fil 1,3–8.10–16). Filippiből ~ kísérőivel a Via Egnatián Amfipoliszon és Apollónián át Tesszalonikába utazott (ApCsel 17,1 kk.). Itt 3 hétig tanított a zsinagógában és megtérített számos istenfélőt és néhány zsidót is. (Hogy az egyes városokban a zsinagógai istentisztelethez csatlakozás mennyiben tartozott hozzá ~ hittérítői gyakorlatához, ill. mennyiben függ össze Lukács teol.-i mondanivalójával, ill. rendszerével, vita tárgya.) Sokakat tanított ~ egyenként is, házaknál (1Tesz 2,11 kk.), főleg esténként, mert nappal a mesterségét űzte (2,7–10). Annak ellenére, hogy a zsidók elzárkóztak (2,14 kk.), ~ itt is virágzó egyh.-at alapított, amely főleg pogánykeresztényekből állt. A zsidók bevádolták a város vezetőségénél, ezért el kellett hagynia a várost. Szilással Berea felé vette útját. Bereában sok zsidó és tekintélyes pogány megtért, de Tesszalonikából a zsidók utána mentek és nyugtalanságot keltettek. Emiatt ~ – Szilást és Timóteust Bereában hagyva – elment Athénba (ApCsel 17,1–15). Timóteus követte Athénba, amint meghagyta neki, de ~ innen újra Makedóniába küldte (1Tesz 3,1–6). Athénban ~ a zsinagógában és a piacon tanított. Szavai az epikureista és a sztoikus bölcselek közül is felkeltették némelyek érdeklődését, mások azonban kigúnyolták. Az ApCsel szerint felszólították, hogy az → Areopáguszon is adja elő gondolatait, de amikor itt az ítéletről és a feltámadásról beszélt, megint kinevették. Csak néhány férfi és egypár előkelő nő lett keresztény. Ez a sikertelenség elcsüggesztette ~t (1Tesz 3,3 kk.) és kedvét szegte (vö. 2Kor 2,3). Elhatározta, hogy félretesz minden szónoki fogást és emberi bölcsességet, és csak a megfeszített Krisztust fogja hirdetni. Ezzel az elhatározással érkezett Korintusba (1Kor 2,2 kk.). Itt Aquilánál és ennek feleségénél, Priskánál lakott. Hétköznapiakon folytatta mesterségét, szombatoként pedig tanított a zsinagógában. Szavai hatására megtért néhány zsidó, köztük a zsinagóga elöljárója, Kriszpusz a családjával (ApCsel 18,18; 1Kor 1,14) és sok pogány, főleg a kevésbé művelt alacsonyabb néprétegből (1,26). Több mint másfél évi ott-tartózkodása alatt (ApCsel 18,1.11; Kr. u. 50 végétől v. 51 elejétől 52 végéig) írta meg a Tesz-t. 52 derekán a zsidók vádat emelhetek ellene Gallió prokonzulnál, hogy „törvénnyel ellenkező” tanokat hirdet. Gallió elutasította őket. ~ jó ideig még ott maradt Korintusban, aztán Aquilával és Priskával hajóra szállt és Szíriába vette útját. Efezusban elvált volt házigazdájától és feleségétől, s útját folytatva Cezáreában szállt partra, hogy üdvözölje az egyh.-at, majd Antióchiába ment (ApCsel 18,18–22). – 6. A harmadik missziós út (Kr. u. 53–58; 18,23–21,14). Antióchiából ~ nemsokára megint útra kelt, bejárta Galáciát (vö. Gal 4,13), Frigiát és a hegyvidéken átkelve a Meander-völgyön át Efezusba érkezett (Kr. u. 53 végén v. 54 nyarán), ahol közben Aquila és Priszka terjesztette tanítását: egy alexandriai származású művelt zsidónak, → Apollónak, aki már

hallott Jézusról, „pontosan elmagyarázták az Isten tanítását” (ApCsel 18,24–28). Apolló egyébként helyesen beszélt és bátran tanított Jézusról a zsinagógában. ~ maga a 19,2–7 szerint többeket megkeresztelt Efezusban Keresztelő János tanítványai közül, és 3 hónapig tanított a zsinagógában. Minthogy a zsidók zöme nem hitt, ~ a pogányokhoz fordult; egy bizonyos Tirannusz (vsz. gör. rétor volt) iskolájában tanította őket. Az ApCsel ~ efezusi működéséről nem nyújt részletes beszámolót, csak kiragadott részleteket közöl: betegek gyógyítása, ördögűzések, a bűbájosok kv.-eiből soknak elégetése (19,11–19) és a Demeter szította lázongás, amely miatt ~ arra kényszerült, hogy elhagyja Efezust (19,23–20,1). Egyébként az Úr szava „egyre terjedt” egész Kisázsziában (19,20.26). Az ap. „ajtot nyitott” Efezusban. Ő maga v. munkatársai (Timóteus, Titusz, Erasztusz, Gájusz, Arisztarchusz és Epafrász: 19,22–29; 2Kor 12,18; Kol 1,7) egész sor egyh.-at alapítottak Kolosszéban, Laodiceában, Hierapoliszban (1,7; 2,1; 4,12 kk.), Troászban (ApCsel 20,5–12; 2Kor 2,12), sőt talán Szmírnában, Pergamonban, Tiatirában, Szárdeszban és Filadelfiában is (Jel 1,11). Efezusban ~t sok megpróbáltatás érte: üldöztetés a zsidók részéről (ApCsel 20,19; vö. 21,27), s valami nagyon súlyos, erejét már-már felülmúló teher nehezedett rá, amely miatt már az életbe vetett reményét is elvesztette (betegség, életveszély; vö. 2Kor 1,9 kk.; 11,23), vadállatokkal való küzdelem (1Kor 15,32; némelyek szó szerint értelmezik, de helyesebb átvitt értelemben hatalmon lévő emberekkel folytatott harcra gondolni); végül említ ~ egy olyan életveszélyt (Róm 16,4) is, amelyből Aquila és Priszka szabadította ki. Ezt az eseményt minden bizonnyal szintén Efezushoz kell kötnünk. Mindehhez járult, hogy némely egyh.-ért aggódnia kellett. A galaták abban a veszélyben forogtak, hogy Jeruzsálemből érkezett zsidókeresztények hatására elforduljanak tőle, ill. tanításától, ezért írt nekik levelet (Gal). A korintusiak erkölcsi szempontból kerültek veszélybe. Egy elveszett levélben (1Kor 5,9) tehát ~ figyelmeztette őket, hogy ne barátkozzanak romlott emberekkel, és elküldte Timóteust és Erasztuszt Korintusba (ApCsel 19,22; 1Kor 4,17). Ezután Szt Stefanász, Fortunátusz és Achaiusz levelet vitt ~nak, amelyben a korintusiak különféle kérdéseket tettek fel az ap.-nak. Válaszában (1Kor) ~ megoldotta a nehézségeket s tisztázta a félreértéseket, amelyek az egyh.-i közösségben felütötték a fejüket (vsz. Kr. u. 55). Közben más zsidókeresztények érkeztek Korintusba, akik kétségbe vonták az ap. tekintélyét; erre ~ úgy határozott, hogy elmegy Korintusba (vö. 2Kor 2,1; 12,14; 13,1 kk.). Erre a látogatásra „szomorúságában” gondolt (2,1), mivel a korintusiak bizalmatlanságát nem tudta eloszlatni (2,5; 7,12; vö. 12,21). Egy rövid ott-tartózkodás után az ap. visszatért Efezusba; innen „sűrű könnyek között” egy 3. levelet is írt a korintusiaknak (2,4.9; 7,8.12); ebben a Titusszal küldött, elveszett levélben engedelmességet kívánt a közösségtől (2,9). Miközben ~ arra várt, hogy levele és Titusz látogatása meg hozza a várt eredményt, arra kényszerült, hogy elhagyja Efezust és Makedóniába menjen (ApCsel 20,1; 2Kor 2,2 kk.) Troászra át, ahol azt remélte, találkozik Titusszal. Miután ez nem sikerült, egyedül folytatta útját Makedóniába; itt aztán összetalálkozott Titusszal (vsz. Filippiben). Makedóniából írta Kr. u. 57: a 2Kor-t. Miután meglátogatta a makedóniai egyh.-akat és talán Illíriába is betért (Róm 15,19), sort kerített a korintusiaknak oly régóta ígért meglátogatására is (1Kor 16,5 kk.), és 3 hónapig ott maradt náluk. Korintusból írt ~ a rómaiaknak (Kr. u. 57 vége v. 58 eleje: Róm) Rómába tervezett útjának előkészítésére (ApCsel 12,21). ~ még el akart menni Szíriába azokkal, akik az egyh.-ak képviselőiként → gyűjtést rendeztek a jeruzsálemi egyh. megsegítésére (Szopater, Arisztarchusz, Szekundusz, Gájusz, Timóteus, Tichikusz és Trofimusz), de mert a zsidók az életére törtek, Makedónián és Filippin át, ahol Kr. u. 58: a húsvétot töltötte, Troászba ment. Itt új veszedelmek vártak rá. Troászból az ap. Milétoszba hajózott; innen az ApCsel szerint magához kérette az efezusi presbitereket; elbúcsúzott tőlük, mert azt hitte, többé nem látja őket (20,1–38). Milétoszból lementek Tiruszba; itt próf.-k megkísérelték lebeszélni róla, hogy Jeruzsálemba menjen, de ~ folytatta útját Ptolemaisba, majd Cezáreába. Itt eltöltött néhány napot Fülöpnél, a kiválasztott 7 diákonus (6,5) egyikénél. Egy Júdeába való próf., Agabusz

megjövendölte neki, hogy Jeruzsálemben fogság vár rá; a 21,10–15 szerint ~ küszöbön álló elfogatásában is Isten üdvözítő akarata valósult meg. – D) A fogság (Kr. u. 58–63; 21,17–28,31). 1. Jeruzsálemben való utolsó tartózkodása idején, ahova ~ azért ment, hogy az ottani egyh. megsegítésére összegyűlt adományokat személyesen adja át (vö. Róm 15,30 kk.), az ApCsel szerint Jakab azt tanácsolta ~nak, hogy alkalmazkodjon bizonyos zsidó szokásokhoz, és így hárítsa el a zsidókeresztények gyanúját. Ez alkalommal a felizgatott tömeg rátámadt a Templomban. Meg akarták ölni, amikor megérkezett a helyőrség ezredese és letartóztatva megmentette életét; a katonák azt hitték, hogy egyiptomi bandavezér. Amikor az ezredes megtudta, hogy róm. polgár, nem ostromoztatta meg, hanem a főtanács elé állította, de nem ért el eredményt, mert a főtanács véleménye megoszlott. Amikor a helyőrség vezetője hírt vette, hogy 40 zsidó megesküdt: megölik ~t, biztos őrizetet rendelt mellé és elküldte Cezáreába, Félix prokurátor elé. – 2. Cezáreában (Kr. u. 58 végétől 60-ig; 23,33–26,32) ~t azzal vádolták, hogy lázít, szekta élén áll és meg akarta gyalázni a Templomot. ~ sikeresen védekezett, felmentését azonban elnapolták, mert Félix bízott abban, hogy ~ pénzen fogja megvásárolni a szabadságát. Így eltelt 2 esztendő (vsz. Kr. u. 58 végétől 60-ig). Félixet Fesztusz váltotta fel. A zsidók megpróbálták rávenni, hogy ~t küldje Jeruzsálembe. Fesztusz a kedvükben akart járni, ezért megkérdezte ~t, beleegyezik-e hogy Jeruzsálembe küldje. Ez ellen ~ tiltakozott; arra hivatkozott, hogy róm. polgár, ezért nem szabad kiszolgáltatni; a helytartó nem tehetett egyebet, tiszteletben kellett tartania ~ jogait. – 3. Utazás Rómába (Kr. u. 60 végétől 61 tavaszáig; 27,1–28,16). Néhány más fogollyal együtt ~t rábízták egy századosra és a császári sereg néhány katonájára. A tesszalónikai Arisztarchusz és Lukács (?) elkísérték (vö. 27,2). Kisázsia partvidéke és Kréta szigete mentén hajózva viharba kerültek, és a napokig tomboló szél Málta szigetéhez sodorta őket. A hajótörés áldozatai a szigeten töltötték a telet, s vsz. január végén szálltak újra hajóra; először Szirakúzába futottak be, majd rövid régiumi tartózkodás után végül Puteoliban kötöttek ki; itt a keresztények 7 napon át vendégül látták őket, utána a Via Appián megérkeztek Rómába. – 4. Rómában (Kr. u. 61 elejétől 63-ig; 28,16–31) ~ engedélyt kapott, hogy a katonával, akinek őrizetére rábízták és néhány társával (vö. Kol 4,10) saját lakást szerezhessen és mindenkit fogadhasson. Hamarosan megérkeztek többen a munkatársai közül és az egyh.-ak küldöttei: Timóteus (1,1), Márk (4,10), Epafrász Kolosszéből (1,7 kk.), Tichikusz Ázsia róm. tartományból (vsz. Efezusból; 4,7), Epafródítusz Filippiből (Fil 2,25), Démász (Kol 4,14), Jézus, másik nevén Jusztusz (4,11), Lukács (4,14), Onezimus, egy szökött rabszolga (Kol 4,9; Filem). Ketten osztoztak ~l a fogságban: a tesszalónikai Arisztarchusz (Kol 4,10; vö. ApCsel 27,2) és Epafrász (Filem 23). Szembeötlő viszont, hogy Péter ap.-t, aki feltehetően már Rómában tartózkodott, nem említik a levelek (a Róm sem). Az ApCsel 28,17–28 szerint ~ viszonylagos szabadságát arra használta fel, hogy hirdesse az ev.-ot, megint a zsidók körében, de az őt őriző katonáknak és még másoknak is (vö. Fil 1,12 kk.). Rómában írta ~ az ún. → fogságban írt leveleket (Ef, Kol, Fil, Filem). Ezek némelyikében fel-felcsillan a szabadulás reménye (Kol 1,26; 2,24; Filem 22). Mintha az ApCsel is engedne erre következtetni (egyébként nem számol be ~ további sorsáról). ~ utolsó éveiről – római Szt Kelemen feljegyzéseit nem tekintve – csak a pasztorális levelek alapján tudunk némi fogalmat alkotni. – III. Pál apostol személye. A) Az ember. ~t emberi mivoltában is damaszkuszi élménye felől közelíthetjük meg: legmélyebb énjéig magával ragadta Krisztus kinyilatkoztatása (Gal 1,15 kk.; 2,20; Fil 3,12), úgyhogy magát Jézus Krisztus szolgájának tekintette (Róm 1,1; Gal 1,10; Fil 1,1), és mindent feltétlenül Istenre vonatkoztatott, aki Jézus Krisztusban megkönyörült rajtunk (Róm 3,21; Gal 1,6; 3,1 kk.; vö. Ef 2); az emberek iránti magatartását is ez az istenélmény határozta meg (1Kor 9,22; vö. Róm 15,1–3; Fil 2,1 kk.). – Jézus Krisztus kinyilatkoztatása mélységes szabadsággal ajándékozta meg ~t (3,7–9; vö. 2Kor 3,17 kk.; Gal 5,1.13). Ugyanakkor felismerte – ő, az üldöző – azt is, hogy Isten irgalma végtelen, és teljesen független attól, hogy az ember érdemes-e rá (1Kor 15,8–10; Gal 1,15; vö. Róm 9,15 kk.); hogy erre az ő válasza csak a maradéktalan és hálás

odaadás lehet (Gal 2,20; Fil 3,7 kk.; 1Tesz 2,4), ami minden ember üdvösségének feltétlen munkálásában is megnyilvánul (Róm 15,16; 1Kor 9,19–22; 2Kor 11,29). Így mindenekelőtt magára ~ra áll: „Isten kegyelméből vagyok, ami vagyok” (1Kor 15,10). Bár ~ természeténél fogva hajlott a könnyörtelenségtől sem visszariadó buzgalomra (Gal 1,13 kk.; ApCsel 9,1 kk., de vö. 1Kor 4,8 kk.; 2Kor 11,16–21; Gal 1,8 kk.; 2,13; Fil 3,2), s olykor ellenfelének még a jóakarátát sem tudta elismerni (Gal 6,12 kk.; Fil 2,21; vö. 1,15 kk.), amikor másokat akart megnyerni Isten irgalmának, egyre inkább felülkerekedett benne a gyengédség (1Tesz 2,7–12; vö. 1Kor 4,21; 2Kor 1,24; 12,14 kk.; Gal 4,19 kk.). Hogy a rá jellemző keménység és irónia teljesen soha sem kopott ki belőle, az azzal a mérhetetlenül sok szenvedéssel magyarázható, amelyet saját népe és az „álnok testvérek” okoztak neki (2Kor 11,23–33; vö. ApCsel 9,29 kk.; 14,5.19; 2Kor 4,6 kk.), amiért küzdött Isten üdvözítő művének szabadságáért. Ennek akart a szolgálója lenni és kellett is szolgálnia (1Kor 9,16; 2Kor 5,19 kk.; → apostol), jóllehet természeténél fogva nem volt erre különösképpen alkalmas (1Kor 2,3; 2Kor 12,7–9; Gal 4,14). Ellenfelei szemrehányásai alapján is feltehető, hogy első látásra ~ nem volt magával ragadó (2Kor 10,1 kk., 10), úgyhogy először sokan nem is igen vették észre, hogy más, mint egy azok közül a vándorprédikátorok közül, akik a maguk hasznát keresték (lásd ~ védekezését. 4,2 kk.; 8,20 kk.; Gal 1,10; 1Tesz 2,3 kk.). Így az a neki szenvedést okozó feszültség, amelyet a maga tehetetlensége és Istennek benne vitathatatlanul működő ereje közt érzett, nem egyszer kulcsa ~ teol.-jának, s elengedhetetlen annak eldöntéséhez, hogy ~nak ezt v. azt a tételét általános érvényűnek v. relatívnak kell-e tekintenünk, – B) Pál apostol levelei valódi levelek, nem levél formában megfogalmazott fejtegetések, s elsősorban arra szolgálnak, hogy személyes segítséget nyújtsanak a címzetteknek (egy-egy egyh.-i közösségnek), nem irodalmi művek. Ez a magyarázata annak, hogy csak bizonyos kiragadott kérdéseket taglal bennük anélkül, hogy különösebb figyelmet szentelne a retorika törv.-einek. Így érthetők a levelekben a stilisztikai szempontból mutatkozó kisebb-nagyobb egyenetlenségek, a félbeszakadt mondatok stb., sőt a látszólagos ellentmondások is a különféle levelekben foglaltak között. Gondolatai formába öntése terén ~ egyfelől a rabbinista magyarázatok példáját követi, másfelől a hellenista diatribe hatása alatt áll. „Nyelve teljesen megfelel szellemiségének, egy olyan zsidónak a nyelve, aki a hellén ökumené tágasságában él és lélegzik, s aki művelt, de semmiképpen sem író vagy tudós ember; a feladat iránti odaadás, a szenvedélyes vallásosság és a kétségbevonhatatlanul nagy lángész ezeket a leveleket a görög nyelvtörténet nagyszerű dokumentumaivá avatják” (O. Kuss). – IV. Pál apostol teológiája. Teológusként ~ nemcsak az ősegyh.-ban foglal el különleges helyet; gondolatai a későbbi időkben is újra meg újra megtermékenyítették az Egyh. teol.-ját. – A) A források. ~ teol.-ját az osztályrészül jutott kinyilatkoztatás határozta meg, hiszen ezt ő olyan eseménynek tartotta, amely rajta túlmenően az egész világnak szólt (2Kor 4,1 kk.; Gal 1,15; vö. Róm 1,17; 3,21); de ugyanígy része volt kibontakozásában annak a gondolatvilágnak is, amelyben felnőtt és élt. Ezért fontos tudni, hogy ~ két művelődési körhöz tartozott: a zsidóhoz és a hellénhez. Hogy a kettő közül melyik hatása érvényesült nagyobb mértékben, az még ma is vitatott kérdés. – Ha az a régi hagyomány, amely szerint ~ már kora ifjúságában Jeruzsálembé ment és ott Gamálielel tanítványa lett (ApCsel 22,3), nem is vehető teljesen biztosra, az tagadhatatlan, hogy gondolkodásmódja és a palesztinai-farizeus gondolkodásmód szoros kapcsolatban van egymással. Ez elsősorban az ellentétpárokban való gondolkodásban és az Írás magyarázatának módjában (Róm 3,10–18; 1Kor 10,1–5; Gal 4,21–26.30) mutatkozik meg. De számolnak a kutatók ~ teol.-ja esetében bizonyos apokaliptikai áramlatok hatásával (Róm 5,14; 1Kor 15,26–28.45), valamint annak a teol.-nak a hatásával is, amelyet klasszikus formában a kumráni iratok tükröznek (test-lélek, kísértés stb.). Vita tárgya és egyértelműen eldönthetetlen az a kérdés, vajon az ún. gnosztikus gondolkodás formái (→ gnózis) ~nál (különösen Kol és Ef) kumráni hatásra vezethetők-e vissza, v. pedig a hellenista misztériumvallások nyelvhasználatára, v. esetleg az ósz-i bölcsességi irodalom

továbbfejlesztésével állunk-e szemben. – A 20. sz. elején keletkezett írásokkal ellentétben ma tartózkodóbban nyilatkoznak a szerzők ~ teol.-jának a hellenista misztériumvallásoktól való függősége kérdésében, ha a Róm 1,18 kk.; 28; 2,15; Fil 4,8 stb. esetében a hellenizmus közvetett és többnyire csak formális hatása vitathatatlan is. Ezzel szemben egyre világosabbá válik, mennyire meghatározta ~ teol.-ját az ap.-i hagyomány (a közvetlenül Jézus által meghívott ap.-oké; 1Kor 11,23–27; 15,3–7; Fil 2,6–11; Kol 1,15–20; vö. Róm 1,3 kk.); ugyanakkor ~ teol.-jának a tört.-i Jézushoz való viszonya továbbra is kérdéses (2Kor 5,8). – B) A tanítás. Ha nem lehet is ~ leveleiből az ő teljes teol.-i rendszerét kielemezni, abból következően, hogy a levelekben foglalt kérdések mindig valamely konkrét helyzetben merültek fel egy-egy egyh.-i közösségben, s ez eleve kizárta a teljességre törekvést, mégis felfedezhetők a levelekben bizonyos alapvető ismeretek, amelyek ~nak minden levelében fellelhetők. ~teol.-jának kulcsa a megfeszített és feltámadott Krisztus. Ennek a Krisztusnak ap.-ává hívta meg és tette meg Isten (Gal 1,15; vö. 2Kor 3,5 kk.; 5,18). Ezért ~ ev.-ának ő az egyetlen tárgya (Róm 1,16 kk.; vö. 16,25; 1Kor 1,17; Gal 1,6 kk.). ~ számára egyedül benne ragyog fel Istennek az ismerete (2Kor 4,6), aki Jézus Krisztus Atyja (Róm 15,6; 2Kor 1,3; Kol 1,3), és nekünk is Atyánk, mert már a világ kezdete előtt arra rendelt minket, hogy Jézus Krisztusban gyermekeivé legyünk (Róm 8,15.29 kk.; Gal 4,5; Ef 1,3). Krisztus, akit az idők teljességének elérkeztekor (Gal 4,4) Isten elküldött a világba, ~ számára szenvedésével és halálával kinyilatkoztatta Isten végtelen türelmét, könyörülő irgalmát és azt, hogy az embert feltétlenül üdvözíteni akarja (Róm 3,25; 8,3 kk.; Ef 1,7). Jézus feltámadása és megdicsőülése a jele és a biztosítéka az Isten irgalma végleges győzelmének, aki mindnyájunk iránt ki akar engesztelődni (2Kor 5,18–21; vö. Róm 5,10 kk.; Ef 2,14–18; Kol 1,18 kk.; → kiengesztelődés). Krisztus, az új → Ádám (1Kor 15,45; vö. Róm 5,14) célja és ősmintája az egész emberiségnek (Kol 1,15–18; vö. Róm 8,29; 1Kor 15,20; Ef 1,10.21–23) és így mint Feltámadott (→ Jézus Krisztus feltámadása) kezdete az új teremtésnek (Kol 1,15; vö. 2Kor 5,17; Gal 6,15); Isten dicsősége révén fokról fokra mindnyájunknak új teremtménnyé kell válnunk (2Kor 3,18; vö. Ef 3,16; Kol 1,11) azáltal, hogy egy vagyunk ezzel a Krisztussal és egész életvitelünkben hűségesek maradunk hozzá (Róm 6,3 kk.; Gal 3,26 kk.; 5,24; → Eucharisztia, → keresztség). Mindebből következően ~ számára az ember helyzete Krisztus óta és Krisztusban reménnyel teljes (Ef 1,18; 4,4; vö. Róm 5,2; 7,24 kk.; 8,24; 2Kor 3,12). – Isten győzelmes üdvözítő akaratát felismerve, amelyet Krisztus életműve tár elénk, ~ a zsidóság és a pogány népek tört.-ét alapvetően üdvösségtört.-nek tekinti, amelyet két törekvés mozgat, ill. határoz meg: egyfelől a maga dicsőségét kereső, önző ember ellenszegülése, aki Istent elutasítja, így szükségszerűen újra meg újra elbukik (Róm 1,18–2,24; 1Kor 1,19–21; Ef 2,1–3) és másfelől a feltartóztathatatlanul növekvő kegyelem, amely épp ezért tiszta ajándéknak bizonyul (Róm 5,15–20; vö. 3,24; Ef 3,7). Amikor Isten a Fiában mégis kiüresítette magát és magára vállalta az ember tehetetlenségét és halálra szántságát (Fil 2,6 kk.; vö. 2Kor 8,9), és így ennek a világnak minden bölcsessége ellenére megvalósult üdvözítő akaratát (1Kor 2,7 kk.; vö. 1,19 kk.): hogy a mindenség Fiában célhoz érjen és elérkezzen a teljességre (Kol 1,19 kk.; 2,9 kk.; vö. Ef 1,10.23; 4,13), kiengesztelődött az ember iránt és anélkül, hogy kiérdemelte volna, megigazultta tette (Róm 3,25; 5,1.10; 1Kor 1,30; 2Kor 5,19; → megigazulás), s így most már az egész mindenség a végleges megváltás felé tart (Róm 8,18–23; 9–11; Kol 1,20) a Feltámadott Lelkének (→ Isten lelke) erejéből (Róm 8; 1Kor 12,11.13; 2Kor 3,17 kk.). – Azzal a valósággal szemben, hogy Isten minden emberi bölcsesség ellenére munkálja az üdvösséget, ~ nem ismer mást ezen a világon, csak ugyanazon szegénység és tehetetlenség feltétlen akarását (1Kor 1,17 kk.; 2Kor 4,7; 11,30; 12,5.9 kk.). Ezért fáradhatatlanul hirdeti: a megváltás kegyelem (Gal 2,16; vö. Róm 3,24; 9,16; Ef 2,8 stb.), ami által az ember megszabadult a → Törvény könyörtelen követelményei alól (Gal 3,10.13; vö. Róm 7,4; Ef 2,15; Kol 2,14). Egyedül a → hit az, ami az ember részéről válasz lehet Isten kegyelmére (Róm 1,17; 3,28; 4,18 kk.; Gal 2,16; 3,5 kk.; Fil 3,9). Hogy ez nem áll

ellentétben Jak 2,14–19 tanításával, azt a Róm 7,4; Gal 5,22; Fil 1,11; Ef 5,9; Kol 1,10 stb. egyértelműen tanúsítja, és ma általánosan el is ismerik. – Isten üdvösséget munkáló működésének határtalansága egyszersmind azt jelenti ~ számára, hogy az egyén az emberiség tagjaként válik részesévé az Isten munkálta üdvösségnek (Róm 5,12–19; 1Kor 15,21–23.45–49; Ef 2,14–18), amely emberiséget Krisztus fogja össze és építi fel a testében (2,16; 4,4.12.16; Kol 1,18; vö. Róm 12,12 kk.; 1Kor 12,13). Ezért jelenti az → Egyház egysége az ap. legfőbb gondját (1,10 kk.; 3,3 kk.; 4,6 kk.; 11,17–22; vö. Róm 15,5; Ef 4; Fil 2,1–5); ennek jegyében a jeruzsálemi egyh. megsegítését is szívén viselte (1Kor 16,1 kk.; 2Kor 8,9; Gal 2,10). – Amikor ~ Istent és az Egyh.-at szolgálta, az a tudat hatotta át, hogy útban van az embert üdvözíteni akaró Istenhez és Urához, Jézus Krisztushoz (Fil 1,23; 2,16; vö. 2Kor 1,14; 1Tesz 2,19 kk.). Ha Krisztus eljövételének (→ parúzia) várását illetően módosult is a felfogása (vö. Fil 1,23; 1Tesz 4,15–17), abban az egyben mindvégig biztos volt, hogy végül Isten lesz „minden mindenben” (1Kor 15,24–28).

Palesztina (gör. 'a filiszteusok földje'): a bibliai események, Jézus Krisztus életének színhelye. – I. Elnevezése. Kr. e. az 5. sz.-tól a gör. hajósok és kereskedők a Földközi-tenger K-i partvidékét két részre osztották: a Kármeltől É-ra húzódó sávot a föníciaiakról, a D-i sávot a filiszteusokról nevezték el. Így lett a D-i rész neve Gé Palaisztiné, 'a filiszteusok földje'. Kr. u. 135-ben a felkelés leverése után a róm.-ak a korábbi Júdeának adták a ~ nevet. Az ókeresztény irodalomban az egész Szt.-földet jelenti. – II. Természeti földrajza. ~ a szír térség D-i, a termékeny félhold Ny-i része. Földrajzi határait csak hozzávetőlegesen lehet megvonni. É-i határa a Nar-el-Kasimije alsó folyásától a Dzsebel-es-Sejk (Hermon-hegység, 2760 m) D-i lábát átszelve a Dzsebel-ed-Druzig (Hauran-hegység, 1830 m) húzódik. K-en az Arab-sivatag, D-en a Negeb-sivatag, Ny-on a Földközi-tenger a határa. – Felszínének arculatát az üledékes kőzetekből kialakult asztal simaságú táblát meggyűrű, s a Jordán-árkot és a Kison-fennsíkot létrehozó kéregmozgások, ill. az eróziós erők alakították ki. – Tagolása. A) Ny-ról K-re haladva 4 sávot különböztethetünk meg. 1. Tengerparti sáv. A partot a Nílus hordaléka feltöltötte, ezért a Kármelig (Joppe kivételével) a homokos part lassan emelkedik a szárazföld felé. Hajóval nem is járható, kikötők csak a Kármeltől É-ra Ptolemaisban, Tírusban és Szidonban voltak. A parti sávot alföld követi, melynek D-i határa a Vádi-el-Arisz (Szám 34,5; Józs 15,4: Egyiptom patakja), É-i határa a Kármel. E síkság neve a Joppe–Lod vonaltól D-re → Sefela, ettől É-ra → Száron; a szélén futott végig a → Via Maris. A Kármeltől É-ra a Ptolemaiszi-síkság folytatódik. – 2. A Ny-Jordániai-hegyvidék a Jordán-árokig tart; a Galileai-, Szamariai- és Júdeai-hegyek tömbjei alkotják. – 3. → Jordán-árok. – 4. K-Jordániai-felföld. Ez őrzi az eredeti táblajelleget, csak három K–Ny-i irányú folyó völgy tagolja. A Jarmuktól É-ra lévő rész Básán, a Jarmuk és a Jabbok között van Adzslun, Gileád és Dekapolisz vidéke, a Jabbok és az Arnon közötti rész → Perea, az Arnontól D-re van → Moáb. – B) É-ról D-re haladva: 1. → Galilea, 2. → Szamaria, 3. → Júdea. – Vízrajza. Fő folyója a → Jordán. Tőle Ny-ra számottevő állandó vízfolyás nincs, az esőzések idején sok vádi szállítja a vizet a Földközi-tengerbe, ill. a Jordánba. Még → Holt-tenger. – Éghajlatát a tengertől való távolság és a felszíni alakzatok határozzák meg. Eső csak télen (okt.–márc.) van, s az év két évszakra, télre és nyárra oszlik. A csapadék eloszlása szélsőséges, de amíg erdők borították a dombok és hegyek felszínét, az aránylag kis terület sokféle tájegységre (trópusi, szubtrópusi) tagolódott, rendkívül gazdag növény- és állatvilággal. MTörv 8,7–8 szerint fő terménye a búza, árpa, bor, füge, gránátalma, olaj és méz, legfontosabb háziállata a juh volt. Joggal nevezték tejjel-mézzel folyó földnek. Az erdők kiirtása már az ókorban megtörtént, ennek következtében erős karsztosodás indult meg. – III. Történeti földrajza. 1. A Biblia előtti idő. ~ ősidők óta lakott terület volt. Az ős-, az átmeneti és csiszolt kőkorból számos lelet került felszínre az egész területen szétszórva található lelőhelyeken. Ugyanakkor őskőkori (paleolitikum) eszközökkel erre a korszakra jellemző emberfajok maradványai is

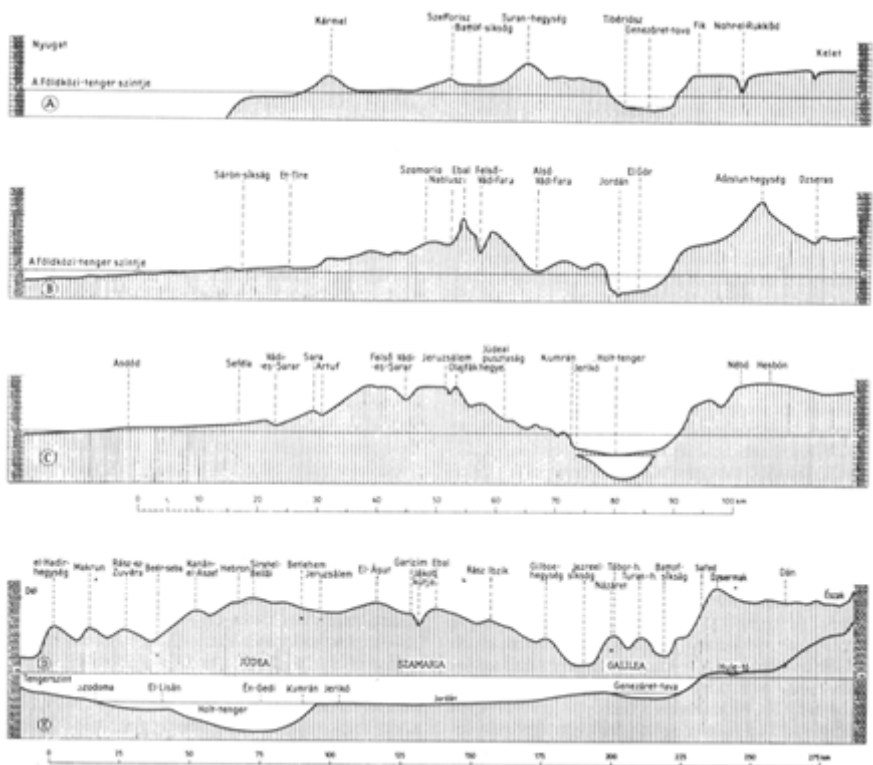
ismeretesekek. Az ősember különféle típusaira bukkantak a kutatók; a leletek közt akadnak valódi neander-völgyiek, más esetekben – pl. a Kármel hegyén találtak esetében – átmenetet lehet feltételezni a neander-völgyi ember és a homo sapiens között. A korabeli fauna maradványai alapján arra lehet következtetni, hogy ebben a korszakban melegebb és csapadékosabb volt az éghajlat, mint a tört.-i időben, ill. ma. Az átmeneti kőkorszakban (mezolitikum, kb. Kr. e. 10 000–6000) épültek ~ban az első → házak, majd megkezdődött a → földművelés és az erődök (→ erődítés) építése (pl. Enanban és Jerikóban). A csiszolt kőkorszakból (neolitikum, kb. Kr. e. 6000–4000) fennmaradt sajátos ~i kultúra maradványait a Jarmuk völgyében találták meg. A bronzkorba vezető átmeneti korszak a kőrézkor (kalkolitikum, Kr. e. 4200/4000–3200/3000), melyen belül külön szakasz a Telelat Ghasszról elnevezett ghasszuli kultúra, amely a 4. évezred közepén jelent meg. Többszínű freskók és a ház alakú → osszuáriumok jellemzik. A bronzkorból (Kr. e. 3200–1200) a modern kutatás egész sor várost kimutatott és részben fel is tárt. A régészeti leletekkel egybevágóan az egyiptomi fáraóknak, elsősorban III. Tuthmószisznak (ur. Kr. e. 1490–1436) a tudósításai és még inkább a IV. Amenóphisz (ur. Kr. e. 1364–1347) idejéből származó agyagtáblácskák (→ amarnai levelek). Ezek a források azt mutatják, hogy ~ városállamokra oszlott. Egyiptom fennhatósága alá tartozott, de legalábbis III. Amenóphisz (ur. Kr. e. 1402–1364) óta ez a függőségi viszony egyre formálisabbá vált. Ugyanebben az időben a habiruk (→ héberek) garázdálkodtak a területén. Szichem királyának az a kísérlete, hogy uralmát más városállamokra is kiterjessze, úgy látszik, csak átmenetileg bizonyult sikeresnek. I. Szeti (ur. Kr. e. 1304–1290) és II. Ramszesz (ur. Kr. e. 1290–1225) fáraók átmenetileg újra megerősítették ~ban Egyiptom fennhatóságát. A Papyrus Anastasi I., amely vsz. II. Ramszesz idejéből való, és amely egy ~ ellen irányuló egyiptomi büntető expedícióról számol be, szintén megkülönböztet ~ területén letelepedett és nomád életet élő elemeket. Etnikailag ebben az időben nem egységes a kép; a részletekben nem is lehet kiigazodni, és e téren lényegében az ÓSz sem nyújt segítséget: egyszer 3 (Kiv 23,28), máskor 5 (13,5), 7 (MTörv 7,1; Józ 3,10), sőt 10 (Ter 15,19–21) népelemet említ úgy, mint ~ őslakóit. A legfontosabbak: az → amoriták, a → kánaániak, a → hettiták, a → hivviták, a → periziták, a → jebuziták és a → gírgasiták. A Szám 13,29 szerint a hettiták, a jebuziták és az amoriták a hegyvidéket lakták, a kánaániak a tenger mellékén és a Jordán mentén éltek. A kánaáni egyébként földrajzi, nem etnikai fogalom. Az amoriták biztosan szemiták voltak; a hettiták legalábbis nyelvüket tekintve az indogermánok közé tartoztak. A többi nép etnikai hovatartozása kétes: lehettek – részben – a hettiták alcsoportjai is. Ennek a kornak a vége felé a partvidéken felbukkantak az ún. tengeri népek; a legfontosabb csoportot az ÓSz-ból jól ismert → filiszteusok alkották. – 2. Az ÓSz kora. Izr. fiaival új népelem érkezett ~ba. Az őslakosokat csak lassan sikerült kiszorítaniok (Bír 1,16–36); különösen a megerősített városokban élő lakosság tanúsított szívós ellenállást. 1Kir 9,20 kk. még arról tudósít, hogy Salamon az őslakosok leszármazottai közül azokat, akik még ~ban éltek, robotra kötelezte „mind a mai napig”. Politikai szempontból nézve ~ elfoglalása (→ honfoglalás) még nem jelentett államalapítást, egységbe tömörülést. Az ország törzsi területekre oszlott, amelyek határait nem is lehetett mindig biztosan megállapítani. Így Simeon törzse osztozott Júda törzsével a mélyföld sávjain (→ Sefela), amely valójában Júda területéhez tartozott. E téren csak a királyság hozott változást, amikor is Saul, de főleg Dávid idején egységes birodalom keletkezett, amely összefogta a 12 törzset. Salamon (ur. kb. Kr. e. 965–926) közigazgatásilag is megszervezte az országot (4,7–19). Az ország kettéosztásakor (Kr. e. 926) ez az egységes terület két részre szakadt, a kis D-i államra, Júdára és a nagyobb É-i országrészre, Izr.-re. A határok a mindenkori hatalmi viszonyoknak megfelelően változtak, olykor Jeruzsálem közelében húzódtak. A Jordántól K-re eső országrész elvileg Izr.-hez tartozott, de csak az É-i országrész erőskezü királyainak (mint → Acháb v. II. Jerobeám) sikerült itt uralmuknak bizonyos mértékig érvényt szerezniük. Kr. e. 734: Galilea az asszír birodalom része lett; Kr. e.

722: II. Szárgon (ur. Kr. e. 722–705) meghódította Szamariát, és az É-i országrész maradéka asszír tartomány lett. Asszír szokás szerint a lakosság nagy részét a birodalom belső részébe hurcolták, és az így néptelenné vált területet rég meghódított vidékekről népesítették be. Szancherib (ur. Kr. e. 705–681) idején a D-i országrész is csak nagy nehezen került el ezt a sorsot. → Jozija királynak – az asszír birodalom összeomlását kihasználva – átmenetileg sikerült uralmát a korábbi É-i országrésznek arra a részére kiterjesztenie, amely a Jordántól Ny-ra esett. A megiddói vereség (Kr. e. 609) folytán azonban először egyiptomi, majd babilóniai fennhatóság alá került Júda. Az ismételt lázadás először Jojachin királynak és a vezető rétegnek elhurcolását (Kr. e. 598), majd Jeruzsálem elpusztítását és Júda megtizedelését (Kr. e. 587) vonta maga után Nebukadnezár (ur. Kr. e. 605–562) uralkodása idején. A meggyöngült Júda D-i részébe → edomiták szivárogtak be. Cirusz (ur. Kr. e. 559–529) perzsa király idejében a megújulás jegyében keletkezett Jeruzsálem körül egy közigazgatási egység (Jehud) Abarnahara tartományon belül, amelyet egy etnikailag és vallásilag egységes népcsoport lakott, ti. a babiloni fogságból hazatért júdeaiak. Ezenkívül Szamaria is önálló közigazgatási egységet alkothatt (Ezd 4,10.17 stb.). Itt bontakozott ki az újonnan alakult júdeai közösséggel való – nyílt v. rejtett – szembenállás központja. Egyébként nem tudjuk, hogy ebben az időben ~ miként oszlott meg politikailag. Nagy Sándor rövid uralma (Kr. e. 332–323) a közigazgatás terén, úgy látszik nem hozott változást. Halála után egy ideig a Ptolemaioszok (Egyiptom) és a Szeleukidák (Szíria) versengtek egymással ~ birtokáért, mígnem III. Antiokhosznak Paneász melletti győzelme (Kr. e. 198) az utóbbiak kezére juttatta ~t. Az ország Cöle-Szíria és Fönícia helytartója (stratégája) alá tartozott (2Mak 3,5; 4,4; 8,8), és úgy látszik, eparchiákra, ezeken belül nomoszokra v. toparchiákra tagolódott, amelyek határait csak részben és pontatlanul ismerjük. Az egyik ilyen eparchiának nyilvánvalóan Jeruzsálem volt a fővárosa (vö. 4,28); egy másik eparchia Szamaria volt (vö. 1Mak 3,10), egy harmadik Idumea (vö. 2Mak 12,32), vagyis Júda ősi törzsi területének D-i része, egy negyedik „Paralia”, azaz Ptolemais (Akkó) partvidéke egészen Egyiptom határáig (1Mak 11,59; 12,48; 2Mak 13,24). IV. Antiokhosz Epiphánész (ur. Kr. e. 175–164) erőszakos hellenizáló törekvései kiváltották a Makkabeusok felkelését a Szeleukidák uralma ellen. A kemény harcok, amelyek először a Jeruzsálem környékén létesült eparchiában lángoltak fel, de már korán átcsaptak Galileába, a Földközi-tenger partvidékére és a Jordántól K-re eső országrészre is, végül azzal végződtek, hogy Makkabeus Simon lett (Kr. e. 143) „a zsidók főpapja, hadvezére és vezetője” (1Mak 13,42). A fia, Johannesz Hürkánosz (ur. Kr. e. 134–104) és ennek utóda uralmukat Idumeára, Szamariára, Galileára és a Jordántól K-re eső területre is kiterjesztették. De a Hasmonaeusok állama nem állt szilárd alapokon, a dinasztia utolsó tagjai alkalmatlannak bizonyultak az uralkodásra, és erkölcsileg is lesüllyedtek, úgyhogy a róm. Pompeiushoz folyamodtak, aki aztán Szíria provinciához csatolta ~t (Kr. e. 63). – 3. Az ÚSz kora. Sok belső zavargás után sikerült az Ideumeából származó Nagy → Heródesnek (ur. Kr. e. 37–Kr. e. 4) Róma támogatásával uralomra jutnia. Az uralma alá tartozó terület végül kiterjedt a Jordántól Ny-ra eső országrészen kívül a Jordántól K-re fekvő → Gaulanitiszre, → Bataneára, Auranitiszre, → Trachonitiszre és → Pereára. Itt Heródes uralmának egy Pompeius alapította városszövetség (→ Tízváros) szabott határt, amelyhez egyébként a Jordántól Ny-ra eső területeken Szkütopolisz (Bet-Seán) is hozzátartozott, ugyanakkor D-en a → nabateusok birodalma gátolta a terjeszkedésben. Halála után a birodalmat fiai között osztották szét: → Archelausz mint etnarcha megkapta Júdeát és Szamariát, Heródes → Antipász negyedes fejedelemeként Galileát és Pereát, → Fülöp pedig, szintén mint negyedes fejedeleme a Jordán K-i partvidékét a forrásoktól egészen a Genezáreti-tóig, valamint Trachonitist (Lk 3,1), amibe vsz. Bataneát is bele kell értenünk. Kr. u. 6: Archelauszt letették és Galliába száműzték, Júdea és Szamaria róm. fennhatóság alá került; legismertebb helytartója Poncius → Pilátus (ur. 26–36?) volt. Nagy Heródes unokájának, I. Heródes → Agrippának királysága, amely 37: Lizániás és Fülöp negyedes fejedelmek

területeit, így Abilinát, Itureát és Trachonitiszt (Lk 3,1) ölelte fel, de amelyekhez 39: Galilea, végül 41: Júdea és Szamaria is hozzá tartozott, inkább csak Caligula császár (ur. 41–54) szeszélyének köszönhető létrejöttét, állampolitikailag nem volt megalapozott a léte. A fia, II. Heródes → Agrippa (ur. 53–93) először Lizániás és Fülöp negyedes fejedelmek területeit kapta meg Claudius császártól (ur. 41–54), majd 55: Nero császár (ur. 54–68) Tibériást, Taricheát (→ Magdala) és Liviást is odaadta neki. ~ többi része az újra kinevezett, Cezáreában székelő helytartó fennhatósága alá tartozott, így Galilea is. A zsidó felkelés (66–70), amely Jeruzsálem és a Templom pusztulásával végződött, ~ függetlenségének végérvényes elvesztését vonta maga után. Ezen a Bar Kohba-féle felkelés (132–135) sem változtatható. Ennek lett a jelképe, hogy felváltotta a róm. kolónia: Aelia Capitolina. (Lásd a XIV. színes képet.)

XIV. A Júdeai-pusztaság

146. Palesztina keresztmetszete és hosszmetzete

A metszet: Kármel – Alsó-Galilea – Genezáreti-tó – Hauran.

B metszet: Száron-fennsík – Szamaria – Jordán-völgy – Gerasza.

C metszet: Asdod – Júdea hegyei – Jeruzsálem – Holt-tenger – Nebo hegye.

A magassági viszonyok érzékeltetéséhez a függőleges lépték kilencszer nagyobb a szélességi léptéknél.

D metszet: Júdea – Szamaria – Galilea.

E metszet: Holt-tenger – Jordán-völgy – Genezáreti-tó.

A magassági lépték huszonötszörös!

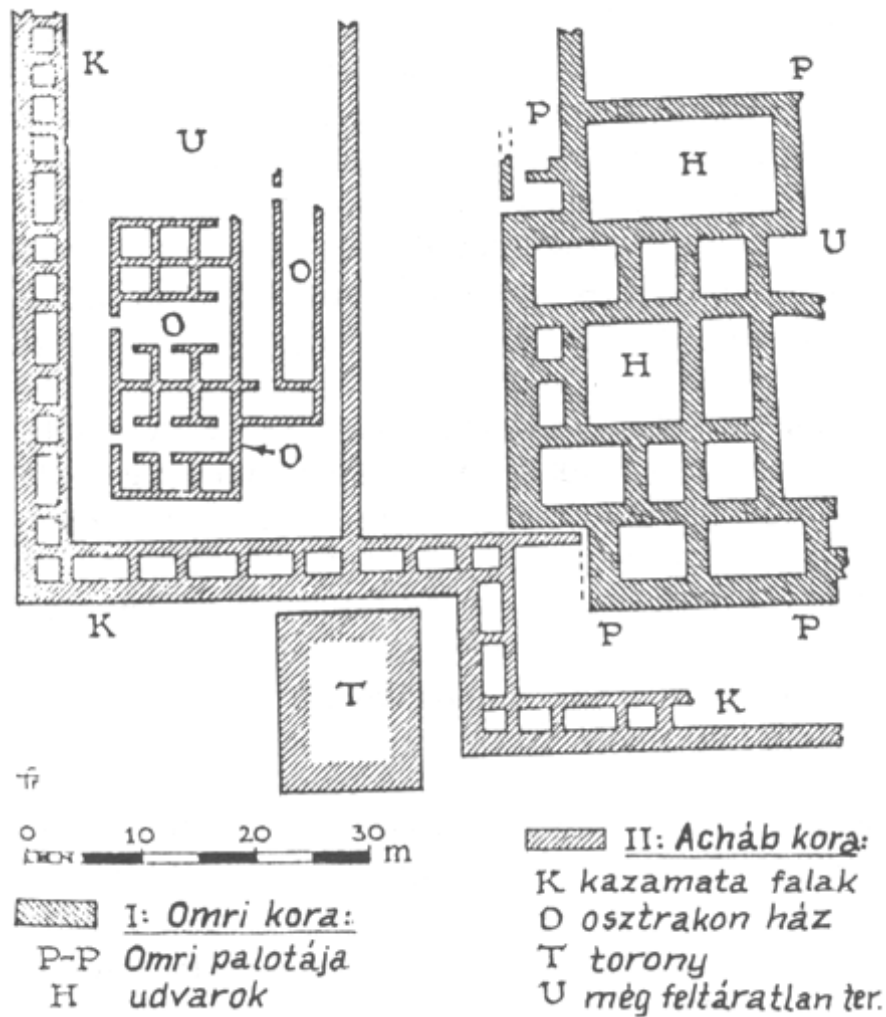
palimpszeszt: olyan → pergamen, amelyről takarékoságból v. más megfontolásból (a pergamen drága volt és keresett cikknek számított) az írást eltávolították, majd elsimították, hogy újra használhatóvá váljon. Az infrafényképezés különféle egyéb fedő eljárásokkal kiegészítve napjainkban lehetővé teszi a „kiradírozott” írás újra olvasását. Az ÚSz jelentős ~ei: a Codex Ephraemi Rescriptus (régebbi írás: egy úsz-i szöveg a 4. sz.-ból, későbbi írás a 12. sz.-ból: Szt Efrém néhány műve; → bibliai kéziratok) és az ún. Syrus Sinaiticus, azaz a szír ev.-fordítás egy kézirata. A Pentateuchus müncheni ~ében 2 bibliai szöveg van egymás fölött (a régebbi a 6. sz.-ból, a későbbi a 8/9. sz.-ból). A ~ vizsgálatának egyik fontos központja Beuronban működik. Bizonyos értelemben ~nek tekinthető az → osztrakon (hiszen erről is levakarták v. lemosták az első írást) v. némelyik papirusz is, így a legrégebb Palesztinában talált papirusz (Mur 17; → papiruszok).

pálma (héb. tamar): A Biblia aránylag kevés helyen említi, de jól ismeri. Tartozéka a ~ a kultusznak (~ágak → sátoros ünnepen és különféle más alkalmakkor, tisztelet kifejezésére; Lev 23,40; Neh 8,15; 1Mak 13,37.51; 2Mak 14,4; Jn 12,13; Jel 7,9), felhasználják – hasonlóképpen – utalásul az igazak jóllétére (Zsolt 92,13), a vőlegény termetére (Én 7,8 kk.), de szerepel díszítőelemként is (1Kir 6,35: a jeruzsálemi templom egyik dísze; Ez 40). Ezt a Közel-K-en elterjedt motívumot (→ élet fája) H. Danthine behatóan vizsgálta. A MTörv 34,3; Bír 1,16; 3,13; 2Krón 28,15 említi a pálmák városát, de hogy ezen Jerikót kell érteni (28,15), az egyáltalán nem bizonyos. En-Gedi régi neve (vö. Sir 24,14), Hacacon-Támár minden

bizonytal összefügg az ottani ~ligetekkel; a Támár egyébként gyakori női név. Én 7,9: a ~ gyümölcse, a datolya a menyasszony keblére utal. Egy helynév (Kirjat Szanna = Kirjat-Szefer v. Debir) alapján némelyek felteszik, hogy a ~ leveleit írásra is felhasználták. → Elim. – A nyilvános mérközések győztesei a koszorún kívül sokszor ~ágot is kaptak (vö. Jn 12,13 és Jel 7,5 kk.).

Palmira: → Tadmor.

palota: Nem mindig jelentős a különbség a → ház és a ~ között (~szerű házak); régészeti szempontból az a nagy ház minősül ~nak, amely kiemelkedik a házak sorából. A Bibliában szereplő, ill. feltehető ~k: 1. Salamon ~ja Jeruzsálemben. A leírása (1Kir 7,1–12) nem teljes, a részletek nem egyértelműek, helyenként áttekinthetetlenek. A szerzőt kevésbé érdekelte Salamon ~ja, mint a → Temploma, a Krón szerzője pedig teljesen mellőzte. A rendelkezésünkre álló szövegből csak azt lehet egyértelműen kielemezni, hogy a Templomot és a ~hoz tartozó épületeket közös fal vette körül, és hogy a ~ épületei 2 előudvar köré csoportosultak. A leírásban szerepel a → libanoni erdei palota, Salamon lakrésze és a fáraó leányának ~ja; ezek mind nagy faragott kövekből rakott alapokon álltak. – 2. Az Omridinasztia „elefántcsont” ~ja (1Kir 22,39; vö. Zsolt 45,9) Szamariában; az ásatások során jelentős részét feltárták. – 3. Nagy Heródes ~ja Jeruzsálemben (a citadella helyén a Jaffa-kapunál; → praetorium). Leírását Josephus Flaviusnál találjuk (ZsidHáb 5,4.3). Részben fennmaradt a Phaszael nevű saroktorony (alapja 17×21 m, magassága, ameddig megőrződött 19,70 m). Ahogy a még be nem fejeződött ásatások tanúsítják, Heródes ~ja egy hellén korabeli (nem régebbi) rétegre épült. Mahéruz és Maszada erődökhöz királyi ~ is tartozott (vö. Mt 14,3 kk.), amely hasonló lehetett a Jerikóban épült ~hoz.

146. Izraelita palota alaprajza Szamariából

pálya, versenypálya, stadion (gör.): Mint sportlétesítmény és küzdőtér része volt a → gimnáziumnak. A gör. kifejezés egyszersmind hossz mérték nevéül is szolgált (a magyarban latinus változatban; stádium). Jeruzsálemben IV. Antiokhosz Epiphanész uralma alatt épült gimnázium; létrehozását, amelyben a hellenista gondolkodású és érzelmű → Jázon főpapnak is szerepe volt, a hívő zsidók nem nézték jó szemmel (1Mak 1,14; 2Mak 4,9.12). – Az ÚSz-ben csak Pálnál szerepel (1Kor 9,24: az eredeti gör. szövegben: sztadion); az ap. a megkereszteltek erkölcsi erőfeszítéseit, a nagyszerű célt és a nehéz utat, küzdelmet állítja azok elé, akik versenyt futnak a ~n; a levél címzettjei a korintusi egyház tagjai.

Pamfilia: vidék Kisázsia D-i részén, a tenger mellékén, Likia és Kilikia között; fővárosa Perge volt, kikötője Attália. A zsidó kolóniának a róm. szenátus kedvezményeket és védelmet biztosított (1Mak 15,23; vö. ApCsel 2,10). 2,10: a → pünkösdi csoda részesei közt ~ből érkezett zarándokok is voltak. Első missz. útján Pál ap. felkereste Pergét és Attáliát (13,13; 14,24–26).

pamut: Szuzában a perzsa királyi palotában a függönyök karpaszból és lilába játszó → bíborból voltak (Eszt 1,6). A héb.-ben a karpasz idegen szó (vö. szanszkrit karpasza '~, gyapot' és perzsa kirpasz 'finom ~vászon'). A ~ot a hellén kor előtt Indiából szállították Palesztinába nyersanyagként v. kelmének megszöve. Palesztinában csak a kései róm. korban kezdtek el gyapotot termesztetni.

páncél, mellvért (héb. sirjon 'a csillogó, a ragyogó'): Izr. seregében a ~ viselete kezdetben

az előkelők kiváltsága volt (1Sám 17,38; 1Kir 22,34), később hozzátartozott minden harcoss felszereléséhez (2Krn 26,14; Neh 4,10). Az elnevezés fém- v. pikkelyes ~ra utal (1Sám 17,5: a filiszteus harcoss, Gólját viselt pikkelyes ~t; a mezopotámiai-szír térségben volt elterjedve, de egészen egyiptomig ismerték). Jób 20,24: itt némely fordításban vas~ szerepel; vö. 39,21; Kiv 28,32; 39,23: bőrmellény; Mk 6,35: ~ing (a Kr. e. 2. sz.-tól a róm.-aknál dívott). Iz 59,17: Jahve ~ gyanánt az igazságot öltötte fel. – Az ÚSz-ben a gör. thórax konkrét értelemben csak egy helyen szerepel (Jel 9,9.17), egyébként csak átvitt, képes értelemben találkozunk vele. Pál Izajáshoz kapcsolódva a hit és a szeretet, ill. az igazság, a megigazulás ~jának felöltéséről szól (1Tesz 5,8; Ef 6,14); az első esetben aktív szerepet tölt be (felkészülés a végső harcra), a másodikban oltalmat nyújt; az efezusiak Isten szellemi fegyverzetét magukra öltve a gonosz nyilak ellen védekeztek.

Paneász: → Cezárea.

pap: I. Az ÓSz-ben. A szó héb. megfelelője a kohen. Jahve ~ján kívül más istenek ~ját is jelölheti (pl. Ter 41,45.50; 1Sám 5,5; 6,2; 2Kir 10,11), de más istenek ~jaira olykor – lekicsinylően – a komer szó utal az ÓSz-ben (23,5; Oz 10,5; Szof 1,4). A szónak nincs női változata; a többi szemita népektől eltérően Izr.-nek nem voltak ~női. Jahve ~jait sokkal gyakrabban nevezték levitáknak, de nem mindig azonos értelemben. – Az ÓSz-ben a nem ~i források csak alkalmanként említik a ~okat és a ~ságot, ha az összefüggésbe beletartozik; adataikat nem lehet minden nehézség nélkül úgy összefűzni, hogy teljes képet nyújtsanak. A ~i forrásokban, amelyek tört.-eket is, törv.-eket is tartalmaznak a ~okra vonatkozóan nagyon sok adat található, de természetesen hajlanak rá, hogy a múltat a saját koruk mértékével mérjék és a hagyomány egyenetlenségeit kiküszöböljék. Erre egy jellemző példa: Józs 21,4–42 és 1Krn 6,39–66, ahol az adatok közt mutatkozó eltérés nyilvánvaló módon a hierarchia irányába való eltolódást tükrözi. Ha ezt szem előtt tartjuk, egyfelől megértjük a 2 forrásban felfedezhető ellentmondásokat, másfelől kevésbé vonjuk kétségbe a Szentírás „adatai”-nak hitelességét. – Izr. legrégebb tört.-ében sem a ~i, sem a többi források nem tudnak ~i hivatalról; a családfők és a törzsfők voltak a ~ok. Még később is: a → királyok lépnek fel ~ként (Dávid), v. kisajátítják a ~i funkciókat (Uzija). Izr.-ben a szervezett ~ság, a ~i hivatal kérdése csak a régi kánaáni szentélyek átvételével v. az Ígéret földjének elfoglalása utáni időben új szentélyek létesítésével kapcsolatban vált időszerűvé; igazán csak azután, hogy Dávid elfoglalta Jeruzsálemet és Salamon uralma alatt a jeruzsálemi szentély központi szentély lett egész Izr. számára. Amit a legrégebb tört.-i forrásokban a ~ságról olvashatunk, az főleg a különféle családok törtéhez kapcsolódik: 1. → Mózes fiai Dánban (Bír 18,30); 2. → Éli fiai Silóban, Nobban és (Dávid idejében) Jeruzsálemben. Ez a 2 család egyaránt Egyiptomból származik, → Lévi törzséből. Mózes ~i családjáról később nincs szó; minden bizonnyal azért, mivel a szentély, amelynek szolgálatát ellátták, a szakadár É-i országrészhez tartozott; Áron családfájába sem kerültek bele, akitől minden ~nak származnia kellett; Mózes nem ~ként, hanem törv.-hozóként rögződött meg a hagyományban. Éli családja ezzel szemben beépült Áron családfájába, mégpedig 2. fiának, Itamárnak ágán. Dávid uralma idején egy 3. ~i család is felbukkant (→ Cádok); ennek eredetét homály fedi, de a ~i hagyomány Eleazárral, Áron 3. fiával hozza kapcsolatba. Ez a ~i család nemcsak Éli családját szorította háttérbe (1Sám 2,27–36), hanem más ~i családokat is, amelyek ösül Áron 3. és 4. fiát (Nadab és Abihu) tekintette a hagyomány és így egyeduralomra tettek szert, mindenekelett Jeruzsálemben. A Templom szolgálatára Salomonnak nagy létszámú kultikus személyzetre volt szüksége; Cádok családján kívül alárendelt szerepet betöltő templomszolgák is működtek, pl. a gibeoniták (Józs 9,23.27). Azok a ~ok, akik Lévi törzséhez tartoztak, de más szentélyek szolgálatát látták el (a ~i nyelvhasználatban erre utal a kifejezés: nem Áron fiai voltak), átmenetileg háborítatlanul működtek. Jozija király idején azonban a deuteronomikus megújulás során felszámolták ezeket a szentélyeket, de tekintettel voltak az ott szolgáló

~oknak arra a jogára, amely szerint Jeruzsálemben is vállalhattak szolgálatot. A fogság után, ha egyáltalán lehet voltaképpen értelemben vett ~i szolgálatról beszélni, akkor csak Cádok családjáról mondható el, a többi ~ csupán alárendelt szerepeket tölthetett be a Templomnál; a ~i hagyomány ezt úgy fejezi ki, hogy azok, akik Lévitől származnak, de nem Árontól, azok leviták. E tényállásra utal a hierarchikus rendszer, amely szerint Lévinek 3 fia volt: Gerson, Kehát és Merári (Kiv 6,16–25). A ~ok (és leviták) élén a → főpap állt; a ~ok 24 → papi osztályra v. papi nemzetségre oszlottak, s szolgálatuk rendjét sorsvetéssel állapították meg (1Krón 24; Lk 1,8 kk.). – A ~ságot örökölték; ha a fiú elérte az előírt életkort, akkor „megtöltötték a markát” (→ kéz); ezzel a rítussal fejezték ki a ~ok sorába kerülését és jogát az áldozathoz. A ~ feladata volt: kultikus alkalmakkor a tanítás, az áldozatbemutatás, a Templom javainak kezelése és felügyelete (mai értelemben vett lelkipásztori tevékenységre nem szabad gondolni!). Az áldozatbemutatás alkalmával a ~ok külön → papi öltözetet viseltek, s bizonyos „tisztátalanság”-októl kellett tartózkodniuk. – II. Az ÚSz-ben szembeötlő, hogy soha nincs szó más ~okról (gör. hieresz), csak a zsidó ~okról és Jézus Krisztus (Zsid 7,15), valamint a keresztények (Jel 1,6; 5,10; 20,6) ~ságáról. Az ap.-okat és munkatársaikat az ÚSz sehol nem nevezi ~nak. Jézus elismeri a zsidó ~ok tekintélyét („menj, mutasd meg magad a papnak”; Mt 8,4; Lk 17,14; vö. Lev 13,49). Lukács evangélista egy helyen közvetett módon bírálja a ~okat és levitákat (Lk 10,31 kk.), de azt is említi, hogy „a papok közül is tömegesen hódoltak a hitnek” (ApCsel 6,7). Egyébként az ÚSz-ben sokkal többször van szó a (zsidó) → főpapokról (és az írástudókról), mint a ~okról. Az ap.-ok és az első keresztények a liturgiában nem különültek el a zsidóktól (→ kultusz). A saját keresztény intézményekkel kapcsolatban a → vének voltak azok, akiket az ap.-ok kézzel a templom elé állítanak (14,23), és megbíznak a ~ok felügyeletével (20,17), akik tehát prédikáltak és tanítottak (1Tim 5,17: az eredetiben), irányították az egyh.-akat (1Pét 5,1), és akiket a betegekhez hívni kellett, hogy imádkozzanak fölöttük és kenjék meg őket olajjal (a betegek kenete szentségének kiszolgáltatása!); nem kétséges, hogy a kenyértörést is ők vezették és a hívők megkeresztelése is az ő feladatuk volt; ezeket azonban kifejezetten nem tanúsítják a források. Ezeket az előljárókat (presbitereket) csak a Biblia keletkezése után kezdték az egyh.-i szerzők ~nak nevezni (→ hivatal); a 2,5–10, amely a ~ságról szól, vitatott szöveg. Péter ap. arra inti a hívőket, hogy épüljenek fel egy lelki házzá (= templommá) és legyenek szt. ~ság, hogy lelki áldozatot mutathassanak be; de aztán a Kiv 19,6-hoz csatlakozva kiválasztott népnek, királyi ~ságnak stb. nevezi az egyh.-i közösséget. Hasonló módon összekapcsolódik a királyság és a ~ság: Jel 1,6; 5,10.

Pápai Biblikus Intézet, Pontificium Institutum Biblicum: Már XIII. Leó pápának szándékában állt a → Biblikus Bizottság kiegészítéseként egy intézet alapítása, melybe pap szakembereket akart összegyűjteni a Szentírás kutatására (→ École Biblique). A gondosan kidolgozott tervet azonban anyagi alapok hiányában nem tudta megvalósítani. Ezért 1904-ben X. Piusz a Biblikus Bizottságnak jogot adott arra, hogy szentírástudományból vizsgáztasson és akadémiai fokozatokat adjon. A jelöltek felkészítésére a Gregoriana Egyetem 1908-ban magas szintű szentírási tanfolyamot indított. 1909-ben a pápa megalapította az önálló ~et és a jezsuitákra bízta. Első rektora P. L. Fonck volt († 1930). – Az alapító szándéka szerint a ~ben a szentírástudomány fő- és mellékágaiban előadásokat, szemináriumi gyakorlatokat és gyakorló órákat tartottak a hallgatóknak, s bevezették őket a tudomány módszertanába is. Szélesebb köröknek nyilvános konferenciákat rendeztek. Az 1916. aug. 15-én kelt Cum Biblia Sacra pápai levéllel a ~ jogot kapott a licenciátus adományozására. 1924. ápr. 27-én XI. Piusz módosította a ~ tanulmányi rendjét, majd 1928-ban önállósága megtartásával egyesítette a Gregoriana Egyetemmel és a Pápai Keleti Intézettel. A ~ ettől kezdve doktori fokozatot is adhat. A szt.-földi ismeretek megszerzése érdekében 1927-ben házat nyitottak Jeruzsálemben, melynek rektora 1930–49: Augustinus Bea volt. – A ~ tanulmányi ideje 6 félév, s az utolsó

félév Jeruzsálemben is elvégezhető. Folyóiratai: Biblica (1920-tól megjelenő több nyelvű szakfolyóirat), Verbum Domini (népszerűsítő, lat. nyelvű), Orientalia (a K-i tudományok szakfolyóirata).

Papi irat, Papi kódex, P: annak a 4 forrásnak egyike, amelyből J. Wellhausen iskolája szerint a → Pentateuchus v. → Hexateuchus keletkezett. A → Jahvista és az → Elohisták tört.-ein kívül némelyek szerint a tört.-eknek még egy harmadik csoportját is el lehet a Pentateuchuson belül különíteni, egy harmadik szerző műveként. Ezt a harmadik szerzőt többféleképpen is idézték (pl. Alapiratként), végül pedig ~nak nevezték el; először J. G. Eichhornnál (1752–1827) találkozunk az elnevezéssel a Lev-re vonatkoztatva. Míg az újabb Pentateuchus-kritika első szakaszában a ~ az egyik legrégebb és legmegbízhatóbb forrásnak számított, E. Reuss (1833) és K. H. Graf (1866) a Pentateuchus legkésőbbi, csak Ezdrás idejében keletkezett elemének tekintette. Amikor A. Kuenen (1869) és J. Wellhausen (1876) ezt a nézetet magukévá tették, az a nem katolikus exegeták körében uralkodóvá vált. (Az ellenvéleményekre nézve, főleg katolikus oldalról → Pentateuchus.) A ~ra a száraz stílusból, a dátumok, listák és családfák kedveléséből, valamint vallási felfogásából következtetnek a szerzők, amelyet a kultusz és az atyákkal kötött szövetség eszméje határoz meg. Egészen véve a következő részeket tekintik a ~hoz tartozónak: Ter 1,1–2,4a; 5–9; 10–13; 16; 19; 21; 23; 25–31; 33; 35–37; 41; 46–50; Kiv 1; 6–9; 11–13; 16; 19; 24–31; 34–40; Lev 1–26; Szám 1–10; 13–17; 19; 22; 25–36; MTörv 32; 34; Józ 13–21. Ebben a formában a ~ a fogság idején és a fogság utáni időben (kb. Kr. e. 570–445) keletkezhetett. Később kiegészíthették a → szentség törvényével (Lev 17–26) és más részekkel (P^h, ill. P^s). Kr. e. 445 k. hozzácsatolták az akkor már összedolgozott JED forrásokhoz, s így jött létre a mai Pentateuchus. Míg az Alapiratot (P^g) eredetileg önálló egységnek tekintették, G. von Rad azt a sokaktól átvett nézetet képviselte, hogy a P két párhuzamos tört.-et ölel fel (sőt, G. von Rad még egy 3. párhuzammal is számol: 1Krón 1–9). Azt viszont, hogy a P – annak ellenére, hogy szerkesztése viszonylag kései időre tehető – igen régi anyagot tartalmaz, egyre inkább elismerik.

papi osztály, papi nemzetség: az a 24 papi csoport, amelyre az izr.-zsidó papság – legalábbis a fogság utáni időben – oszlott (Lk 1,5: Abia osztálya). A fennmaradt listák tartalmazta nevek azt tanúsítják, hogy a szervezet még a fogság utáni időben sem volt megszilárdulva (1Krón 9,10–13: 19 ~; 24,7–18: 24 ~; Neh 10,3–9: 23~ és 12,1–7: 22 ~; 12,12–21: 21 ~). A Krón a ~ eredetét Dávidra vezeti vissza (1Krón 24).

papi öltözék: A legrégebbi szakrális öltözéknek az → efod látszik, amely egyszerű ágyékkötő lehetett (vö. 2Sám 6,14,20). Sámuel efoddal övezve szolgálta az Urat (1Sám 2,18), és Dávidot egy kultikus menetben (2Sám 6,14) szintén efod övezte. Ettől nyilvánvalóan meg kell különböztetni a → főpap által viselt efodot. Az egyszerű papok kultikus használatra közvetlenül a testükön egy csípőtől combig érő vászon „nadrág”-ot viseltek „meztelenségük befedésére” (Kiv 28,42 kk.; Lev 6,3; 16,4); erre egy fehér vászonból készült hosszú inget kellett ölteniük, aminek feltehetően ujjja is volt (Kiv 28,40; 39,27); az inget színes öv fogta körül (28,40; 39,29); fejfedőül fehér vászonkendő (→ kendő) szolgált turbánszerűen feltéve (28,40; 29,6,9; 39,28). Ez 44,17 előírja a papoknak, hogy szolgálatuk ellátásakor „gyapjú ne legyen rajtuk”. Ugyanígy nem viselhetek a papok sarut sem a szentélyben. Babilóniában és Egyiptomban szintén lenvászonból (nem gyapjúból) készült a papok öltözeté.

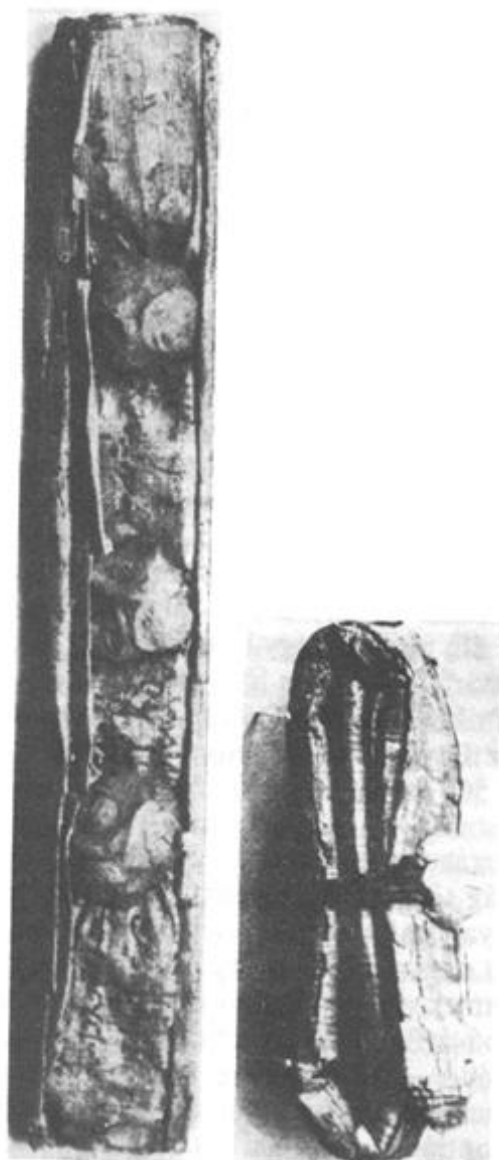
papi rész: kultikus kifejezés a papi törvényben; az áldozati állat húsának a papot megillető része. A → hálaáldozatból a szegye és a (jobb) lapocka, majd az állkapocs és a gyomor is (Kiv 29,27 kk.; Lev 7,31 kk.; MTörv 18,3). → lengetés.

papirusz (egyiptomi kölcsönszó): vízi cserje (Cyperus papyrus L.), amely Egyiptomban régen ismert növénynek számított (Kiv 2,3), de már kipusztult, legfeljebb a Kék- és a Fehér-

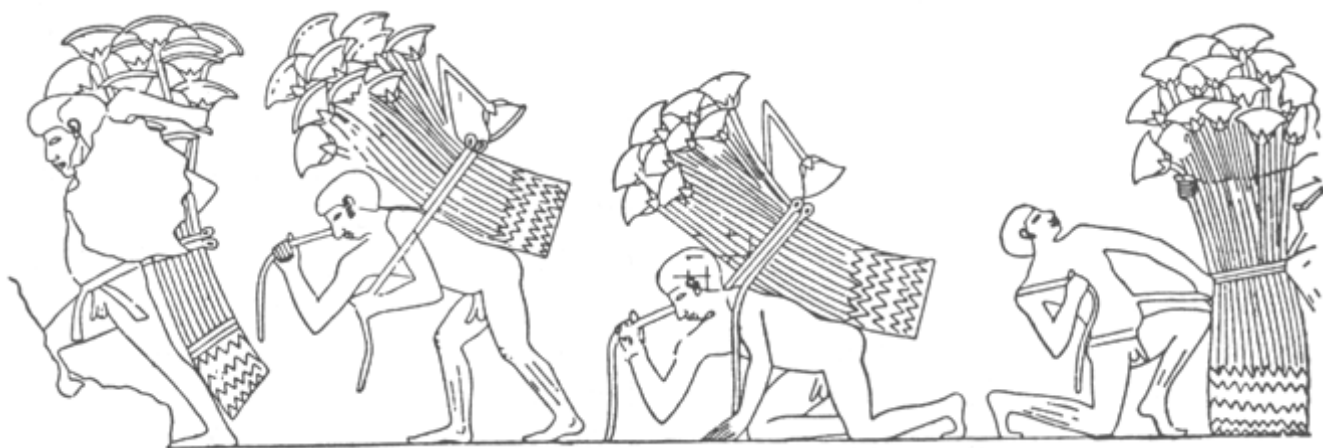
Nílus mentén, valamint a Jordán völgyében, főleg pedig a Hule-tó közelében fordul elő. Szubtrópusi éghajlaton a kétszeres embermagasságot is eléri. Sokféleképpen hasznosították: kosarat fontak (2,3), csónakot készítettek (Iz 18,2) belőle, de legtöbbször mégis írtak rá; → írás céljára szolgáló anyagként a mi papírunk elődje. A ~nádat megfelelő darabokra vagdalták, berovátkolták, aztán csíkokra vágták, s ezeket keresztben egymásra helyezték, lenyomtatták és utána – legtöbbször ragasztóanyag nélkül – elsimították. Az így keletkezett lapokat tekerccsé ragasztották. Egyiptomból Szíriába, Palesztinába, sőt még Babilonba is szállítottak ~t. → könyvtekercs, → papiruszok, → pergamen.

148. A papirusz (Cyperus Papyrus) a Földközi-tenger mellékén 4,5 m-re is megnő; Egyiptomban régen a Nílus-deltában gyakori volt, de ma már csaknem teljesen kihalt; a Nílust tápláló folyók mentén, valamint a Jordán partjának egy-két helyén azonban még megtalálható. A szárából fonalat fontak, húsos gyökerét ették. Művelődéstörténetileg a legfontosabb mégis az, hogy papirusztkészítettek belőle írás céljából

149. Összetekert és lepecsételt papiruszlevelek. Elephantine, Kr. e. 8–4. sz. Pál apostol leveleit is ilyen formában kaphatták kézhez a címzettek

150. A learatott papirusznád behordása. Festmény egy egyiptomi sírban Kr. e. 20. sz.

papiruszok: I. Előfordulásuk. Néhány kivételt nem tekintve Egyiptom az egyetlen olyan ország, ahol a száraz homokban ~ megőrződtek és felszínre kerültek. Legelőször 1752: Herculanumban találtak ~at, de nem tulajdonítottak nekik jelentőséget, és egy kivétellel elégették őket; ez az egy S. Borgia bíboros tulajdonába került. A következő évtizedekben szórványosan találtak ~at. Valójában csak 1877-től számíthatjuk a ~ vizsgálatának (papirologia) korát, amikor Fajjúmban egy régi város mellett a helybeliek több ezer töredéket kiástak; ezek nagyjából Rainer bécsi főherceg tulajdonába mentek át. Fajjúm, amelynek a → Ptolemaioszok korától egészen az arab hódításig (Kr. u. 640) erősen hellenista lakossága volt, a továbbiakban is a fő lelőhely maradt, de más, délebbre eső helyekről is kerültek felszínre ~. Bibliái ~at csak a 19. sz. végétől ismerünk. Az ismert ~ száma legkevesebb 10 000 lehet; ebből kb. 6000 van megfejtve. A legjelentősebb leletet (Oxyrhynchus, 1896–1906) két oxfordi diák, P. B. Grenfell és A. S. Hunt ásta ki az Egypt Exploration Fund támogatásával. Kevés lelet került felszínre szakavatott kutatók ásatásai során. A ~ zömét helybeliek kutatták fel, és így természetesen sok tönkre is ment belőlük. A legrégebb írott ~ az 5. és 6. egyiptomi dinasztia korából (Kr. e. 2500–2200) származnak. A legrégebb ma ismert héb. papirusz → palimpszeszt a Kr. e. 8. sz.-ból (Mur 17); a legrégebb arám papirusz egy levél, amelyet egy palesztinai kiskirály, → Adon írt a fáraónak (→ Nechó); Sakkurában találták (1942) és jelenleg Kairóban van az Egyiptomi Múzeumban. Általában kb. a Kr. e. 500 és Kr. u. 1000 közé eső időből valók a fennmaradt ~. – II. Értékük. A ~ egyfelől értékes forrásul szolgálnak a gör.–róm. és a korai zsidóság tört.-ét, irodalmát, jogrendjét, gazdasági viszonyait és mindennapi életét illetően, másfelől viszont nagymértékben segítették a gör. köznyelvre és ennek a → bibliai göröghöz való viszonyára, továbbá a Biblia szövegének áthagyományozására, a zsidó → diaszpórára és a → gnózisra vonatkozó ismereteink gyarapodását. A bibliatudomány szempontjából a bibliai ~ (A), az elephantinei (B), a Júdea pusztájában felszínre került (C) és a Nag Hammadiban talált (D) ~ jelentősek. – A) A bibliai papiruszok. 1. Addig, amíg Júdea pusztájában nem kerültek felszínre ~, az egyetlen értékes bibliai papirusznak az eladóról (1902) elnevezett, feltehetően Fajjúmból eredő Nash-papirusz (Cambridge, Egyetemi Könyvtár) számított. Egy liturgikus használatra szolgáló lapon a → Tízparancsolatot (Kiv 20,2–17) és a → semát (MTörv 6,1–5) tartalmazza. Korát illetően eltérnek a nézetek; némelyek a Kr. e. 2. sz.-ból, mások a Kr. u. 2. sz.-ból eredőnek tartják. – 2. A gör. ÚSz papiruszát: → bibliai kéziratok. – 3. A gör. ÓSz papiruszát: → bibliai kéziratok. – 4. Nagyon jelentősek azok a ~, amelyek kopt nyelven őriztek meg bibliai szövegeket: lehetővé tették a kopt ÚSz kritikai kiadását, nemcsak a bohairi, hanem a szahidi nyelvjárásban is. – B) Az elephantinei papiruszok (EP): Az elsőket Ch. E. Wilbour szerezte meg (1893), de csak 6 évtizeddel később (1953) adta ki E. G. Kraeling, miután a Brooklyn Múzeum tulajdonába kerültek (1947). Ezek főleg házassági szerződések és üzleti tárgyú ~. A fő leletek 1898 és 1908 között kerültek felszínre. Az első töredékeket a strasbourg-i egyetem könyvtára szerezte meg (1898). 1904: az asszuáni piacon 10 papiruszt kínáltak megvételre; az eladók azt állították, hogy Asszuánban találták őket, de amikor O. Rubensohn, a német ásatások vezetője a munkát Elephantinén elkezdte (1905), kiderült, hogy innen származnak. O. Rubensohn maga is talált további fontos töredékeket. A megtalált ~ zöme arám nyelvű, csak egy nagyon kis részük gör. – Az arám ~, amelyek keletkezési ideje Kr. e. 494–400, a zsidó katonai kolónia levéltárából valók, amely a perzsa uralom idején (talán már a 7. sz. közepétől) telepedett meg a szigeten. E ~ tartalma egyebek közt: 2 kérvény fogalmazványa, feljegyzések a kolónia gabonával való ellátása tárgyában; a perzsa király egy hivatalos irata a húsvétot illetően, házassági, üzleti, bérleti szerződések, névjegyzékek és 2 irodalmi szöveg, nevezetesen → Achikár mondásai és a behisztuni felirat. Ezek birtokában képet alkothatunk egy szórványban élő zsidó közösség belső életéről. A kolóniának nemcsak zsinagógája volt, hanem → temploma is, ahol áldozatot mutattak be Jahvének. Ezt a templomot a perzsa

satrapa távollétében lerombolták (Kr. e. 410) az egyiptomi Hnum isten papjai. Eljárásuk feltehetően megtorlás volt, amiért a zsidó kolónia lojális volt a perzsa megszállók iránt és ennek fejében előnyöket élvezett. A templom újjáépítése érdekében a kolónia vezetője (Jedonja) egyebek közt a jeruzsálemi főpaphoz fordult; nyilvánvaló ebből, hogy a kolónia tagjai törvényesnek tekintették templomukat. Bibliai szövegek nem kerültek elő; talán megsemmisültek a templom lerombolásakor, s bibliai idézetek sem fordulnak elő a szövegekben. Ugyanakkor az elephantinei ~ nagyban hozzásegítettek Ekd és Neh jobb megértéséhez. Már a nyelvük is annyira hasonlít Ekd és Neh arám részeihez, hogy ugyanabból a korból kell származniuk. A Papyrus Cowley 21 (királyi rendelet a húsvét ünnepéről) és 32 (felhatalmazás a templom újra felépítésére) megerősítik azt az Ekd/Neh-ből is kikövetkeztethető feltevést, hogy a perzsa központi hatalomnak politikai érdeke fűződött a zsidó vallási törv.-ek megtartásához (vö. különösen Ekd 7,12–26). Arra vonatkozóan, hogy a Papyrus Cowley 21-nek milyen szerepe volt a húsvét ünnepének történetében: → húsvét. Minthogy a Papyrus Cowley a Neh 2,10-ből is ismert Szanaballatot Kr. e. 407-ből említi Szamaria helytartójaként, egyértelmű lett, hogy Ezdrás nem I. Artaxerxész (Kr. e. 458), hanem II. Artaxerxész (Kr. e. 398) idején tért vissza Jeruzsálembe. – C) A Júdea pusztájában talált papiruszok. 1. Abból a 11 barlangból, amelyben → Kumrán vidékén kéziratokat találtak, az 1., 4., 6., 7. és 9. számúban voltak ~. – a) 1. sz. barlang: egy tucatnyi kis töredék feltehetően a Kr. u. 1. sz. közepéről; tartalmuk meghatározhatatlan. – b) 4. sz. barlang: igen gazdag lelet, kb. 1600 nem bibliai tárgyú papirusz töredéke, egy papiruszon a szekta szabályzata, vsz. a Kr. e. 2. sz. végéről, 2 apokaliptikus jellegű töredék, liturgikus ~, köztük az egyiken reggeli és esti imák a hónap minden napjára. – c) 6. sz. barlang: a gazdag lelet zöme papirusz, köztük olyan, amelyen héb. bibliai szöveg olvasható. Ez bizonyítja, hogy a palesztinai zsidóság is írtatott kanonikus szövegeket papiruszra. – d) 7. sz. barlang: csak gör. ~ kerültek innen felszínre; közülük 2 bibliai szöveget tartalmaz (→ bibliai kéziratok). – e) 9. sz. barlang: apró töredék. – 2. A Murabbaatban talált szövegek nagyobb része papiruszra van írva. – a) Héber és arám ~: 55 papirusz, ill. papirusztöredék, közülük egy a Kr. e. 8. sz.-ból való, egy a Kr. u. 1. sz.-ból, a többi a 2. zsidó felkelés idejéből. – b) A gör. és lat. ~ zsidó és ker. eredetűek. – c) Arab ~. – 3. Hirbet Mirdben arab ~ között találtak egy arám papiruszt, mely az 1. Palesztinában felszínre került palesztinai keresztény papirusz; vsz. a Kr. u. 7. sz.-ban egy szerzetes írta előljárójának. – 4. Nahal Heberben és környékén talált ~. – 5. Maszadában katonai jellegű latin (a róm. helyőrségtől). – 6. Olyan → Szamariából eredő ~, amelyeket Jerikó közelében találtak. – D) Nag Hammadiban felszínre került papiruszok. 1. A bibliakutatás szempontjából jelentős lelethez az a 13 kopt kódex (1014 lap) is hozzátartozik, amelyet 1945: a fellahok találtak. A nagy jelentőségű leletet zárolták, csak a Kódex I. nagyobb része került Zürichbe, a Jung Intézetbe. – 2. J. Doresse, aki a szövegek megfejtése terén tanárán, H.-Ch. Puechon kívül az úttörő munkát végezte, a szetiánusok könyvtárából valóknak tartja őket, de nem veszi eléggé figyelembe, hogy a gnosztikusok Szet személyét a róla elnevezett szektán kívül is ismerték, és hogy sokszor kicseréltek egymással teol.-i, mitológiai tartalmú, ill. valamilyen hagyományt őrző darabokat. A gyűjteményben erre vall, hogy hermeszi pogány-gnosztikus és keresztény-gnosztikus szövegek követik egymást. Ugyanakkor a „Sophia Jesu Christi” felfogható az „Eugnosztosz-levél” keresztény átdolgozásának. – 3. A bibliai elemek különféle módokon mutatkoznak meg. Az ÓSz-ből újabbnál újabb átdolgozásban az östört. a cím nélküli Kódex II.-ben, az Apokrif Jánosban, Ádám apokalipszisében; Ádám, Éva, Szet, Noé és fiai úgy jelennek meg, mint az apokrif és a pszeudoepigráfiai irodalomban. Különösen szembeötlő az egybecsengés Hénoch könyvével, valamint a Szet stéléinek előfordulása (Zsid Tört 1,2,3). Ugyanígy megfigyelhetők (pl. a Kódex II. cím nélküli darabjában) utalások az ÚSz-re, valamint az ÚSz-ben szereplő személyekre is, mégpedig úgy, ahogy az apokrif iratokban szerepelnek. Jézuson kívül, akit szívesen jelenítenek meg, amint feltámadása után tanítványaival beszél (pl. Sophia Jesu

Christi, Az Üdvözítő dialógusa), szembeötlő a Jakab-hagyomány (Jakab levele, 2 különféle Jakab-apokalipszis); Pállal egy egyébként rövid Pál-apokalipszis foglalkozik; Jánoshoz az ún. Apokrif János kapcsolódik; Péter több írásban keretül szolgáló személy (Péternek és az apokrifnak cselekedetei; Péter apokalipszise, Péter Fülöpnek írt levele). – 4. Különösen felkeltette az érdeklődést az a 4 írás, amely ev.-ként szerepel. Az ÚSz-hez legközelebb → Tamás ev.-a áll. Még nem zárult le a vita, hogy gnosztikus szöveggel állunk-e szemben v. sem, de annyi bizonyos, hogy leletként kifejezetten gnosztikus környezetben van. A többi „evangélium” nem tekinthető ev.-nak a szó valódi úsz-i értelmében. Az „igazság evangéliuma” nem feltétlenül azonos az Ireneusz által említett írással, de azért nevezhető ev.-nak, csak tisztában kell azzal lennünk, hogy a gnosztikusok hitének központjában Krisztusnak nem földi működése áll, hanem beépülése a kozmoszba. Ez az írás Jézus szenvedéseiről is tud. Fülöp ev.-a az ember üdvösségének útját Krisztusnak, a tökéletes embernek szem előtt tartásával mutatja be. Az „egyiptomiak evangéliuma” vsz. utólag kapta ezt a címet, eredetileg „A nagy láthatatlan lélek szent könyve” címet viselhette. Azért lett „evangélium”, mert a szetiánusok számára az üdvösség tört.-ét jelentette, amely Szetnek és nemzetségének sorsát mutatja be, Jézust pedig mint újra megtestesült Szetet állítja elének.

papi városok: 48 kánaáni város, amelyet Izr. fiai papjainak lakóhelyül kijelöltek (Józs 21; 1Krn 6,39–65). Az a 2 lista, amelyben felsorolva találjuk őket, kevés eltérést mutat, a hierarchia kérdésében azonban más-más felfogást tükröznek: egyikükben (6,39–65) levitavárosok szerepelnek. A ~ kijelölésekor megtartandó szabályokat a Szám 35,1–8 tartalmazza. Mivel a papok a gondjaikra bízott szentély közelében laktak, és csak a fogság utáni időben tömörültek össze Jeruzsálemben, ill. környékén, amely egyik listán sincs rajta, a ~ listájából kikövetkeztethető, hogy a deuteronomikus új rend bevezetése előtt mely városokban telepedtek le izr. (Lévi törzsből való) papok. A nevére vonatkozóan: → Gerson, → Kehát, → Merári.

papszentelés: 1. Az ÓSz-ben. Izr.-ben, mint a legtöbb ókori népnél, bizonyos családok kiváltsága volt a papság, a papokat mégis „felszentelték”: szertartás keretében iktatták be hivatalukba. Erre a kultikus cselekvésre olykor a felszentel ige szolgált (1Sám 7,1). Rendszerint azonban ezzel a kifejezéssel utaltak rá: ’megtölteni valakinek a markát’ (pl. 1Krn 13,33); Babilóniában a fordulat ugyanilyen értelmű volt. Vsz. onnan ered, hogy szokásban volt a méltóságot viselő markát méltósága jelével tele rakni. A Kiv 29,22–25; Lev 8,25–28 szerint áldozati adományokat adnak a pap kezébe. A Kiv 29 és a Lev 8 részletes leírást nyújt a ~ meglehetősen bonyolult és hosszú rítusáról, de nem lehet tudni, hogy vajon a későbbi papok beiktatásakor megismételték-e ezt a bonyolult szertartást. – 2. Az ÚSz-ben: → kézföltétel.

parabola: → hasonlat.

Paradicsom: A szó az óperzsában, ahonnan ered, pairi daeza alakban mutatható ki, alapjelentése ’kerítés’; ebből fejlődött ki a ’körülkerített kert’ értelem. Az ÓSz-ben a héb. megfelelő gyümölcsösre, díszkertre utal (Én 4,13; Préd 2,5). Xenophón, az első gör. szerző, akinél a szó előfordul a perzsa királyok parkjait nevezte ~nak. A későbbi szerzők átvették ezt a szóhasználatot, de a LXX azt a kertet jelöli e szóval, ahova Isten bűnbeesés előtt az első emberpárt telepítette (Ter 2); sokszor közelebről is meghatározva: Isten kertje (13,10; Ez 28,13; 31,8), az Úr kertje (Iz 51,3), Eden (Ter 3,23 kk.; Ez 31,9; Jo 2,3). A későbbi zsidó irodalomban és az ÚSz-ben vallási műszóvá vált. – I. Az ősidők ~a. 1. A Ter 2,4b–3,24 szerzője (J) az első embert olyan kertbe helyezi, amelyet folyók szelnek át és pompás fák díszítenek; ezek közt áll a → jó és rossz tudásának fája (2,9) és az → élet fája, amelynek gyümölcse halhatatlanná tesz (3,22). Ezt a ~ot, amelyet az ÓSz az Úr kertje, Isten kertje, v. mivel Isten a 2,8 szerint → Édenbe telepítette, az Éden kertje, sőt egyszerűen Éden néven is említi, a Ter 13,10; Iz 51,3; Ez 31,8 kk.; 36,35; Jo 2,3; Sir 40,27 a virágzó élet jelképeként

szerepelteti. Ez 28,13 kk. olyan leírását nyújtja a ~nak, amely eltér a Ter leírásától: mintha hegyen, a szt. hegyen v. az Isten hegyén volna. Míg a Ter 2 szerint az ember meztelenül járkel a ~ban, addig Ez 28,13 szerint drágakövek ékesítik ruháját. De még a Ter 2 leírásán belül is található részletek, amelyek nem illenek minden további nélkül bele az összefüggésbe. A 2,8 és 2,9 kettős elbeszélésnek (dublett) látszik, bár mindkét helynek megvan a maga sajátossága is: a 2,8 földrajzilag határozza meg a ~ helyét (K-en, Édenben), a 2,9 pedig a csodálatos növényzetre összpontosítja a figyelmet, amelyet Isten a pusztaság földből sarjasztott. Ez a kettősség egy másik kettősségben tovább folytatódik: 3,17–19 és 3,23 kk. Ez utóbbi helyen Isten az embert visszaküldi a földre, hogy művelje; az első helyen nincs szó kiűzetésről, hanem a föld lesz átkozott az ember bűne következtében, úgyhogy csak tövist és bojtorjánt teremhet a 2,9 pompás növényzetével ellentétben. Ezenkívül: az Édenben forrás tör elő, folyó öntözi a kertet, majd 4 ágra szakad, vagyis a ~ a nagy folyó eredeténél kerül el (2,10–14). Mivel a megnevezett folyók közül legalábbis 2 (→ Tigris, → Eufrátesz) az É-ra eső örmény hegyvidéken ered, ez a helyhez kötés Ez 28,13 kk. figyelembevételével összhangba hozható É-on az → Isten hegyével, amelyet Iz 14,13; Zsolt 48,3 és néhány ugariti szöveg említ; ott a távolban, a folyók forrásánál kell El Istennek élnie. Mivel ezzel a helyhez kötéssel (É!) a Ter 2,8 ellentétben áll, és mivel a 2,15 ismétlése a 2,8-nak (legalább részben), továbbá, mivel a stílus és a szerző szándéka (leírás, beszámolóval szemben) is eltérő, a legtöbb exegeta úgy foglalt állást, hogy a 2,10–14 betoldás. Egészen más irányba mutat a 3,24 és a 4,16; ezek a helyek feltételezik, hogy a ~ Ny-on feküdt. Ugyanakkor az a laza összefüggés, amelyben a jó és a rossz tudásának fája áll (2,9: a kert közepén) és a 3,3 utalása erre a kert közepén álló fára arra enged következtetni, hogy az élet fájának, valamint a jó és rossz tudása fájának kettőssége nem eredeti. B. D. Eerdmans elveti a jó és rossz tudásának fáját; ezáltal a bűnbeesés története más színezetet kap. H. Gunkel, R. de Vaux, G. von Rad stb. azt tételezi fel, hogy az élet fája a 3,22 mintájára került be a 2,9-be. De Boer és Coppens szerint az „élet fája” kollektívum, úgyhogy a ~ban nem egy élet fája áll, hanem egy egész erdőre való; közülük egy a jó és rossz tudásának a fája. Kristensen és Vriezen mindkét fával számol: 2,9. H. Haag a két fa egymás mellett szerepeltetését (2,9) úgy magyarázza, hogy a Jahvista a mezopotámiai életfához hozzákapcsolta a palesztinai hagyományból a → bűnbeesés tört.-ét. Végül szembeöltő, hogy a 2,7; 3,22 kk. csak az embert szerepelteti, ugyanakkor a 2,22–25; 3,20 kk. az emberről és a feleségéről beszél. – 2. Mindez arra enged következtetni, hogy a Ter 2 különféle elképzeléseket foglal össze a ~ot illetően. Megkülönböztetik a föld idilli termékenységének motívumát, amely az ember bűne miatt megszűnt (2,5 kk., 9; 3,17 kk.) és a boldogság helyének motívumát; ilyen helyek gyakran előfordulnak a népköltészetben. Magától értetődően a ~ mindig távol esik a világ benépesített részeitől, így a Gilgames-eposzban is a boldogság hona, ahol a vízözön halhatatlanná lett hőse lakik, egy sziget a folyók torkolatánál, ahova csak üggyel-bajjal lehet eljutni (11,195 kk.); a klasszikus mitológiában a Hesperidák a távoli Ny-on őrzik szigetükön az aranyalmát. A 2,8 K-re helyezi a ~ot. Minden bizonnyal a folklórból v. a mitológiából ered a boldogság honának Éden elnevezése is; vö. Iz 51,3, ahol az Éden (az Úr kertjével egyetemben) a pusztaság ellentétéként szerepel. Amikor a szerző a ~ot az Édenbe helyezi (Ter 2,8), ezzel az Édent földrajzi fogalomként emeli. – 3. A 2,10–14 egész sor feltevéshez szolgált indítékul a ~ földrajzi fekvését illetően. Leginkább az vsz., hogy egy primitív világképpel állunk szemben, amely szerint a földet 4 folyó öntözi a K-i kozmológia 4 világrészének megfelelően. Ezek közül a 2 utolsót a szt. szerző Eufrátesznek és Tigrisnek nevezte; az elsőt jól ismerték az olvasók, a másodikat kevésbé, a Bibliában is csak Dán 10,4 és Sir 24,25 szerepelteti a Ter 2-n kívül, de a Sir 24,25 nem független a Ter 2-től. A másik 2 folyót, amelyek neve → Pison és → Gichon, nyilván egyszerűen az 'ered' és 'feltör' jelentésű szóra visszavezethetően a szerző úgy próbálja meghatározni, hogy megnevezi az országot, amelyet átszelnek. Ez a 4 folyó egy közös forrásból ered, amelyet valahova az É-i hegyvidékre képzelhettek. Érthető tehát, hogy a

~ot is ide, a termékenységet adó víz forrásához helyezték. Ennek az elgondolásnak többé-kevésbé a kora is meghatározható (legalábbis a terminus ante quem vonatkozásában): Asszur várost (csak a várossal mondható, hogy a Tigris K-re folyik tőle, az országra ez nem áll!) azért nevezhette meg a szerző a tájékozódáshoz, mert ismertebb volt a többi asszír városnál, ami a Kr. e. 10. sz.-ra v. még előbbre utal. – 4. A ~ leírásához sokat merített a szerző a folklórból. Ebből következően nem számolhatunk azzal, hogy az első ember valóságos környezetét állította elénk tárgyilagos leírásban. Sokkal valószínűbb, hogy a ~ motívumát egyszerűen felhasználta annak a feltevésnek megfogalmazásához, hogy a szenvedés és a halál az ember bűnének következménye. De mindenekelőtt Izr.-nek az a reménye ölt benne testet, hogy a végső időben nem lesz többé bűn, így szenvedés és halál sem. Ez a remény ad a ~ról szóló tört.-nek sajátos jelleget. – II. A ~ a végső időben. 1. Az ÓSz-ben. Az eljövendő üdvösséget, amelyre Izr. fiai vártak, a szt. szerzők nem egyszer ~i színekkel ecsetelték. A fejedelem, akit a Ter 49,10 kk. elénk állít „paradicsomi emberre” emlékeztet. Iz 11,6 kk. (vö. Oz 2,20) ezt határozottan állítja. Ez 36,35 és Iz 51,3 pedig kifejezetten mondja is, hogy az Ígért földje olyan lesz, mint egykor az Éden kertje volt. A ~i állapothoz hosszú élet tartozik, ennek ígérete a végső időkhöz kötődik (65,17–25). – 2. Az apokrif és a rabbinista irodalomban gyakran van szó ~ról (Hénoch [etióp] 61,1 kk.; Lévi testamentuma 18; Dániel testamentuma 5; 4Ezd 7,123; 8,52; Bár [szír] 4,3; 51,1 stb.), ahova az igazak a Messiás napjaiban v. az eljövendő → eónban jutnak el a nagy ítélet után. Hénoch (etióp) ennek a ~nak a helyét Mezopotámiának megfelelő módon írja le. Kumránban a 4. sz. barlangból előkerült két töredékben Hénoch ~i útjának leírása. Hénoch (etióp) 25,4 és 4Ezd 7,36 Jeruzsálemba helyezi a várt ~ színhelyét. Ebben a ~ban ismét lesz életfa (Hénoch [etióp] 24,4–25,7/8; Lévi testamentuma 18,10 kk.; 4Ezd 7,123; Vita Adae 4). A végső idők ~át a legtöbb szöveg olyannak írja le, mint amilyen az ősidők ~a volt; így különösen Lévi testamentuma 18: a messiási idő főpapja megnyitja kapuit, és a tüzes kardot, amely Ádámot fenyegette (Ter 3,24), eltávolítja. – 3. Az ÚSz-ben Krisztus a győztesnek azt ígéri (Jel 2,7), hogy az élet fájáról ad enni, amely az Isten ~ában áll. Míg a zsidó apokaliptika az e képben kifejezett üdvösséget a végső időkre tartja fenn, addig a Jel szerint a keresztyének a Krisztussal való közösség révén már most részesei lehetnek (elővételezett → eszkatológia). Jóllehet a ~ szó nem szerepel az örök boldogság leírásában, valójában mégis az eszkatologikus ~ot állítja elénk a Jel 22,1 kk. is (az élet vizének folyója, az élet fája). – III. A ~ a világ végéig, a feltámadásig. 1. Az apokrif és a rabbinista irodalomban. A végső idők ~ának az ősidők ~ával való azonosítása természetesen feltételezte, hogy ez utóbbi hosszabb ideig fennmaradt; ez a Ter 3,23 kk. megfogalmazásából is kikövetkeztethető. Ehhez járult, hogy a → megfizetésről szóló tanítás fejlődése során, a halottaknak osztályrészül jutó más-más sorssal kapcsolatban fölmerült a kérdés: haláluk után vajon hova jutnak az igazak. Így érthető, hogy Hénoch (etióp) 60,8; 61,4.12; 70,4; Jub 4,23 az ősatyákat és a kiválasztottakat haláluk után, de még a feltámadás előtt a ~ba helyezi. Némelyik szövegben ez a ~ a földön van; Hénoch (etióp) 32,2 kk.; Jub 8,16 szerint K-en, Hénoch (etióp) 61,1–4; 77,3 szerint Ny-on, más forrásban (ZsidHáb 2,155) Ny-on. Más szövegekben Isten Ádám bukása után visszavitte a ~ot, és így a ~ az égben van (4Ezd 4,7 kk.; Vita Adae 25,3), sőt Hénoch (szláv) 8,1 szerint a harmadik égben. – 2. Az ÚSz-ben Lk 23,43 úgy szerepelteti a ~ot mint az igazak tartózkodási helyét a világ végéig, a feltámadásig tartó „közbülső” időben. Míg zsidó felfogásban az igazak a ~ban Ábrahám kebelén pihennek (Lk 16,23; Ábrahám testamentuma 20), addig most Jézus a központja a meghalt hívők közösségének, úgyhogy a világ végéig, a feltámadásig tartó „közbülső” időben a halottak léte a Krisztussal való egyesülésben áll (Fil 1,23; vö. ApCsel 7,59). Hogy helyszínnek az ÚSz az eget tartja, az Mk 13,27 alapján („az ég határáig”) tehető fel. De ezt a felfogást tükrözi a 2Kor 12,2 kk. is, ahol a ~ (semmi kétség nem férhet hozzá a halottak tartózkodási helye) a harmadik éggel szerepel együtt (vö. Hénoch [szláv] 8,1). A nagy szakadék is, amely Lk 16,26 szerint a gazdag és az Ábrahám kebelén pihenő szegény Lázár

közt tátong, vsz. szintén ezzel az elképzeléssel függ össze (→ hádesz).

paradicsomi elbeszélés: → bűnbeesés, → őstörténet, → Paradicsom.

Paraklétoz: → Vigasztaló.

paralelizmus: → héber költészet.

Paralipomenon: → Krónikák könyvei.

Párán: földrajzi név. – **1.** ~ pusztája, az → izmaeliták tartózkodási helye (vö. Ter 21,21). Izr. fiainak egyik állomása a → pusztai vándorlás idején, nem sokkal azután, hogy Egyiptomból kivonultak (Szám 10,12; 12,16; 13,26: Kádessel szerepel együtt); 1Kir 11,18: Midián és Egyiptom között terült el. – **2.** A MTörv 33,2 szerint ~ hegy, és Szeir (Edom) közelében az Úr megjelenésének volt színhelye. – **3.** El-Párán (Ter 14,6) feltehetően → Elat régebbi neve.

parancs: → Tízparancsolat, → Törvény.

parasa: a zsinagógai istentiszteleten felolvasott szentírási részlet; → perikópa.

párduc: foltos (Jer 13,23), gyors (Hab 1,8), alattomos (Jer 5,6; Oz 13,7), hegyekben tanyázó (Én 4,8) ragadozó. A messiási korban megszelídült (Iz 11,6). Dán 7,6; Jel 13,2: az egyik világhatalom jelképe.

parittyá: erős szíj v. gyapjúzsínór, amelyre középen egy 5–6 cm széles bőrdarabot erősítettek. Az egyik vége kb. 65 cm hosszú, és van rajta egy 4 cm átmérőjű hurok; ebbe dugta a parittyás jobb középső ujját. A másik vége egy kicsit hosszabb és keskenyebb; ezt a parittyás először szintén a jobb kezében tartotta, de miután néhányszor megforgatta, a kellő pillanatban elengedte. A ~ a → pásztorok fegyvere volt (1Sám 17,40), de olykor harcosok is használták (Bír 20,16; 1Kron 12,2). A nyáj együtt tartására is alkalmas eszköz volt: a pásztor abba az irányba hajított vele egy követ, amerre az állat el akart kóborolni.

151. Parittyá

párkány (a Templomé): A fordítói hagyományban ez felel meg a gör. pterüigion szónak, amely egyébként 'kis torony, könyöklő, mellvéd, oromzat' értelmet hordoz. Hogy azt a

helyet, ahova a Sátán Jézust vitte (Mt 4,5; Lk 4,9), hova kell képzelni, nem lehet pontosan tudni. Leginkább a Heródes-korabeli templomtér DK-i sarka jöhet számításba.

Parmenász (gör. 'aki megmarad'): a 7 első → diákonus egyike Jeruzsálemben (ApCsel 6,5).

pártusok: iráni néptörzs. Miután a → perzsák és a → médek beolvadtak a hellén világbirodalomba, és egy részét alkották a Szeleukidák országának, az iráni ~ I. Arszakész (ur. Kr. e. 250 k.) uralma idején megkísérelték visszaszerezni függetlenségüket. I. Arszakész alapította az Arszakidák dinasztiáját. Tiridatész (ur. Kr. e. 248–211/210) állandósította a függetlenséget. A ~ birodalmának magvát a Káspi-tótól D-re eső terület alkotta; fővárosuk Hekatompülosz volt, a mai Sahrud mellett. I. Mithridatész (ur. Kr. e. 174–136) egészen az Eufráteszig nyomult előre és Szíria rovására kiterjesztette országa határait. 1Mak 14,2 kk: I. Mithridatész legyőzte II. Demetrioszt (Kr. e. 140). Kr. e. 92: a ~ megütköztek a róm.-akkal. A ~ birodalma állandó küzdelmek árán Kr. u. 227-ig, a Szasszanidák uralomra jutásáig tudott fennmaradni. Az ApCsel 2,9 említette ~ zsidók voltak, akik a ~ birodalmában éltek.

152. Pártus férfifej. Bronz. Teheráni Múzeum

parúzia, Krisztus v. az Úr eljövetele, második eljövetele, újraeljövetele: I. A profán görögben. A hellén korszakban a ~t a jelenlétre, a megérkezésre, a Ptolemaioszok korától a király valamely városban v. tartományban tett hivatalos látogatására vonatkoztatták. Ilyen királyi látogatás alkalmával új utakat építettek v. megjavították az utakat; ünnepi felvonulást rendeztek, aranykoszorúkat adományoztak, külön adót szedtek és nagy ünnepeket rendeztek. A császárkorban a ~ új korszak kezdete volt; ebből az alkalomból érmeket vertek,

emlékműveket emeltek és ünnepet rendeltek el, hogy emlékezetben maradjon. Jóllehet a ~ a lakosságra súlyos terhet rótt, sokak számára örvendetes eseményt jelentett, mert ilyenkor alkalom nyílt arra, hogy panaszt emeljenek v. az uralkodó elé terjesszék kérésüket. Ezenkívül a ~ valamelyik segítséget hozó istenség megjelenésére (→ epifánia) is vonatkozhatott, de ebben a jelentésében sokkal kisebb volt a szerepe. – II. A LXX-ban a ~ szóval mindössze 4 helyen találkozunk (Neh 2,6: cod. A; Jud 10,18; 2Mak 8,12; 15,21), mégpedig teljesen profán értelemben; az → Úr napja. – III. Az ÚSz-ben. A) A ~ szó használata és eredete. Elsősorban Pál ap. él a kifejezéssel; egyfelől profán értelemben: jelenlétre v. emberek megérkezésére utalásul (1Kor 16,17: István; 2Kor 7,6 kk.: Titusz; 10,10 és Fil 1,26; 2,12: Pál), másfelől vallási értelemben: Krisztus újraeljövetelére vonatkoztatva (1Kor 15,23; 1Tesz 2,19; 3,13; 4,15; 5,23; 2Tesz 2,1.8), sőt esetleg az Antikrisztus eljövetelének kifejezésére is (2,9). Az evangélisták közül csak Máténál találkozunk a fogalommal (Mt 24,3.27.37.39), ami annál szembeötlőbb, mivel (különösen János) Jézus Jeruzsálembé való bevonulásának leírásakor (21,1–11) a királyi ~hoz igazodnak. 2Pét 1,16; 3,4.12; Jak 5,7 kk. és 1Jn 2,28 vallási értelemben él a ~ fogalmával. A pasztorális levelek az epifánia fogalmát részesítik előnyben. A fogalom meghatározása szempontjából fontos, hogy a ~t az Úr napjával nemcsak Pál tartotta azonos értelműnek (vö. 1Tesz 4,15 és 5,2.4; 2,19 és Fil 2,15 kk.; 1Tesz 3,13; 5,23 és 1Kor 1,8; Fil 1,6.10; 2Tesz 2,1 és 2,2), hanem 2Pét is (vö. 3,4.12 és 3,10). Mt 24: szembeötlő, hogy Lukács a párhuzamos helyeken (Lk 17,24.26.30) az Emberfia napjáról beszél. A ~nak és az Úr (Jahve) napjának az összefonódása azt vonta maga után, hogy a hellén ember azt a napot a király érkezésének mintájára örvendetes eseményként képzelte maga elé. A. Deissmann, E. Peterson és L. Cerfaux kimutatták, hogy legalábbis Pálnak valóban szándékában is volt, hogy az olvasók tudatában a király eljövetelének képe merüljön fel. Ezt Krisztus újraeljövetelének leírása egyértelműen tanúsítja: a Krisztus elé vonuló megdicsőültek (vö. 1Tesz 4,16), a császári protokollhoz hozzátartozó kúriosz cím kifejezett használata (4,1; vö. 2,19; 3,13; 5,23; 2Tesz 2,1.8), az öröm (1Tesz 2,19) – mindez felidézi a császári ~t. Az ÚSz tehát a ~nak azt a jelentését, amely a hellén világban élt, összekapcsolta az Úr (Jahve) napját illető hagyományos ósz-i elképzeléssel, ahogyan ezt Krisztusra vonatkoztatva újraértelmezték. A jellegzetesen gör. fogalommal érzékeltetett valóságnak sajátos keresztényszidó jellegét az apokaliptikának azok a képei és kifejezései mutatják, amelyekkel a ~val kapcsolatban találkozunk (1Tesz 4,16: a főangyal parancsszava, harsonazengés; 2Tesz 1,7 kk.; 2,3 kk.: elpártolás, a kárhozat fia; 2,8; 1Kor 1,7; vö. Róm 8,18). – B) A ~ fogalma. 1. A szinoptikusoknál. a) Jóllehet a szinoptikusok nem élnek a ~ kifejezéssel, Krisztus dicsőséges eljövetele egyértelműen tárgya a szinoptikus ev.-oknak: az → Emberfia eljön ítéletet tartani angyalai kíséretében, miután hívei nyíltan és bátran tanúságot tesznek róla (Mk 8,38). A Mt 13,24–30.47–50 tartalmazta példabeszédek ugyanazt a gondolatot fejezik ki (vö. 13,36–43), amelynek a 25,31–46 részletes kifejtését nyújtja. Azzal a zsidó körökben elterjedt nézettel szemben, hogy amikor a Messiás eljön, először rejtve marad (Jn 7,27; Mt 24,26 kk. és Lk 17,23 kk.), azt tanítja, hogy eljövetelekor feltétlenül látható lesz. Arra, hogy Krisztus az üdvösség tört.-ének végén dicsőségesen jelenik meg, az eszkatologikus beszéd is utal, amelyet szinoptikus apokalipszisnek is szoktak nevezni (Mk 13). Ezt Mt 24,3 alapján igazolják, ahol „a világ vége” a tanítás megjelölt tárgya (e kifejezésnek szorosabb értelemben vett eszkatologikus jelentése: 13,39 kk.; 28,20), de ezen kívül az angyalok szétküldésére is lehet hivatkozni, akik az Emberfia megjelenése után a választottakat összegyűjtik a szélrózsa minden irányából (24,31; Mk 13,27), ami egyik jellegzetes vonása az utolsó ítéletről alkotott képnek (vö. Mt 13,41 és 13,30.48 kk.). Végül a ~ leírása terén megemlíthetők a mutatkozó egyezések: Mk 8,38; 13,26, továbbá Mt 25,31; 2Tesz 1,7 (angyalok, hatalom, dicsőség). Az a parancs, amely szerint előbb minden népnek hirdetni kell az ev.-ot (Mk 13,10; Mt 24,14), szintén ebbe az irányba mutat. Ezzel az eszkatologikus jelleggel alig lehet összeegyeztetni, hogy a szinoptikus apokaliptika lényegében Júdeára korlátozódik (vö. 24,15 kk., 26: prof.-i

jövendölés a túlzott messiásvárás ellen; szombaton ne meneküljenek stb.), és hogy Jeruzsálem pusztulása a közvetlen tárgya, de a palesztinai-zsidókeresztény eredet kellő magyarázatot nyújt. Nemcsak Jézus tapasztalta meg a hivatalos zsidóság szembehelyezkedését az ev.-mal, amiért jajt kiáltott rájuk és megsiratta Jeruzsálemet (23; Lk 11,46–52; 13,34 kk.; 20,45–47), hanem a Jeruzsálemben és környékén keletkezett ősegyh.-i közösségeket is üldözőbe vették a hivatalos zsidóság képviselői (ApCsel 4,1–31; 5,17–42; 6,9–8,3; 9,1 kk. stb.). Így érthető, hogy az üldözés és elnyomatás súlya alatt nemcsak azt várták, hogy Jeruzsálemet utolérje a Jézus megjövendölte pusztulás (Mt 24,2), hanem hogy egyszermind ennek az → eónnak a végét látták Jeruzsálem pusztulásában. Ugyanakkor az is érthető, hogy Jeruzsálem pusztulása jelenti a mélypontot egy olyan nehéz időben, amelyet az emberiség tört.-e addig nem ismert és nem is fog többé ismerni (Mk 13,19; vö. Jo 2,2; Dán 12,1); egyetlen nép sem menekül meg (Mk 13,8) és kivész az élet tisztelete, még a legközelebbi vérrokon életének tisztelete is (13,12), úgyhogy veszélybe kerül az emberiség fennmaradása (13,20; Mt 24,22). Ez utóbbi témát a zsidó apokaliptika is ismeri (Jubileumok könyve 23,19), de végső fokon az ókori K-nek az emberiség 4 v. 5 szakaszban lezajló hanyatlásáról, romlásáról szóló tanítására vezethető vissza, amely már Hésziodosznál (Kr. e. 700 k.) fellelhető. Márk ezt a kérdést a tanítványok üldözéséről szóló perikópába építette bele, de hogy eredetileg önálló volt, azt az a laza összefüggés is mutatja, amelybe beilleszkedik (vö. Mk 13,12 és 13,9). Máté (10,17–22) az egész perikópát átvette, és a tanítványoknak szóló tanítás kereteibe illesztette bele. Lk 21,16: a megfogalmazás a szövegkörnyezethez igazodik. – b) Az Emberfia megjelenését és az ezt megelőző megpróbáltatásokat a szinoptikusok más-más módon kapcsolják össze. Bár mindhármuknál szorongattatások után jelenik meg az Emberfia. Mt-ban megjelenése közvetlenül a szorongattatásokhoz kapcsolódik. Ez összhangban áll azzal, ahogy Máté visszaadja azt, amit Jézus Kaifás kérdésére válaszol (Mt 26,64 kk.): a meghatározott idő mostantól (Mk-nál hiányzik) addig az időpontig terjed, amikor az Emberfia „majd eljön az ég felhőin”. Pál ap. (2Tesz 2,8 kk.) szintén összekapcsolja a szorongattatás idejét és a ~t. Ezzel szemben Lukács (nyilván a tört.-i események fényénél) világosan elkülöníti Jeruzsálem pusztulását és az Emberfia megjelenését, közbeiktatva egy közbülső időt, mégpedig a pogányok uralmának idejét. Ez egyértelműen tanúsítja, hogy Lukács az Emberfia megjelenésében Krisztus eszkatologikus eljövételét, vagyis a ~t látta. Mivel a zsidók országának egyfelől nem a ~ vetett véget, másfelől viszont Jeruzsálem pusztulása szabadságot hozott az ősegyh.-i közösségeknek, Lukács arra a következtetésre jutott, hogy az általa feltételezett közbülső időt szintén a ~ elé iktassa be. Így az ősegyh. gyarapodása tette ezt számára nyilvánvalóvá. Érthető tehát, hogy így fogalmazott: közel a megváltás (Lk 21,28); ugyanezt tükrözi a 9,27 is: „némelyek nem hálnak meg, míg meg nem látják az Isten országát”. – c) A szorongattatás idejét, amely Jeruzsálem pusztulásában érte el tetőfokát, Mt 24,32–36; Mk 13,28–32 elkülöníti a ~tól. Itt ellentét figyelhető meg egyfelől Mt 24,32 és Mk 13,28–32 között (világosan felismerhető események, amelyeknek még az akkor élő nemzedék korában be kellett következniük), másfelől Mt 24,36 és Mk 13,32 között (az időpont teljesen titkos volta; vö. ApCsel 1,6 kk.). Márk kifejezése (a nap) alapján feltehető, hogy Mk szóban forgó helyén az Úr (Jahve) napjára kell gondolni, amely azonos a ~val, mégis elkülönül a szorongattatás idejétől, amely megelőzi, és amelyet Mt 24,32–35 elénk állít. Miként az ÓSz és az apokaliptika stílusában, amelyek Isten mindeneket felülmúló hatalmát, ill. az Úr napját nem tudják az ég és a föld megindulása nélkül leírni (Iz 13,9 kk.; 34,4: ha konkrétan Babilon és Edom ellen irányul is, mindkét jövendölés erősen egyetemes jellegű; Jer 4,23–26; Ez 32,7 kk.; Ám 8,9; Jo 2,10; 3,3 kk.; 4,15; Mózes mennybemenetele 10,4 kk.), a szinoptikus apokaliptikában is elsötétül a nap és a hold, a csillagok pedig lehullanak a ~ alkalmával. Ehhez Lukács még hozzácsatolja a tenger háborgását, amely kétségbeesett rettegésbe sodor; az emberek a világra zúduló szörnyűségekkel szembekerülve megdermednek a réműlettől. Az Emberfia jelében (Mt 24,30) az egyházatyák Krisztus keresztyét látták a Zak 12,10 kk.-re való

utalás alapján, amelyet Jn 19,37 a megfeszített Krisztusra vonatkoztat. De Mt 12,39 alapján feltehető, hogy ezt a jelet nem kell okvetlenül a ~ előtt feltűnő jelként értelmeznünk, mert Máté szemében maga a Dán 7,13 kk. nyomán leírt Emberfia lehet a jele a ~nak. E jel feltűnésekor a föld népe a mellét veri, nyilvánvalóan a bűneiért rá elkerülhetetlenül lesújtó ítélettől való félelmében (így M.-J. Lagrange, Durand, D. Buzy; vö. Jer 6,26; Bölcs 5,2 kk.). A. Feuillet és P. Benoit a pogányok megtérésére gondolnak; szerintük Mt 24,29–31 átvitt értelmű, s Istennek a tört.-be való belenyúlására vonatkozik, aminek folytán a zsidóság romjain felépül az Egyh. A Jel valóban ilyen értelemben tárja elénk a ~t; → eszkatológia. – 2. Pál ap. gyakran beszél a ~ról, de mindig valamilyen meghatározott céllal, ill. szempontból. Pl. azért, hogy bizonyos nehézségeket eloszlasson ebben a kérdésben (1Tesz 4,13–18; 2Tesz 2,1–12; 1Kor 15,12–58), v. hogy a hívőket éberségre (Róm 13,11 kk.; 2Kor 5,10; 1Tesz 5,1 kk.), békülékenységre (1Kor 4,5), önmegtartóztatásra (7,29 kk.), állhatatosságra (1Tim 6,13 kk.) v. öröme (Fil 4,4) buzdítsa, v. pedig egyszerűen csak a keresztyén remény kifejezésére, ill. ébren tartására (1Kor 1,7 kk.; 11,26; 16,22; Fil 1,6; Kol 3,4; 2Tim 4,8; Fil 2,11 kk.). 1Tesz 4,13–18: Pál ap. azt mondja a tesszalónikaiaknak – akik egy hamarosan bekövetkező ~val számoltak, és ebből következően nagyon aggódtak elhunytjaik sorsa miatt, mintha ezeknek már semmi reményük nem lett volna (4,13) –, hogy ne szomorkodjanak, hanem legyenek róla meggyőződve, hogy Krisztus eljövetelkor mindnyájan feltámadunk (vö. 1Kor 15,23.52), s az igazak részesülhetnek a feltámadás dicsőségében. Ugyanakkor Pál szerint az emberek egy része élve éri meg a ~t. 15,51 kk.; itt az ap. azt a „titkot” közli, hogy nem halunk meg mindnyájan, de ehhez hozzáfűzi – olyan szöveggörnyezetben, amely egészében a feltámadás lehetőségét, tényét és szükségszerűségét tárja elénk –, hogy ha meg nem halunk is, azért „mindnyájan elváltozunk” majd „a végső harsonaszóra” (vö. 1Tesz 4,16; továbbá az ósz-i teofániákkal: Kiv 19,13–16; Zsolt 47,6; Iz 27,13; Jo 2,1; Szof 1,16; Zak 9,14), amikor a romlandó testnek fel kell öltenie a romlatlanságot, a halandónak a halhatatlanságot. 2Kor 5,1–5: a hívők Krisztus eljövetelkor új pneumatikus testet kapnak nem emberkéz alkotta, mennyei lakásul; az ap.-t eltölti a vágy, hogy ne haljon meg, hanem mielőbb felülthesse ezt a testet. 1Tesz 4,15: azok, akik élve érik meg a ~t, úgy szerepelnek, mint akik „megmaradnak”; ez a Messiás ún. jajszavára emlékeztet, a szorongattatás idejére, amely a zsidó apokaliptika (hasonlóképpen: Mt 24,21) szerint a ~t megelőzi. A 2Tesz 2,1–12: az ap. hangsúlyozza, hogy a ~ (az Úr napja) még nem áll a küszöbön, mert előbb be kell következnie az elpártolásnak, fel kell lépnie a kárhozat fiának (→ Antikrisztus, → vést hozó undokság). Az Egyh. tagjai ezért ne hagyjanak fel a munkával. A ~t megelőző elpártolás gondolata a zsidó apokaliptikában is állandóan vissza-visszatérő elem (Hénoch [etióp] 91,6 kk.; 93,9; Jubileumok könyve 23,18 kk.), és vsz. az üldöztetés idejének szomorú tapasztalataira vezethető vissza (Dán 9,27; 11,30.32); ugyanígy: Mt 24,9–13; 1Tim 4,1; 2Tim 3,1–9; 1Jn 2,18 kk.; ezek tanúsítják, hogy a keresztyén hittől való elidegenedésre kell gondolnunk. Jóllehet „a gonoszság titka már munkálkodik”, valami még késlelteti az Antikrisztus jövetelét; hogy mi, azt Pál ap. szándékosan közelebbről nem fejtette ki (2Tesz 2,6 kk.). Az egyházatyák közül némelyek a róm. birodalomra gondoltak, mint a politikai értelemben vett béke és szabadság forrására; mások Mihályra (vö. Dán 10,13.21; 12,1) v. a Jel tanúira (Jel 11,1–13). A 2Tesz 2,1–13 és Mt 24 mindenesetre összhangban van egymással, ebből következően a 2Tesz 2,6 kk. „késleltető”-jét Mt 24,14 fényénél kell magyarázni. A kárhozat fia eljövetelének leírása az oka annak, hogy a 2Tesz 2,8 kk. (vö. 1Tesz 4,16 kk.) Krisztus újraeljövetelét ítéletként állítja elénk. Ugyanígy a 2Tesz 1,7 kk. is, ahol azokról van szó, akik az ősegyh.-at üldözik és így akadályozzák a hit terjedését. 1Kor 15,24 kk.: itt szintén az ellenséges hatalmak pusztulása és a halál megsemmisülése a ~ végső célja, úgyhogy Krisztus uralkodik mindenk fölött és az üdvösség tört.-e kiteljesedéseként átadhatja az Atyának az országot. 1Kor 3,13 kk.; 4,5; 2Kor 5,10; 2Tim 4,8: ezeken a helyeken a ~ az ítélet napjaként szerepel, amikor majd fény derül az emberek rejtett tetteire és ki-ki azt kapja, amit érdemel. – 3. Jak 5,1–11: a ~

jelenti a Kr. u. 1. sz. közepén a társadalmi nehézségek megoldását, amikor a többnyire szegény zsidókeresztényeket (vö. 2,5; Gal 2,10; Róm 15,25–28; 1Kor 16,1–4; 2Kor 8) a kereszténységre vsz. át nem tért zsidó földbirtokosok kizsákmányolták (vö. Jak 2,6 kk.). Abban a meggyőződésben, hogy az ítélet ideje közel van (5,9: „a bíró már az ajtóban van”), a szerző ostorozhatta a gazdagok ostobaságát, akik még az utolsó napokban is a vagyonukat gyarapították és a leölés napján is (= az ítélet napjának hagyományos képe; vö. Iz 34,2.6; Jer 25,34; 50,27; Ez 21,15 stb.) csak tobzódni akartak, másfelől türelemre inthette a hívőket. – 1Pét: itt szintén jelentős szerepe van a ~ várásának (vö. 1,5.7.13; 4,7.17; 5,1), az üdvösség közelségének tudata enyhíti az adott idő szenvedéseit (4,13; 5,10). – 4. 2Pét 3,3 kk. alapján feltehető, hogy mivel a várt, látványos ~ra nem került sor, ez tápot adott a hitetlenségnek és a gúnynak. Ennek ellenére a szerző kitarzott amellett, hogy a ~ról szóló tanítás nem mese (1,16), hanem világot megrengető esemény (3,7.10.12). Innen érthető módon újabb elemekkel színezi leírását; ezek közül a legfontosabb: a mindenség tűz martalékává válik (3,7.10.12), s ilyen módon a ~ pusztító ereje szempontjából még a vízözönt is felülmúlja (5 kk.). Azok a nehézségek, amelyek a hamarosan bekövetkezőnek vélt ~ be nem következésként eredtek, nem oszlottak el. A szerző a Zsolt 90,4-re való hivatkozással próbálta áthidalni, kiemelve az ember által elképzelt idő viszonylagosságát (2Pét 3,8). Az, hogy a ~ még nem érkezett el, Isten türelmét tanúsítja (3,9.15). Bár a leírás aprólékosan ecseteli az anyagi világ pusztulását, a hangsúly mégis a mindenség lelki megújulására (3,13; vö. Iz 65,17; 66,22 és Mt 19,28) és a bűn megszűntére (vö. 2Pét 3,7) esik. Így érthető a figyelmeztetés a szentül élésre, és ezáltal a ~ siettetésére (3,11 kk.). – 5. János az embernek Krisztussal már ezen a világon való találkozásába sok olyan mozzanatot beleépít, amelyet egyébként a ~nak szoktak az ÚSz kv.-ei fenntartani (Jn 3,18; 4,14; 5,25; 6,27.35.47.51.58; 8,51; 10,27 kk.; 11,26; 1Jn 3,14; 5,4). Jn 5,25; 12,31; 13,31 és 1Jn 2,18: itt János azt tanítja, hogy az ítéletnek, a feltámadásnak és Krisztus megdicsőülésének órája már elérkezett. E részek közül némelyek polemikus jellegűek és elterjedt nézeteket akarnak helyesbíteni. Jn 11,23–26: Márta annak a Jn-ban gyakori személynek a szerepét játssza, aki nem fogja fel helyesen a dolgokat. Jézusnak testvére feltámadására vonatkozó szavait az utolsó napon bekövetkező feltámadásra vonatkoztatja, amire Jézus azt feleli, hogy Ő maga a feltámadás és az élet, s a Benne való hit vezet el a halálon való győzelemre és az örök életre; vö. 5,24. Az ítélet is már most zajlik (3,18 kk.). A 14,1–24 új értelmezését nyújtja a ~ várásának: 14,3 (vö. 17,24), s erősen emlékeztet Pál ap. tanítására (1Tesz 4,16 kk.), de a szöveg további részében a gondolatváltás arra utal, hogy olyan hatalom adásáról van szó, amely ugyanolyan, sőt még nagyobb tettek végbevételére képesít, mint amilyeneket Jézus vitt végbe (Jn 14,12). Szó van még a Szentlélek elküldéséről (14,16), s Krisztusnak olyan ismeretéről, amilyen a világnak nem adatik meg (14,19); végül arról, hogy Krisztus titokzatosan benne lakik azokban, akik megtartják tanítását (14,23). Krisztus epifániája abban áll, hogy Ő kinyilatkoztatja magát azoknak, akik szeretik (14,21 kk.). Ezzel összhangban (vö. 2Pét 3,8 kk.) áll Jn 16,16–22: Krisztus visszajövetele, amelyre úgy számítottak, hogy nemsokára bekövetkezik, a feltámadásban már valósággá lett. Ez egyértelműen mutatja, hogy Jn-ban a hangsúly áttevődik az ember testi feltámadásáról a lelki feltámadására, és ezzel párhuzamosan a látványos eszkatologikus ~ is spirituális jelleget ölt, amely már bekövetkezett, és még mindig folyamatban van. Ugyanakkor az eszkatologikus elemek és testi vonatkozások megmaradnak: nemcsak a feltámadt Krisztus nyilatkoztatja ki magát a benne hívőknek, hanem az élet is, amelyet Ő ad, feltételezi a testi feltámadást (6,40.54). Így értjük meg azokat a részleteket, amelyek még a hagyományos felfogást tükrözik (5,28 kk.; 6,39–44.54: feltámadás az utolsó napon; 21,22 kk.; 1Jn 2,28; 3,2: Krisztus eljövetele napja). M.-E. Boismard arra gondolt, hogy a kétféle eszkatologikus felfogásnak az a magyarázata, hogy Jn-ban több, más-más időben keletkezett réteg különböztethető meg. – 6. A Jel szerzője – a szinoptikus apokaliptikától eltérően, amely Palesztina területéhez kötődik, és a ~t a keresztényeknek a zsidó elnyomás alól való szabadulásával hozza

kapcsolatba – az Egyh.-ban már az egész világra kiterjedő intézményt lát, s a róm. birodalmat tekinti a Sátán megtestesítőjének (Jel 13), aki a fiatal Egyh. életére tör (12,17; 13,7; vö. 6,9 kk.). Ennek a hatalomnak az →Isten Igéjének eljövetele, ~ja vet véget (19,11–21), amit az is mutat, hogy az Emberfiának az ég felhőin való megjelenése, amely a szinoptikusoknál Jeruzsálem pusztulása után áll, itt megelőzi Róma bukását (14,14). Hogy ez a ~ még nem jelenti a világtört. végét, hanem csak egy közbülső időt vezet be, amikor az Egyh. felvirágzik, azt az ezeréves ország egyértelműen tanúsítja (20,7–10). Ennek a közbülső időnek az elmúltával a Sátán utoljára kísérli meg, hogy hatalomra jusson (20,7–10), de azonnal elnyeri örökre szóló büntetését. Ezután következik az utolsó ítéletnek (20,11–15) és a választottak örök hazájának, a mennyei Jeruzsálemnek (21) a leírása. – C) Az időpont. 1. Hogy az ősegyh.-ban voltak emberek, akik a ~t Krisztusnak szemmel látható formában, hamarosan bekövetkező dicsőséges visszatéréseként képelték el, azt a 2Tesz 2,1–12 egyértelműen tanúsítja (vö. 2,2), ugyanígy 2Pét 3,4 is (vö. Lk 19,11). Jóllehet a szerzők szembeszálltak ezzel a túlzott várakozással, de a Róm 13,11; Fil 4,4 kk.; Zsid 10,25.37; Jak 5,8 kk.; 1Pét 4,7; Jel 22,20 arra utal, hogy azért ők is közeli ~val számoltak. E feltevést ez a megfogalmazás is megerősíti: „Mi élők, akik az Úr eljövételéig megmaradunk” (1Tesz 4,15), bár nem lehetetlen, hogy itt személycserével állunk szemben; egy olyan stílárius formulával, amellyel Pál magát is, olvasóit is azok közé sorolja, akik a ~ idején még élni fognak (vö. 1Kor 6,14, ahol is Pál a halottak sorában említi magát); ugyanez vonatkozik a 15,51-re is („Nem halunk meg ugyan mindnyájan, de mindnyájan elváltozunk”). Mt 10,23; 16,28; 26,64 úgy hat, mintha a ~nak nemsokára, még az akkor élő nemzedék idejében be kellene következnie. – 2. A ~ közeli időpontban való várásának kérdését arra való hivatkozással sem lehet megnyugtatóan megoldani, hogy a szövegek hangsúlyozzák: az időpont teljesen bizonytalan (24,36; Mk 13,32; ApCsel 1,7). Mert ez a bizonytalanság nem a ~ közeli v. távoli időpontját érinti, hanem váratlan eseményként tünteti fel a ~t. Ez kiviláglik az éjszaka érkező tolvajjal (Mt 24,43 kk.; Lk 12,39; 1Tesz 5,2; 2Pét 3,10; Jel 3,3; 16,15), ill. a Noé és Lót napjaival (Mt 24,37 kk.; Lk 17,26–31) való összehasonlításból; vö. Mt 24,49. Ezenkívül az éberségre intésnek csak úgy volt értelme, ha a ~nak valamiképpen a keresztények első nemzedéke életében be kellett következnie (24,36–25,30). Ha a ~ csak elméleti lehetőség lett volna, akkor mondhatni teljesen látszólagos, hiábavaló intelmek lettek volna. Ebből következően azt az időtartamot, amelyet az ev. minden népnek való hirdetése (28,19; Mk 16,15; Lk 24,47; vö. Mt 24,14; 26,13; Róm 11,25 kk.), valamint a ~ távolabbi időre való kitolódása feltételez, s amelyre a hazatérő, ill. késve érkező Úrról v. a völegényről szóló példabeszédek (Mt 24,48; 25,5.19; Lk 12,38.45), valamint a félórás csend (Jel 8,1), ill. az ezeréves ország utalnak (20,1–6), a szt. szerzők meglehetősen hosszúnak tarthatták, ill. képzelhették el. – 3. A ~ról alkotott fogalomnak az ÚSz-ben megfigyelhető fejlődésével összhangban látszik lenni, ha időhöz kötöttnek tételezzük fel, amely azonban kétségtelenül apokaliptikus eredetű. Az → apokaliptikában élesen elkülönül az adott romlott tört.-i idő és az eljövendő boldog eón, amelynek elérkezte véget vet a boldogtalanság idejének. Ez a természetesen kozmikus katasztrófák által kísért fordulópont lesz az az idő, amikor a halottak feltámadnak, hogy Isten az egész emberiség fölött ítélkezhesen. Annak tudatában, hogy bevezeti az új eónt és mint népe gyermeke Jézus érthető módon épített ezekre az elképzelésekre, amikor az Isten országa elérkeztéről beszélt. Csakhogy: az apokaliptikában az elérkező eón kezdete és ennek az eónnak katasztrófális vége egybeesik; ezzel szemben Jézus feltámadásában és az ev. terjedésében már meg lehetett tapasztalni „az eljövendő eón erőit” (Zsid 6,5), közben azonban továbbra csorbítatlanul folytatódott a régi eón. Az apokaliptika műszóhasználatával élve az ap.-ok először inkább Krisztus csakhamar bekövetkező dicsőséges eljövételére gondoltak vágyakozással, mintsem az Ő nem kevésbé valóságos, de titokzatos ~jára az Egyh.-ban és a lelkekben. A látványos ~ra azonban nem került sor, így – miként Jn egyértelműen tanúsítja – megtanulták a ~t egyre inkább Krisztus Lelke győzelmeként értelmezni, a kozmikus

katasztrófát pedig meghagyni annak, ami: az apokaliptika egy díszítőelemének. Amikor tehát Jézus arról beszélt, hogy ~ját a hívőknek már az első nemzedéke megéli (Mt 10,23; 16,28; 26,64), akkor dicsőségének olyan kinyilatkoztatására gondolt, amely nem esik okvetlenül egybe ennek a világnak a végével, hanem ugyanolyan jól, sőt még jobban egybevág a közvetlen jövő eseményeivel (a zsidó állam megszűnte Jeruzsálem pusztulásával, ezzel párhuzamosan az Egyh. terjedése és megerősödése). Ugyanígy: éberségre intő szavai sem utolsó ítéletre való eljövételének közelségét tételezik fel, mivel az egyes ember életében a szó valódi értelmében ~nak nevezhető a halál időpontja, amikor is Krisztustól elnyeri büntetését v. jutalmát.

párviadal: Az ókori K-en szokásban volt a háború kimenetelét ~ra bízni; főleg a korai görögök kedvelték a harc eldöntésének ezt a módját (vö. Homérosz: Iliász). Az ÓSz-ben leírt ~ok közül a legismertebb Dávid és Gólját ~a (1Sám 17). 2Sám 21,19: egy bizonyos Elchanan szerepel Gólját legyőzőjeként Dávid helyett. 21,15 kk.; 23,20 kk.: Dávid követői közt több olyan harcos volt, aki kitüntette magát a ~ban, így Abisáj, Szibbechaj, Jonatán, Benaja. 2,14 kk.: itt egyszerre 12 harcos állt ki mindkét ellenséges seregből ~ra; egymás oldalába vágták kardjukat, és mindnyájan meghaltak.

passió: → szenvedéstörténet.

pászka: → kovásztalan kenyér.

pászkaünnep: → húsvét.

pásztor: 1. Akiknek kevés jószáguk volt, maguk őrizték (Ez 34,15), v. fiaikkal (Ter 31,38–40; 37,2; 1Sám 16,11), ill. leányaikkal (Ter 29,9; Kiv 2,16) őriztették. Nagyobb nyáj esetében a tulajdonos ~t fogadott (1Krón 27,29–31: királyi nyáj; Lk 15,3; Jn 10,12). A ~ fizetsége a nyáj egy része (Ter 30,28–43; 1Kor 9,7) v. pénz volt. A ~ dolga volt legelőt keresni, itatáshoz vizet találni (Zsolt 23,2 kk.), ami olykor sok türelmet kívánt (Ter 31,40; Kiv 2,16 kk.). Meg kellett védenie a nyáját a vadakkal és tolvajokkal szemben (1Sám 17,34 kk.; Jn 10,12), ezért volt a ~nak botja (Zsolt 23,4; Mik 7,14), ill. → parittyája (1Sám 17,40.50). Az elveszett, elpusztult állatokért kártérítéssel tartozott (Ter 31,39); a Kiv 22,9–12 részletesen meghatározza a ~ felelősségét. – 2. Átvitt értelemben a ~ és a nyáj kapcsolata Isten és az ember, a király és népe kapcsolatának képe lett. Az asszír királyok gyakori címe a ~; az elő-ázsiai szemita hatástól függetlenül Egyiptomban is kimutatható a jó ~ mint a szerető gondoskodás jelképe. – Az ÓSz-ben Jahve úgy bánik népével, mint a ~ juhaival: gondoskodik róla, vezeti, oltalmazza (Iz 40,11; 49,10; Jer 13,17; Zak 10,8; Zsolt 23,1; 78,52; 80,2). A bírák (2Sám 7,7), a nép vezetői (Jer 2,8) és a pogány fejedelmek (Jer 25,34; Iz 44,28) ~ok, Izr. királyait azonban nem nevezik ~nak (1Kir 22,17; Jer 23,1; Ez 34,1–10), bár ~i tevékenységet tulajdonítanak nekik. A ~ címet fenntartják a Messiásnak (Ez 34,23; Zak 10,3; 11,4–17). – Az ÚSz-ben Jézus a jó ~ (Mt 9,36; 15,24; Mk 6,34; Lk 19,10; Jn 10), Ő a „juhok nagy ~a” (Zsid 13,20; vö. 1Pét 5,4). Péter az egész egyház fő ~i feladatát kapta (Jn 21,16), a többi előljáróknak Jézus példája szerint jó ~ként kell gondozniuk a híveket (Ef 4,11; 1Pét 5,1 kk.; ApCsel 20,28).

pasztorális levelek, lelkipásztori levelek: a → Timóteusnak írt levelek és a → Titusznak írt levél összefoglaló neve. Tartalmi és formai tekintetben Pál levelein belül külön egységet képeznek. Mind a három levél olyan magánszemélynek szól, aki egyúttal munkatársa is volt az ap.-nak, ebből következően a levelek egyszerre mind Efezus és Kréta egyházközségeihez intézett hivatalos írások is. Részletes útbaigazításokkal szolgálnak a tévtanítók elleni harc, az Egyh. szervezete, de főleg a lelkipásztorkodás kérdéseiben. Mind a három levél a lelkipásztor kötelességeit taglalja, hasonló tanácsokat és rendelkezéseket ölel fel; a nyelv, a szókincs és a hangnem is hasonló bennük, és egységbe foglalja őket; mind a három ugyanazt a tört.-i helyzetet tételezi fel, ezért mind a három esetben felvetődik az eredetiség kérdése. 2Tim a

vértanúság előtt álló ap. végrendelete, és formailag is, tartalmilag is inkább magánlevél jellegű (mint a Filem és 3Jn); 1Tim és Tit viszont inkább a címzetteknek és az általuk vezetett egyh.-i közösségeknek szóló hivatalos írás. Egyfelől (kiegészítve és elmélyítve) azokat a szóbeli utasításokat foglalják össze, amelyeket a szerző a munkatársainak adott, másfelől Timóteus és Titusz tekintélyét biztosítják, igazolják őket a közösséggel szemben. Ezeket a belső összefüggéseket már a → Muratori-töredék kánonja is tanúsítja; Tertullianus szintén felfigyelt rájuk. A pásztorlevél (regula pastoralis) elnevezés 1Tim-ra vonatkozóan már Aquinói Szt Tamásnál felbukkan. A ~ elnevezéssel elsőként 1755: Paul Anton pietista teológus élt; ettől kezdve ez az elnevezés hamarosan általánossá vált. – I. Eredetiségük. 1. A ~ Pál ap.-tól származónak látszanak nemcsak a bevezető sorok (1Tim 1,1; 2Tim 1,1; Tit 1,1), hanem sok egyéb részlet alapján is, ahol az ap. életéből vett események kerülnek szóba (1Tim 1,3.12–16.19 kk.; 2,7; 3,14 kk.; 2Tim 1,11 kk.; 3,11; 4,9–18; Tit 1,3). A legrégebbi fennmaradt Pál-kódexből (Chester-Beatty-papirusz, 3. sz. eleje) viszont hiányzanak, ugyanígy Markion kánonjából (kb. Kr. u. 150) is, de nem tudjuk, hogy azért-e, mert nem ismerte, v. mert nem vette fel. Ugyanakkor nagyon korai időből találunk többé v. kevésbé világos utalásokat a ~re, így Antióchiai Szt Ignácnál († Kr. u. 110 k.), főleg pedig Szmirnai Polikárpnál († Kr. u. 156). Kb. a 2. sz. közepétől az egész Egyh.-ban ismerték, és Pál leveleiként az ÚSz kánonjába tartozónak tekintették őket, ahogyan ezt a Muratori-kánon (kb. Kr. u. 180), valamint Ireneusz, Tertullianus, Alexandriai Kelemen és minden későbbi egyházatya és egyházi író írásai tanúsítják. A ~ eredetiségét egészen addig nem vonták kétségbe, míg Chr. Schmidt 1804/05: elő nem adta aggályait a Timóteusnak írt első levél eredetiségével kapcsolatban, F. Schleiermacher pedig ki nem zárta ezt a levelet az általa Páltól származónak elismert levelek sorából (1807). Nem sokkal később J. G. Eichhorn mind a három lelkipásztori levelet elvetette. Azóta a protestáns exegéták zöme nem tartja hitelesnek a ~et, és a Pál utáni időből egy kereszténynek tulajdonítja őket. Mások (pl.: A. von Harnack, P. N. Harrison, R. Falconer), legalább bizonyos részeket elismernek Páltól valónak (töredék- v. cédula-hipotézis), amelyeket feltevésük szerint egy későbbi keresztény kéz kiegészített. A katolikus exegéták közül szintén egyre többen képviselik azt az álláspontot, hogy a ~ a Pál utáni időben keletkeztek. A ~ eredetisége ellen főleg tört.-i, teol.-i és nyelvi szempontból sorakoztatnak fel érveket. – 2. A tört.-i szempontból felmerülő nehézségek elsősorban a következő tényekből adódnak: Pál életében a ~nek nincs helyük. Azok a tévtanítók, akikről a ~ben szó van, a Kr. u. 2. sz.-ban léphettek fel, nem az apostoli időben, hiszen a kései gnoszticizmust képviselik. Az egyh.-i közösségeknek az a szervezetsége, amelyet a ~ tükröznek, még szintén nem mutatható ki az ap. korából, hanem a későbbi időkre jellemző. – A ~ említenek olyan mozzanatokat Pál ap. életéből, amelyek nem illeszthetők be életrajzába első róm. fogsága végéig (Kr. u. 63) úgy, ahogy az az ApCsel-ből és Pál ap. többi leveléből élénk rajzolódik (együtt munkálkodás Timóteussal Efezusban; Timóteus Pál helyetteseként Efezusban; harc az Efezusban tért hódító tévtanok ellen; térítő munka Titusszal együtt Kréta szigetén; az ap. róm. fogságának az ApCsel-től eltérő leírása; Pál ap. működése Timóteus nélkül Troászban, Korintusban és Milétoszban, közvetlenül utolsó róm. fogsága előtt). Ezek miatt a ~ keletkezésének idejét Kr. u. 63 utánra kell tennünk. De nehézséget okoz, ha feltesszük, hogy Pál első róm. fogsága végén halt vértanúhalált; ezt nem lehet bebizonyítani. Ugyanakkor vannak adatok, amelyekből arra következtethetünk, hogy az ap. 63 után még élt: Szt Kelemen 1. levelében (Kr. u. 96), amelyben Pál ap.-nak egy hispániai útjáról olvashatunk (5,5–7), továbbá a Muratori-kánonban (kb. Kr. u. 180), valamint egy apokrif iratban (Péter cselekedetei). Vsz., hogy Rómában első fogságából kiengedték Pált, s így 63 után egy ideig még szabadon működhetett. De hogy Pál szabadon bocsátása után még egyszer K-re (Efezus, Troász, Korintus, Milétosz) ment volna, ahogy a ~ feltételezik, azt a Róm 15,19.30, de főleg az ApCsel 20,25.28 alapján aligha tarthatjuk valószínűnek, v. legalábbis nem tudott az ApCsel szerzője róla. Így tehát mégsem tekinthetjük a ~et Pál életébe beilleszthetőnek; a

bennük feltételezett utak (Efezus, Kréta, Troász, Korintus, Milétosz), mielőtt Rómában fogságát töltötte és kivégezték volna, eszerint merő feltevések. – A ~ adatai a tévtanítók elleni harcot illetően (1Tim 1,3 kk.; 4,3; 2Tim 2,18; Tit 1,14 kk.) nem teszik lehetővé egy meghatározott eretnység pontos megállapítását, amely a kereszténységet kívülről fenyegette. A levelekből az látszik, hogy a tévtanítók a keresztény közösségek tagjainak sorából kerültek ki (1Tim 1,4; 6,4; 2Tim 2,23; Tit 3,9), és a zsidóságból származtak (1,10 kk.). Zsidó „mesék”-kel álltak elő, a törvénnyel kapcsolatos vitákat kezdeményeztek (1Tim 1,4; 4,7; Tit 1,14; 3,9). Efezusban szintén mesékre, ill. családfákra utalnak az adatok (1Tim 1,4): az az igény, hogy a törv. tanítóinak tekintsék őket, azaz a tévtanítókat (1,7), egyértelműen a zsidóságból való eredetet tanúsítja (vö. Tit 1,15). 1Tim 4,1–5; 2Tim 2,17 kk.: a dualisztikus tanok, amelyek a zsidóságtól teljesen idegenek voltak, arra engednek következtetni, hogy itt a gnózis egy korai változatával állunk szemben, amely zsidó-hellén talajon keletkezett. Az összes adat, amely a tévtanítók ellen szóló részletekből kielemezhető (1Tim 1,3 kk.; 4,1–3; 6,3–5.20 kk.; 2Tim 2,14.23; 3,1–9.13; 4,3; Tit 1,10–16; 3,9–11) arra utal, hogy a ~ben, ahogy azt már a Kol 2,16–18 is mutatja, gnosztikus elemeket is magában foglaló → judaizmussal állunk szemben, ami nem azonos a későbbi, már egyértelműen körvonalazható 2. sz.-i gnoszticizmussal; e gnoszticizmusnak épp a legjellemzőbb vonásai nem lelhetők fel a ~ben. – A ~ már ismernek előljáróként püspököket, akik olykor presbiter néven szerepelnek (Tit 1,5.7), továbbá diakonusokat (1Tim 3,12), feladattal hivatalosan megbízott özvegyeket, s talán még diakonisszákat is, ha nem a diakonus-feleségekről van itt szó. A püspök feladata a közösség vezetése, az igehirdetés, a tanítás (3,4 kk.; 5,17; 2Tim 2,24; 4,2; Tit 1,7.9.11; 2,1; 3,10). A püspökök együtt testületet (kollégium) alkotnak (1Tim 4,14). Az episcopus (= püspök) és a presbiter (= előljáró) elnevezés a ~ben rokon értelmű egymással: még nem a hierarchia más-más fokozatát jelöli. Szigorú értelemben vett monarchikus püspökségről, ami Antióchiai Szt Ignácnál már kimutatható, és a hierarchia fokozatainak (diakonus, presbiter, püspök) pontos elhatárolásáról a ~ben nincs szó. Az egyh.-ak tényleges feje mindig maga Pál, akit munkatársai, Timóteus és Titusz bizonyos ideig helyettesítenek. De már a Fil 1,1 is említ előljárókat (= püspököket) és diakonusokat; az ApCsel 20,17 a presbitereket szerepelteti úgy, mint akik az egyh. élén állnak; a 20,28 viszont előljáróknak (= püspököknek) nevezi az egyh.-ak vezetőit. Pál korábbi leveleiben az egyh.-aknak helyi vezetői vannak (1Tesz 5,12; 1Kor 16,16 kk.; Róm 12,8). Olyan nőket szintén említ, akik feladatokat látnak el (16,1.3.12 kk.; Fil 4,2 kk.; Kol 4,15). Ehhez mérten azonban előbbre lépést jelent a ~ben, hogy az özvegyek szervezett keretben tisztséget töltenek be, bár úgy látszik, Efezusban ez az intézményes forma nem állt fenn sokáig. Ugyanakkor karizmatikusokkal nem találkozunk a ~ben. Ebből még nem kell okvetlenül arra következtetnünk, hogy háttérbe szorították őket, akik tisztséget viseltek. Pneumatikus-prófétai utalásokat találunk: 1Tim 1,18; 4,14; 2Tim 1,6; sőt 1Tim 2,12 felfogható közvetett utalásnak a karizmatikusokra. Az, hogy főleg a tisztségviselőkkel, a tőlük várható magatartással, ill. tulajdonságokkal foglalkoznak, érthető. Figyelembe kell vennünk, hogy a fejlődés egy bizonyos fokát mutatják, amely fejlődés a 2. sz.-ban teljesen kiépült hierarchiához vezetett. Timóteus és Titusz különleges helyet töltöttek be az egyh.-ban, ez azonban még nem jelentette a monarchikus püspökséget, csak előkészítette. A ~ben tükröződő viszonyok jól összeegyeztethetők azzal az idővel, amikor Pál ap. működése már a végéhez közeledett (és előtérbe kerültek a közösségeket, ill. a szervezetüket illető gondok), de még inkább a Pál ap. halála utáni idővel. – 3. Sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a szerzők a teol.-i szempontból felmerülő nehézségeknek. Arra hivatkoznak, hogy a ~ középpontjában az erkölcsi magatartás, a jó lelkiismeret (1,5.19; 3,10; 4,2; 2Tim 1,15) és a jótettek állnak (1Tim 2,10; 5,10; 6,17 kk.; 2Tim 2,21; 3,17; Tit 2,14; 3,8). A ~ kereszténységét az igaz tanítás és a jótettek kereszténységének nevezik; a hit nem az üdvösségnek hívó lélekkel való megragadása, hanem igaz, egészséges, üdvös tanítás (1Tim 1,11; 2Tim 4,3; Tit 1,9; 2,1), a hit tanítása (1Tim 4,1.6; 6,21), a hit hátrahagyott és áthagyományozott javainak pontosan

körülhatárolt valósága (1Tim 6,20; 2Tim 1,12.14). A hit az igazhitűség lett. Az Istenről és a Krisztusról szóló tanításban új műszavak jelennek meg (epifánia, Üdvözítő), amelyeket a hellenista uralkodókultuszra és a misztériumokra lehet visszavezetni. Ezenkívül hagyomány szentesítette, régi hitvallásokkal és himnuszokkal találkozunk, amelyek kevésbé fejlett krisztológiát tükröznek, mint Pál más levelei (1Tim 2,5 kk.; 6,13–16; 2Tim 2,8). Nagy hangsúly esik ezekben a levelekben a hagyományra (1Tim 6,20; 2Tim 1,12.14; 2,1–2). A tévtanítókkal valójában nem folyik teol.-i vita, a levelek egyszerűen elutasítják őket. – Ha el kell is ismerni a különbségeket a ~ és Pál korábbi levelei között, az tagadhatatlan, hogy ezek a különbségek legalább részben megmagyarázhatók a ~ sajátosságaiból, abból, hogy ezeknek a leveleknek fő célja az egyh.-i élet rendje, az egyh.-i közösségek belső felépítése és a tévtanok elleni küzdelem volt. A hitbeli tanításnak szilárd normaként, egészséges tanításként való szerepeltetése, amely a korábbi levelekben is fellelhető (vö. Róm 6,17; 16,17), onnan érthető, hogy a ~ben nagy teret kap a tévtanok elleni küzdelem. A jótettek kívánalma, amit nem szabad úgy értelmezni, mintha a megigazulás a tettekből fakadna, Pál korábbi leveleiből sem hiányzik (2Tesz 2,17; 2Kor 9,8; Róm 2,7; 13,3; Kol 1,10; Ef 2,10). Ezek olyan tettek, amelyekben az új életnek a kereszténységet átható erői nyilatkoznak meg (2Tim 3,17). A jótettek gyakori emlegetése szintén érthető, ha a ~ gyakorlati céljára gondolunk. A bennük élénk táruló krisztológia, amely több érintkező pontot mutat az ősegyh. krisztológiájával, mint a Pál régebbi leveleiben tükröződő krisztológia, legalább részben abból érthető, hogy a ~ nagyobb számban idéznek megszilárdult mondásokat, kész formulákat. – 4. Ugyanígy sokat nyomnak a latban a ~ eredetisége ellen nyelvi szempontból felhozott érvek is. Ezek szerint Pál régebbi leveleihez képest olyan nagyok a különbségek, hogy nem fogalmazhatta őket maga Pál. A ~ből egész sor olyan szó és kifejezés hiányzik, amely jellemző Pál nyelvhasználatára; szavak, amelyek Pál korábbi leveleiben is megtalálhatók, a ~ben más jelentésben, más szerkezetekben szerepelnek, v. eltérő gyakoriságúak. Ugyanakkor jellegzetes szavak, fordulatok találhatók a ~ben, amelyek egyébként hiányoznak Pálnál. Nem kevesebb mint 306 hapax legomenon fordul elő a ~ben (ilyen pl. az egészséges tanítás megfelelője is: 4,3; Tit 1,9 stb.). Egészében véve a ~ nyelve több hasonlóságot mutat a hellén világ emelkedettebb beszélt nyelvével, továbbá a zsidó-hellén bölcsességi irodalom és a népszerű filozófia nyelvével, ill. az udvari stílussal, mint ahogy az Pálnál egyébként megfigyelhető. A ~ben a mondanivaló nyugodt megfogalmazásban hömpölyög, ezzel szemben a valódi Pál-levelekben a gondolatok úgy áradnak, hogy szétfeszítik a nyelvi formát, ezért ezekre a levelekre a következtelen mondatfűzés és a közbevetett mondat jellemző. A ~ben nem találkozunk bizonyítással, érvek felsorakoztatásával és következtetéssel, hanem egyszerűen csak állításokkal, utasításokkal. A felsorolásnak nagy szerepe van (1Tim 3,2.9.12; 2Tim 3,2). Ugyanígy jellemző a ~re, hogy hiányoznak belőlük az ún. töltelékszavak, amelyek Pál régebbi leveleiben nagy számban találhatók. – A nyelvi-stiláris sajátosságokat okvetlenül figyelembe kell vennünk. Némelyek közülük a ~ jellegéből, rendeltetéséből adódnak, ahogyan Pál többi levelének is megvannak a nyelvi sajátosságai. Egy közösség vezetőjéhez intézett és útbaigazításokat nyújtó levélben szükségszerűen más szavaknak kell szerepelniük, és a stílusnak is tárgyilagosabbnak kell lennie, mint egy vitairatban v. egy lelkipásztori levélben; magától értetődő, hogy egy ilyen levél szorosabban kapcsolódik a hagyományos megfogalmazásokhoz, formulákhoz. A tévtanok elleni harc és az ap.-nak nyelvi téren a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodása a ~ további sajátosságaira nyújtanak magyarázatot. Emellett még mindig egész sor számottevő nehézség marad, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy míg Pál korábbi leveleiben a szavak átlag 4,67–5,20 betűből állnak, a ~ben 5,26–5,66 a szavak betűinek átlagos száma. Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a 2Tim írásakor Pál fogságban volt, tehát ezt a levelet aligha írhatta saját kezűleg, egyfelől a levél hosszúsága, másfelől az akkori börtönök körülményei miatt. Viszont: ez a levél nem különbözik a többi lelkipásztori levéltől. Így azt kell feltennünk, hogy a másik

2 pasztorális levél (1Tim, Tit) sem az ap. saját keze írása. – 5. Azokat a nyomós érveket is tekintetbe kell vennünk, amelyek arra mutatnak, hogy a ~ közvetlenül Páltól erednek. A ~ben találkozunk jellegzetesen páli stiláris sajátságokkal. A levelek bevezető és záró sorai nagymértékben megegyeznek Pál korábbi leveleinek formuláival. Ezekhez járul egész sor olyan tartalmi elem, amely a ~ eredetisége mellett szól. Pál tanítása a ~ben tisztán és egyértelműen fogalmazódik meg. 1Tim 1,12–17 Istennek Jézus Krisztus által kinyilatkoztatott irgalmát állítja elének. A 2,5 Jézus Krisztusról mint az új emberről szól, Tit 3,7 a kegyelemből való megigazulásról, a hit révén, egyértelműen elutasítva a tettek révén való megigazulás gondolatát (vö. 3,5; 2Tim 1,9 kk.). A 2,10 a másokért vállalt szenvedés erejéről szól; a 2,25 az eltévelyedettek iránti szeretetre int. Azok a részletek, amelyekben az ap. magáról szól, védekezően (1Tim 1,12–16; 2Tim 3,10–12; 4,6–8), alázatot, szenvedésre való készséget és erős hitet sugároznak. Az állammal szemben tanúsítandó magatartás (1Tim 2,1 kk.; Tit 3,1) szintén Pálra vall. Timóteus vonásait minden szépítés nélkül tárja elének (2Tim 1,7 kk.; 2,3.12.22). Főleg pedig a számos tört.-i részlet az (különösen 1,5.15–18; 3,14 kk.; 4,9–21; Tit 3,12–14), ami az eredetiség mellett szól. A sok, egyébként ismeretlen személy nevét, akik az ap.-nak ellenségei v. barátai, ill. segítőtársai voltak (1Tim 1,20; 2Tim 1,15–18; 2,17; 4,19–21; Tit 3,12) szintén nehéz volna megmagyarázni, ha egy Pál halála utáni időből való szerzőt tételeznénk fel. Mindenekelőtt 2Tim szól egy ilyen feltevés ellen, mivel ebben olyan hírekről van szó, amelyeket aligha lehetett volna kitalálni. Tehát szép számmal vannak még nyitott kérdések, így még nem lehet meghatározni, milyen viszonyban állnak a ~ Pállal. – 6. Ha valamennyi szempontot tekintetbe vesszük, vsz. azt a következtetést kell levonnunk, hogy a ~ nem állnak olyan közvetlen kapcsolatban Pál ap.-lal, mint a régebbi Pál-levelek (Róm, 1–2Kor, Gal). Talán egy tanítvány v. egy titkár fogalmazta meg őket az ap. megbízásából, akinek Pál sokkal nagyobb szabadságot adott, mint azoknak, akik a korábbi leveleit írták. Ennek a „titkárnak” hosszabb ideig kísérgetnie kellett az ap.-t. (A hagyomány nem tud ilyen titkárról.) Ez a feltevés tartalmi szempontból is magyarázatul szolgálhatna azokra az eltérésekre, amelyeket a ~ Pálnak más személyek közreműködésével írt régebbi leveleihez képest mutatnak, de még inkább a szókincs és a stílus terén megfigyelhető különbségekre. Az is lehetséges azonban, hogy Pál egy tanítványa írta a ~et a Pál halála utáni időben, szembeszállva az előtérbe kerülő gnózzissal és egy üldözés kezdetekor, úgy, hogy sokat merített az ap. hagyatékából és gondolataiból. – II. A ~ jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy elének tárják a keresztény közösségek szervezeti felépítését az 1. sz. második felében. Bepillantást engednek a közösségek életébe, amelyek küzdöttek az áthagyományozott hitletétemény megőrzéséért, védték a keresztény erkölcsöt az őket körülvevő pogánysággal szemben, és különféle szociális-karitatív feladatokat is elláttak. Ha elfogadjuk őket valódi, Páltól eredő leveleknek, elének állítják a népek apostolának életét és működését, miután Rómában első fogságából kiszabadult, valamint a gondos lelkipásztort, aki együttműködött két bizalmas munkatársával. Ha a ~ a Pál halála utáni időből valók, akkor azt tükrözik, hogy a következő nemzedék milyennek látta a népek apostolát, mennyire tisztelte, s hogyan törekedett az egyh.-i közösség vezetésével és a tévtanok elleni küzdelemmel kapcsolatban utasításainak megfelelni, tanításából pedig erőt meríteni, kivált azok javára, akik a hitükben veszélyeztetve voltak.

Patara: kikötőváros Likiában a Xanthrosz torkolatától DK-re. Pál 3. missz. útjáról hazatérve itt szállt hajóra Szíria felé (ApCsel 21,1).

patibulum: → keresztbordozás.

Patmosz: kis félsziget az Égei-tengerben, Karia partvidéke előtt; ide száműzték a Jel szerzőjét (Jel 1,9); ma Patmo. Látnivalói: a magasan épült János-kolostor és a barlang, ahol János a jelenéseit látta.

pátriárkák (gör. patriarkhész, 'nemzetség atyja, főatya, ősatya'): a választott nép ősatyái. –

I. A fogalom. A LXX Izr. fiainak családfőit (1Krón 24,31; 2Krón 19,8; 1Krón 8,28), Dávid idejében a 12 törzs fejét (27,22) v. a századok parancsnokait (2Krón 23,20) szerepelteti. Izr. törzseinek ősatyáira (Ábrahám, Izsák és Jákob) először 4Mak 7,19; 16,25 vonatkoztatta a szót (vö. Tób 6,20: Vg). Az ÚSz 4 alkalommal él a szóval: Zsid 7,4 (az eredetiben, a magyar fordításban: „ősatyánk, Ábrahám”); ApCsel 7,8 kk. (Jákob 12 fia, 2-szer) és 2,9 (Dávid pátriárka). Az általános szóhasználat a 3 ősatyát (Ábrahám, Izsák és Jákob) nevezi pátriárkának; a szó tágabb értelmében véve pátriárka mind a 10 ősatya Ádámtól Noéig (Ter 5: Szet fiai) és Noétól Ábrahámgig (11,10–26: Szem családfája); → ősatyák. – II. A hagyomány. 1. Az Izr. legrégebbi múltjáról fennmaradt hagyomány a szó szorosabb értelmében vett 3 pátriárka, → Ábrahám, → Izsák és → Jákob (olykor negyedikként → Józsefet is hozzájuk számítják) személye köré fonódik (12–50). A bibliai hagyományban – abban a formában, ahogy ránk maradtak – a ~ról szóló történetek mintegy előzményül szolgálnak az Egyiptomból való kivonulás tört.-éhez (→ kivonulás Egyiptomból), amely Jahve üdvözítő tetteiről szól, és így Izr. teol.-jának, voltaképpen magvát alkotja. Nem olyan értelemben, mintha ezek a tört.-ek bevezetésül szolgálnának a fő mondanivalóhoz. A Ter szerkesztői inkább úgy írták meg a tört.-eket, hogy megfogalmazzák a saját fő mondanivalójukat, amelyhez az → őstörténet szolgál bevezetőül. Közben azonban már a ~ tört.-eiben megfogalmazódnak – ha csak csírájukban is – olyan mozzanatok, amelyek Izr. vallási életét alapvetően meghatározzák: a → kiválasztás, → Jahve tisztelete, a → szövetség, a → kinyilatkoztatás, az ország ígérete. Főleg ugyanannak az Istennek a tisztelete jelent összekötő kapcsolatot a ~ és Izr. népe között. A Jahvista (J) koncepciójában Jahve már a ~nak megjelent, és a ~ Jahve tisztelői voltak (12,7 kk.; 13,14.18; 18,1 kk. stb.). Az Elohista (E) és a Papi irat (P) szerint Jahve először Mózesnek mondta meg a nevét (Kiv 3,13–15: J; 6,2: P); de Jahve e forrásokban is „az atyák Istene”, aki Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak megjelent és elfogadta a tiszteletüket (3,6: J; 6,3: P stb.). Fontos eleme Izr. fiai teol.-jának az is, hogy a ~ Istene azt ígérte a ~nak, hogy nagy néppé teszi utódaikat (Ter 12,2; 28,14: J; 15,5: E; 17,4–6; 28,3: P) és nekik adja Kánaánt (12,7; 15,18: J; 17,8; 28,4: P; E: nem említi), sőt az atyák tört.-eiben már Izr. népének későbbi sorsára is találunk utalást (15,13–16: E?). Ugyanígy a népek nemcsak Izr. iránti magatartásukkal döntenek a saját sorsuk felől, üdvösségük, ill. vesztük kérdésében, hanem már a ~kal kapcsolatos magatartásukkal is (12,3; 28,14: J). – 2. A dolgoknak ilyen szemlélete feltételezi, hogy a ~ és Izrael fiai között genealógiai összefüggés álljon fenn. Ez fejeződik ki az ismert tört.-ben, amely szerint Izr. 12 törzse – a 12 ősatyán (= Jákob fiain) át – Jákobtól, Izsáktól, végül Ábrahámtól származik, úgyhogy Ábrahám az egész népnek (sőt → Izmael és → Ézsau révén az egész szemita törzsszövetségnek) egyetemes ősatyja. Nem tekintve, hogy egy népnek ilyen módon való eredeztetése teljesen ellentétben áll a tört.-i tapasztalattal, szembeötlő az egésznek a mesterkéltisége, amely a bibliai hagyománynak némely helyén szinte kézzelfogható, mint pl. Jákob 11 fia születésének egy lélegzetvételre való elbeszélése (29,31–30,24: J E), v. Izr. fiai hatalmas népének nagy ugrásokkal való levezetése esetében (Kiv 1,1–7: P). Ez utóbbi hely azt is mutatja, hogy Izr. fiainak Jákobbal való kapcsolatát nem lehetett minden további nélkül kimutatni. Mindjárt felmerül a kérdés: Jákob utódai miért Izr. fiai, miért nem Jákob fiai? Ezt a nehézséget a hagyomány Jákob nevének Izraelre változtatásával oldja meg (Ter 32,29: J; 35,10: P), de feltehetően 2 külön személy alakja fonódott össze (H. Seebass). Az átmenet Jákob/Izrael személyétől Izr. népéig szójáték formájában zajlik le (Kiv 1,1–7): az Izrael fiai először Jákob közvetlen utódaira (= a fiaira) utal, majd (1,7) Izr. népére vonatkozik. – 3. A ~ alakjai és a velük kapcsolatos tört.-ek a Bibliában egyértelműen bizonyos szentélyekhez kötődnek. Ábrahám főleg Szichemben, Bételben, Mamréban és Beersebában tartózkodik, Jákob egész sor más szentélyen kívül mindenekelőtt Bételben és Szichemben. Így kézenfekvőnek látszik, hogy az ősidőkben élt próf.-król szóló hagyományokat eredetileg a kánaáni szentélyek őrizték, Izr. törzsei pedig átvették, amikor magukat a szentélyeket is elfoglalták és Jahve

tiszteletére szentelték. A kérdés alaposabb vizsgálata során az is kiderül, hogy egy-egy pátriárkával kapcsolatos hagyományt onnan, ahol eredetileg tartózkodott, más szentélyekre is átvittek. Kétségtelen, hogy Ábrahám „fő” szentélye Mamre, Izsáké viszont Beerseba; ugyanakkor Szichem és Bétel kifejezetten Jákob tartózkodási helyei voltak. De már a Jahvistánál találkozunk Ábráhámmal Szichemben is, Bételben is, s ha Beersebában kifejezetten nem is, a Negeben igen (Ter 12,9; 13,1). Az Elohistánál Izsák tartózkodási helye, Beerseba Ábrahám voltaképpen tartózkodási helyévé válik (R. Kilian). Megfigyelhető az is, hogy ami hagyomány csak megőrződött az ősidőkből, azt a 3 pátriárka egyikéhez igyekeztek hozzákapcsolni. Közben korábbi és későbbi hagyományokat olvasztottak össze. Végül Ábrahám, Izsák és Jákob alakját – az időrendet figyelmen kívül hagyva – genealógiailag is összekapcsolták. Ezt a ~ról előttünk álló képet a Pentateuchus forrásainak szerzői részben már készen kapták, részben pedig ők maguk alakították ki. „A források hagyományokat kapcsolak össze, de teremtettek is hagyományokat; mert mindegyikük, a Jahvista éppúgy, mint az Elohista, vagy miként a Papi irat szájról szájra szálló hagyományokból, mondákból és történetekből azt válogatták ki, ami nekik egy bizonyos szempontból fontosnak látszott, némelyeket átdolgoztak, másokat kiegészítettek, átmeneteket, kapcsolatokat hoztak létre és így új összefüggéseket teremtettek” (L. Rost). Mindenesetre Izr. teol.-jának főntebb említett 2 fő mozzanatának a ~ra való átvitele annak tulajdonítható, hogy az Ígélet földjét elfoglaló törzsek magukévá tették, a források szerzői pedig értelmeztek különféle Izr. előtti anyagokat, ill. hagyományokat. – III. Az időrend. A ~ időrendje még mindig vizsgálat, ill. vita tárgya. Abból következően, hogy a ~ „gyűjtőmedencéi” voltak a hagyományoknak és hogy ciklusaik különféle jellegű és eredetű anyagokat ölelnek fel, lehetetlen valamely konkrét időhöz kötni őket és ezt az időt a ~ korának nevezni. Így az sem csoda, hogy maga a Biblia is tartalmaz a ~kal kapcsolatban egymást kizáró időpontokra vonatkozó adatokat. Míg a Kiv 12,40 szerint Izr. fiai 430 évig éltek Egyiptomban, a Ter 15,13 szerint csak 400 évet tett ki az általuk ott töltött idő, ugyanakkor a Kiv 6,14 kk. tartalmazta családfában Jákob és Mózes közé csak 3 nemzedék esik, tehát legfőljebb 100 év (→ Izrael fiai Egyiptomban). Annak következtében, hogy a ~ tört.-ei egyenetlen anyagot ölelnek fel, a különféle korszakok tört.-i keretnek látszanak és így megfelelő érvül kínálóznak a ~ korának feltevése mellett. R. de Vaux úgy véli, hogy a hely- és személynevek, valamint Felső-Mezopotámiának és Szíria É-i részének történelmi-társadalmi és népi viszonyai alapján Ábrahám a Kr. e. 19. sz.-ba helyezhető, Jákob fiainak Egyiptomba vonulását pedig kapcsolatba lehet hozni a hikszoszok előnyomulásával, amely a Kr. e. 18. sz. végére esett. Ezzel szemben mások kimutatják, hogy a ~ tört.-eiben feltételezett jogviszonyok a Kr. e. 15. sz.-ból fennmaradt nuzi szövegekben tükröződő jogviszonyoknak felelnek meg. H. Cazelles szerint a ~kal kapcsolatos hagyományokat – a vándorló félnomádok (→ nomádok) két hullámának megfelelően – fel lehet osztani egy amorita és egy arám részre, s ezek közül legalábbis a második az amarnai korhoz kapcsolható. A ~ idejének az amarnai korról kapcsolatba hozása mellett C. H. Gordon is több írásában síkra szállt. E feltevések mindegyikében lehet valami igaz, mert mind olyan időszakra utal, amelynek része volt a ~ tört.-einek kialakításában, de egyik sem helyezhető a többivel szemben előtérbe.

Patrobász (gör. Patrobiosz 'életét apjának köszöni'): római keresztény, akinek Pál üdvözlését küldte (Róm 16,14).

Patrosz: Felső-Egyiptom neve, főleg a prófétáknál (Iz 11,11; Jer 44,1.15; Ez 29,14). A próf.-k korában ui. a Nílus-delta táján uralkodó fejedelmeknek kevés beleszólásuk volt az átmenetileg (Kr. e. 8. sz.) etiópiai uralom alatt álló ~ sorsába. A 29,14 ~ jelentéktelenségét tételezi fel. A Ter 10,14 említette patraziták ~ földjének lakói.

patyolat: → lenvászon.

páva: A régi fordításban a nyilván nem szemita tukkijim szó (többes számban; a LXX-ből hiányzik) jelöli, de helyesebb 'tyúk'-ként értelmezni. Salamon uralma alatt tarziszai hajók szállították – majmokkal (szintén bizonytalan), arannyal, ezüsttel, elefántcsonttal együtt – Izr.-be.

pectorale: → melltáska.

pecsét: A ~ lenyomat (→ lepecsételés) az ókorban az egész Közel-K-en egyrészt az iratok hitelesítésére szolgált aláírás helyett (1Kir 21,8; Iz 8,16; 29,11; Jer 32,10), másrészt a korszok (→ korszópecsét) megjelölésére. Minden szabad és jómódú embernek volt saját ~je, ami személyes jellegű volt. Ezt a személyességet tükrözi az Én 8,6 („Tegyél a szívedre pecsétnek, mint pecsétet a karodra”). Ezért a ~en Föníciában, Palesztinában és Szíriában gyakran egy személyes jelkép (embléma) is volt a tulajdonos nevének kívül. → könyvtekercs. – I. Külső alakja szerint megkülönböztethetők: 1. A ~henger legtöbbször hosszában átfúrt henger alakú kő, amelyen kívül embléma volt. Ha a henger gördült, négyzetes kép keletkezett. Ha nem agyagtáblára írtak, a ~hengert nehéz volt használni. Ez a magyarázata annak, hogy ezt a ~fajtát elsősorban Mezopotámiában alkalmazták, egyébként ritkán találkozunk vele. – 2. A gömbölyű ~ egy keresztben kettévágott, hegyben végződő kő volt, amelynek az aljára vésték az emblémát. Ez a ~fajta a Kr. e. 7. sz.-tól háttérbe szorította Mezopotámiában a ~hengert. Egyébként Föníciában is kedvelték. – 3. A szkarabeusz-~re nézve → szkarabeusz. – 4. Szíriában, Föníciában és Palesztinában főleg a szkaraboid alakú ~ volt használatos. Ez a forma a szkarabeusztól teljesen függetlenül keletkezett (ennyiben az elnevezés helytelen). A

kő enyhén domborodó ovális, az alja sima, ebbe vésték bele az emblémát. Ezt a fajta ~et egy zsinóron a nyakukban, v. egyiptomi mintára → gyűrűként viselték (Ter 38,18; Én 8,6; Jer 22,24). – II. Anyaga. A ~eket rendszerint féldrágakövekből készítették; főleg a kvarcot kedvelték, de említ a Biblia karneol (Kiv 28,9) és smaragd ~et is (Sir 32,6. Többnyire rendelésre készült a ~ (vö. Kiv 28,11.21.36; 39,6.14.30), de nyilvánvalóan előre is csináltak ~eket, és ezekbe utólag vésték bele a nevet. Ez utóbbi eljárásra abból lehet következtetni, hogy az embléma és a név nincs összhangban egymással v. a név az emblémához képest szokatlan helyen található. – III. A feliratot nézve a ~ lehetett: 1. Neves ~. Erre csak a pusztánév volt rávésve, embléma nélkül. Maga a név állhatott magában, v. esetleg azzal a kiegészítéssel, hogy 'a fia' v. 'a lánya' (ez utóbbit eddig 6 lelet tanúsítja, vsz. a perzsa időből). De lehetett 2 név is a ~en; ezek közé oda kell képzelni: 'a fia X-nek'. Néha a név után a rangot is feltüntették. Az egyetlen olyan héb. feliratú ~et, amelyen 3 nemzedék szerepel, → Aradban találták (1965). A perzsa kortól a neves ~ ritkább lett, helyét a képes ~ foglalta el. – 2. A képes ~en v. csak embléma volt, v. embléma és név együtt szerepelt. A Palesztinából és Szíriából származó és a Kr. e. 1. évezredből valónak tekinthető képes ~eket (183 példány) K. Galling gyűjtötte össze és osztályozta az emblémák szerint. Galling megkülönböztet az emblémában szárnyas griffeket (kétszárnyú → keveréklények, amelyeknek oroszlántestük és sólyomfejük van), oroszlántestű sárkányokat, szárnyas szfinxeket (kétszárnyú szörnyek, amelyeknek oroszlántestük és emberfejük van), oroszlánokat, ökröket v. bikákat, továbbá más állatokat (madarakat, tevéket, majmokat), szkarabeuszokat, szemüveges kígyókat, szárnyas napot, díszítőelemeket, istenképmásokat (többnyire idegen motívumként), imádókat, profán jeleneteket (trónon ülő nő, vágózó lovas).

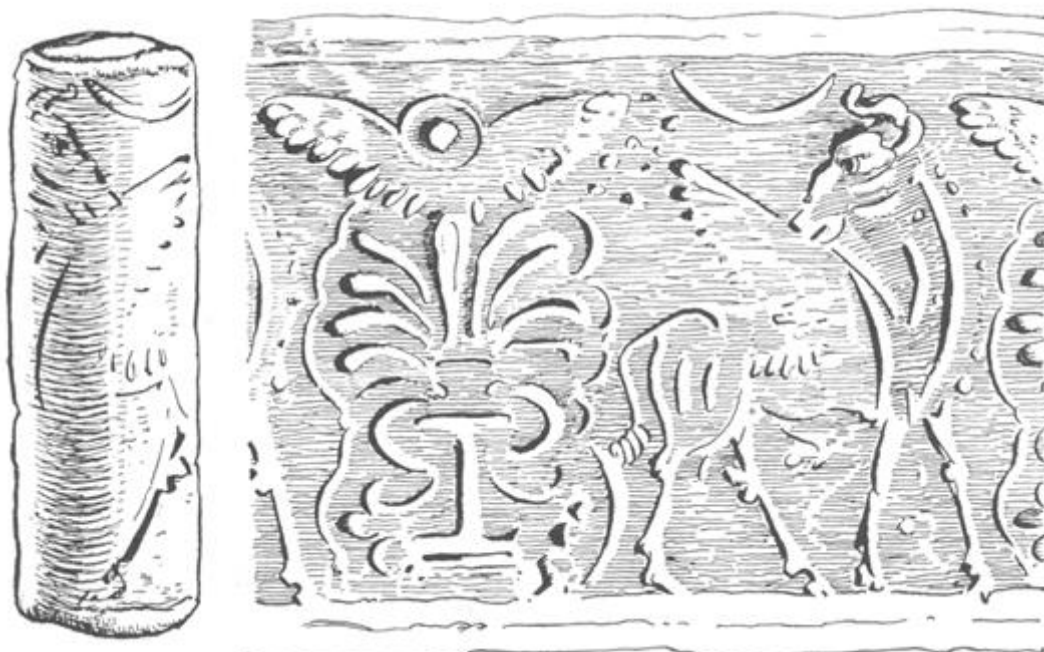
153. Amulettyszerű kőpecsét Tell-El-Rimából. 2 cm

154. Egy Kr. e. 2000 körüli pecséthenger lenyomata. Két ülő alak között datolyapálma vagy szent fa, a bal oldali alak mögött kígyó. 2,6 cm magas. British Museum

155. Mésző pecséhenger, rajta bronzbika. Ashmolean Museum, Oxford

156. Szichemi pecséhenger és lenyomata: szárnyas keveréklény, stilizált fa, szárnyas napkorong, a Hold és csillagok

Pekach (héb., a → Pekachja név rövidített változata): Izrael 18. királya (ur. Kr. e. 737–732), Remalja(hu) fia; minden bizonnyal Gileádból származott és Pekachja testőre volt, aki ellen

összeesküvést szőtt és akit ennek alkalmával meg is ölt, hogy trónját elfoglalhassa (2Kir 15,27–30). Csatlakozott a Damaszkusz vezetésével létrejött Asszíria-ellenes szövetséghez (→ Recin). Mivel Júda királya, Acház vonakodott a szövetségbe belépni, a szövetségesek megtámadták Jeruzsálemet (szír–efraimita háború), hogy az Asszíriával barátkozó Tabeelt tegyék meg királynak. De Jeruzsálemben az edomiták felszabadították Elatot, III. Tiglat-Pilleszer közbelépése pedig megghiúsította a Jeruzsálem elleni támadást. Asszíria királya jelentős részt elhódított Izr. területéből, és tekintélyes személyeket elhurcolt (16,5–9; Iz 7,1–16). A hadjáratról asszír források is tudósítanak. A feltehetően Asszíriával rokonszenvező Hósea összeesküvést szőtt ~ ellen, megölte, és ő lett Izr. királya (2Kir 15,30). A. M. Honeyman szerint a Pekachja név Remalja(hu) fiának csak uralkodói neve volt.

Pekachja (héb. 'Jahve kinyitotta' ti. a szemét): Izrael 17. királya (ur. Kr. e. 738–737), Menachem fia. A Kir szerzője kedvezőtlenül ítélte meg uralmát, de részleteket nem említ. Testőre, → Pekach ölte meg (2Kir 15,23–26).

példabeszéd: → hasonlat.

Példabeszédek könyve, Péld: protokanonikus ósz-i bölcsességi könyv. – I. Elnevezése. A héb. kánonban az egyéb írások közé sorolták és Mislének ('mondások') nevezték. A tartalomra utaló elnevezést vette át a LXX a Paroimiai, a Vg a Proverbia '˘' szóval. – II. Keletkezése. A bölcs mondások műfaja Izr.-ben – mint a szomszédos országokban is – nagyon messze múltra tekint vissza. Így elhithetjük a Biblia tudósítását arról, hogy Salamon udvarában szokásosak voltak a bölcs mondások (1Kir 5,9–14; 10,1–13.23–25), és ebből következően az is érthető, hogy a zsidó és keresztény hagyomány Salamont tekintette a ~ szerzőjének. A kv. szerkezete azonban több gyűjtőre enged következtetni, akik közül némelyek még a fogság előtti időben élhettek. Vsz. B és E a legrégebb gyűjtemény, A viszont a legkésőbbi; a nyelv és a stílus a Kr. e. 5. sz. utáni időre utal, de nem szükségszerű a gör. korig visszamenni; gör. hatást nem lehet kimutatni. – III. Tartalma. A ~ a héb., gör. és lat. Bibliában lényegében ugyanazt a címet viseli ('Salamon mondásai'), mert magában foglal egy olyan gyűjteményt, amelyet korábban Salamon királynak tulajdonítottak. A Péld a bölcsék tanításának költői lecsapódása (legtöbbször disztichonok ellentétet kifejező paralelizmusokban, esetleg többsoros versek). Érthető tehát, hogy a kv. az életnek minden olyan területét felöleli, amelyen a bölcsék tanítani akarták embertársaikat. Tartalmi szempontok ritkán érvényesültek a mondások elrendezésében; ha kivételképpen felfedezhető valamilyen rend, ez többnyire költészeti v. pedagógiai okokra vezethető vissza; arra szolgál, hogy megkönnyítse a mondások kv. nélküli elsajátítását. A forma alapján legkevesebb 9 gyűjteményt különböztethetünk meg: A) 1–9: „Salamon bölcs mondásai”. Ez a gyűjtemény abban különbözik az összes többitől, hogy néhány disztichont és kisebb költeményt nem tekintve egy bevezetésből (1,2–9) és nagyobb költeményekből áll, amelyekben egy apa (a tanító bölcs) intelmeket ad a fiának v. a gyermekeinek (a tanítványainak). Szembeötlő „az idegen asszony”-tól való óvás (2,16–19; 5,1–23; 6,20–35; 7,1–27); ez aligha lehet istennő (J. Boström), hanem Izr. egy más fiának a felesége. Ugyanígy jellemzők azok a költemények is, amelyekben a megszemélyesített →bölcsesség (1,20–33; 8; 9,1–12) és dőreség (9,13–18) szerepel. – B) 10,1–22,16 szintén „Salamon bölcs mondásai” címen. Csupa disztichon, amely gyakorlati életbölcsességre tanít különféle területeken, s közben a bölcs (az igaz) magatartását összeveti a balgáéval (az istentelenével). – C) 22,17–24,22, ezen a (helyesbített) címen: „A bölcsék mondásai”. Ez a gyűjtemény szinte kivétel nélkül többsoros költeményeket ölel fel. Soknak sajátos formája van megokolását adja annak, amit kell v. nem kell tenni. Egy rész (22,17–23,12) egy egyiptomi gyűjteményre megy vissza, amely a Kr. e. 1. évezred fordulója táján keletkezett (Amenemope bölcs mondásai); a 23,13 kk. vsz. → Achikár bölcsességéből ered. – D) 24,23–34: „A bölcsék mondásai”-nak folytatása: „Ezek a szavak is bölcséktől származnak”; némely mondás (főleg a többsorosak közül) a részrehajlásról és a restségről

szól. – E) 25–29: „Ezek is Salamon mondásai – Hiszkijának, Júda királyának emberei gyűjtötték össze őket.” Mind forma, mind tartalom szempontjából szoros kapcsolatban állnak a B gyűjteménnyel, de itt sok hasonlat is található, paralelizmusban (főleg: 25–27). – F) 30,1–14: Agurnak, Jake fiának mondásait egy Jób 40,4 kk.; 42,2–6-ra emlékeztető monológ vezet be, és egy hitvallásból (Péld 30,5 kk.), egy imából (30,7–9), egy figyelmeztetésből (30,10), valamint egy jajkiáltásból (30,11–14) tevődik össze. Így ez a rész bizonyos mértékig elüt a bölcs mondások műfajától. – G) 30,15–33: Találós mondások (5 szám-mondás), amelyeket egy intelem (a felirata elveszett?) követ. – H) 31,1–9: Lamuel szavai; három többsoros mondás. – J) 31,10–31: A derék asszony dicsérete; → ábécé-ének felirat nélkül; látszólag Lamuel király szavaihoz tartozik, de a valóságban önálló költemény. – Hogy ezek a gyűjtemények eredetileg egymástól függetlenek voltak, az a feliratokból következtethető ki, valamint az eltérő sorrendből a LXX-ban (A-B-C-F-D-G-H-E-J). A kettősségek némely gyűjteményben azt tanúsítják, hogy a különféle gyűjtemények sem alkottak irodalmi szempontból mindig egységet, hanem szintén kisebb gyűjtemények egybeszerkesztése révén jöttek létre, de hogy ezek miként keletkeztek, azt nem tudjuk.

Peleg: → ösatyák.

peleták: ókori nép, fiai közül kerültek ki Dávid testőrei (2Sám 8,18; 15,18; 20,7; 1Kir 1,38.44; 1Kron 8,17). Nem tévesztendő össze a → filiszteusokkal.

Peluszion, Pelusium: stratégiaileg fontos kikötőváros az ókori Egyiptomban a Nílus-delta ÉK-i részén. Kr. e. a 3. évezredtől híres volt a ~i bor. 525: a perzsákkal vívott háborúban a ~ melletti csatában dőlt el Egyiptom sorsa: perzsa tartománnyá lett. Mint határváros a keresztény korig jelentős volt. Ez 30,15: Szin, ma Tell-el-Farama.

pelyva: Az ÓSz-ben – szinte kivétel nélkül – csak a képes beszédben fordul elő. Iz 29,5: az ellenség szétszóródik, mint a ~ (a porral párhuzamba állítva); átokként, büntető ítéletként: mint ~ a szélben (Zsolt 35,5; 83,14; Iz 17,13); Szof 2,2: „Mielőtt elűznének benneteket, s eltűnnétek, mint a ~ még aznap”; Zsolt 1,4; Jób 21,18: a gonoszok ~hoz hasonlóak, amelyet sodor a szél. Oz 13,3: itt a szérúról tovasodott ~ a mulandóság képe (vö. Dán 2,35). – Az ÚSz-ben Mt 3,12 = Lk 3,17: Keresztelő János hirdeti az Eljövendőről, hogy a búzát a szérúról csűrbe gyűjti, a ~t pedig olthatatlan tűzbe vetve elégeti.

Pentapolisz: → Ötváros.

Pentateuchus (gör. 'öt részből álló könyvtekercs'), Mózes öt könyve: I. Jellege. A) Történeti-teológiai szempontból. A zsidó törvény öt része: a → Teremtés könyve (Genesis), a → Kivonulás könyve (Exodus), a → Számok könyve (Numeri), a → Leviták könyve (Leviticus) és a → Második Törvénykönyv (Deuteronomium) egységes egészet alkot; egységességét a zsidók, akik a Tóra nevet adták neki, éppúgy elismerik, mint a gör.-ök, akik Pentateukhosznak nevezték el. Ezt az egészet csak gyakorlati okból osztották ősidóktól fogva öt részre; a felosztás ellenére olyan szoros az öt rész közt a kapcsolat, hogy a kritikai szempontból felvetődő nehézségeket csak az egészre vonatkozóan lehet taglalni, ill. kiküszöbölni. – Ez nem jelenti azt, hogy a ~ alkotóelemei a Biblia más kv.-eivel nem állnak kapcsolatban és rokonságban. A Józs pl. úgy kezdődik, hogy „Mózesnek, az Úr szolgájának halála után” (1,1), és tartalmaz egy törv.-t is (20,1–9), amely a Tórába is beleillene. Innen érthető, hogy a kritika ismételten megkísérelte, hogy ne szorítkozzon a ~ra, hanem → Hexateuchusról, sőt → Oktateuchusról beszéljen. Ezzel szemben napjainkban az egyik kritikai iskola csak 4 kv.-et tekint egységet alkotónak, és ezért Tetrateuchusról beszél, a MTörv.-et pedig a nagy deuteronomikus műhöz csatolja, amely egészen a 2Kir végéig tart. Ez már egymagában is jelzi, hogy az irodalmi szempontból felmerülő kérdések mennyire összetettek és bonyolultak. Ha a zsidó hagyományhoz igazodunk, akkor a ~ a Tórának felel

meg, és így alapvető egységet alkot. Sirák fiának unokája, aki Kr. e. 132 k. lefordította nagyapja munkáját, megkülönbözteti a Tórát a Prófétáktól (Sir, előszó): a zsidó hagyományban viszont Józs, Bír, Sám és a Kir jelenti a próféták első kv.-eit, és szorosabb értelemben véve a Septuaginta (→ Hetvenes-fordítás) is csak a ~ fordítását öleli fel. A ~ áll az ósz-i kánon középpontjában is; ennek lett először hivatalos tekintélye. Végül: oly mértékben meghatározza a zsidó vallást, mint az ev.-ok a kereszténységet. – Itt nem szükséges a ~ felölelte kv.-ek tartalmát ismertetni (erre nézve lásd a fentebb →jellel ellátott címszavakat); ehelyett a ~ alap gondolatát kell meghatározni és bemutatni. A ~ legszembeötlőbb és legsajátosabb vonása a tört.-ek és a törv.-ek egymásba olvadása: a törv.-ek tört.-ekbe épülnek bele. Az embert első pillanatra megkísérti a gondolat, hogy a ~ tört.-i jellegét tekintse alapvetőnek, és ebből következően bibliai tört.-i műnek minősítse, amely a teremtéstől Mózes haláláig terjed. Csakhogy a ~ban sok a hézag és az ugrás. Ezenkívül csak a Ter és a Kiv első fele foglal magában elsősorban tört.-eket; a Kiv másik fele és a ~ többi része jobbra olyan szövegeket ölel fel, amelyek műfajuk szempontjából törv.-nek minősülnek. A ~ mindenekelőtt az Isten népének adott alkotmányt akarja elénk tárni; a törv. tartja össze Isten népét, Izr. a Tórából él. – Mivel azonban Izr. más, „idegen” népek körében él, a törv.-ben fejeződik ki az isteni gondviselés. A törv. isteni eredetét a tört.-nek irányt szabó Isten intézkedései tanúsítják, amelyeknek a törv. létrejötte is köszönhető. Mózes a nagy törvényhozó; de fellépését megelőzi a pátriárkák kiválasztása, akik közül az elsőben, Ábrahamban áldást nyer a föld minden népe (Ter 12,3). A különféle törv.-ek elbeszélések, tört.-ek kereteibe illeszkednek bele, amelyek egész értelmüket meghatározzák. – Így a ~ felölelte törv.-ek nem alkotnak összefüggő rendszert; a tört.-i eseményekhez kapcsolódnak. Ugyanakkor a tört.-ek nem önmagukért épülnek bele a ~ba, mintegy azért, hogy képet nyújtsanak az emberiség tört.-ének sorsdöntő eseményeiről; az Isten népe kialakulásának és az Isten rendelkezései kinyilatkoztatásának bemutatására irányulnak, amelyek az Isten népe életének a zálogai (MTörv 6,24). Tehát ahogy rendszerezett törv.-eket, ugyanúgy a szó szorosabb értelmében véve rendszeres történelmet sem szabad a ~ban keresnünk. Minél közelebről nézzük, annál inkább elhalványodnak szemünk előtt a látszólagos fő vonalak. – B) Irodalmi szempontból. Hogy a ~ról és szerkezetéről ott, ahol az események és a törv.-ek összefonódnak, világos képet kapjunk, szemügyre kell vennünk az asszír és babilóniai tört.-írást. Ezek a királyt v. a dinasztia és a nemzeti szentélyt állították középpontba, és azt mutatták be, hogy a királyok mint az istenek helytartói miként szabadították meg v. nem szabadították meg népüket. De a ~ még sokkal bonyolultabb és összetettebb. Már első pillanatra szembeötlők a hirtelen átmenetek, visszakapcsolások, ismétlések. Különösképpen megemlíthető a Ter 2,5 (v. 2,4b). Ez a teremtés befejeződése után egy újabb teremtéstört.-et indít, amely szerint ember még nem létezik; az 5,1 Ádám első családfája (4) után ugyanannak az Ádámnak egy újabb családfáját nyújtja; a 20,1 ezekkel a szavakkal kezdődik: „Ábrahám onnan a Negebre ment (értsd: tovább vonult)”, jöhetnek azokban a szövegrészekben, amelyek közvetlenül a 20,1 előtt állnak, egyáltalán nincs szó Ábrahámról; a Kiv 19,25 szerint: „Mózes tehát lement a néphez és közölte velük”, de ahelyett, hogy Mózes szavait idézné, a következő vers (20,1) így hangzik: „Az Úr ezeket jelentette ki”, és következik a Tízparancsolat. – Ezeknek a hirtelen átcsapásoknak ellentéte a visszatérés egy-egy megszakított tört.-hez. Így a Ter 26,34 kk. Ézsau hettita feleségeiről számol be, akik Izsák és Rebekka számára gondot jelentettek, de a következő verstől (27,1) megszakad a tört., és arról van szó, hogy Jákob anyja közreműködésével miként szerezte meg csalárd módon az atyai áldást és az elsőszülöttség jogát, ami miatt Ézsau meggyűlölte; de a 27,46 újra szerepelteti a hettita nőt. Ugyanígy a Kiv 6,1 Jahve szavait idézi, amelyek ígéretet jelentenek Mózesnek, hogy csapás sújtja a fáraót, s ennek súlya alatt elengedi Izr. fiait; de aztán a 7,13-ig nincs tovább szó róla, viszont a 7,14 folytatja a témát, s minden bevezetés nélkül rátér az 1. csapás leírására. A Kiv végén a 35–40. f.-ben beszámoló olvasható Isten rendelkezéseinek végrehajtásáról; de ezeket

a rendelkezéseket a 25–31 tartalmazza; a 40 a sátor és az oltár felállítását írja le; a leírás azoknak az előírásoknak felel meg, amelyeket a 26 foglal magában. Ugyanakkor a Lev 1 teljesen eltér a tárgytól: egy rendszerezett szabálygyűjteményt nyújt az áldozatokkal illetően, és csak a 8–10 tér vissza – a papszenteléssel kapcsolatban – a Kiv 25–31 felőlelte rendelkezésekre. – Ezek az egyenetlenségek és visszacsatolások egyszersmind ismétlődések is. A kettős teremtéstört.-ről már volt szó, Ádám kettős családfájáról szintén, ami annál meglepőbb, mivel egész sor név mindkét családfában megtalálható (→ Szet). Ezeken kívül még más ismétlődéseket is ki lehet mutatni. Kétszer száll be Noé a bárkába (Ter 7,7.13), kétszer űzi el Ábrahám Hágárt (16; 21). Ugyanígy két helyen olvashatunk Mózes meghívásáról is (Kiv 3;6). A fürjek és a manna csodáját, amelyről a 16 számol be a Szám 11 újra elbeszéli. Előfordul az is, hogy ugyanarról a dolgról három helyen is olvashatunk. Az ismétlődések azonban sohasem jelentenek teljes azonosságot, mindig mutatkoznak eltérések is (→ kettős beszámolók). – Még szembeötlőbbek az ismétlődések a törv.-ekben. A Tízparancsolatot a Kiv 20 és a MTörv 5 is tartalmazza, s ugyanígy ismétlődik a rabszolgákra vonatkozó törv. is (Kiv 21 és MTörv 15). A gyilkosokra vonatkozóan három helyen találunk rendelkezéseket (Kiv 21; MTörv 19; Szám 35); az ünnepeket illetően öt helyen találhatók előírások (Kiv 23,14 kk.; 34,18 kk.; MTörv 16,1 kk.; Lev 23,4 kk.; Szám 28) és legkevesebb öt helyen vannak rendelkezések a ~ban a tizedre vonatkozóan is (Lev 27,30 kk.; Szám 18,21–24.26–32; MTörv 14 és 26). De megemlíthetők további példaként a húsvétra, a kölcsönzésre v. a szombatra vonatkozó törv.-ek is. – II. A ~ kritikai szempontból. A) Történet. Első pillanatra nem fedezhetjük fel ezeknek a látszólagos egyenetlenségeknek, ill. ismétlődéseknek az okait, ezért megértésük érdekében elengedhetetlen volt a szövegek kritikai feldolgozása a szó filozófiai értelmében. Nyilvánvaló, hogy amikor a ~t irodalmi szempontból elemezzük, és számba vesszük azokat a tényezőket, lélektani és történelmi folyamatokat, amelyek mai alakjának létrejöttében szerepet játszottak, nem szabad abba a hibába esnünk, hogy a kinyilatkoztatást, amelyet a ~ magában foglal, szem előtt tévesszük. Sajnos ismételtelen előfordult, hogy a kritikát nem megfelelően értelmezték, hanem negatív értelemben vették: összetévesztették a „hibák” feltárásával. Ebből sok félreértés származott. – 1. A 16. sz.-ban a kritika egészséges szellemben kezdődött el. Két jezsuita szerző: B. Pereira és J. Bonfrere ugyanúgy mint B. Spinoza is arra a következtetésre jutott, hogy a ~nak nem minden részlete való Mózesről, de módszertanilag még nem jutottak túl az útkeresésen. Csak R. Simon óta lehet voltaképpen módszerekről beszélni (1678: *Histoire critique du Vieux Testament*): a kéziratok felkutatása, a szövegek elemzése stb. Miként Spinoza (*Tractatus theologico-politicus*, 8. és 9. f.), R. Simon is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a ~ nem tekinthető teljes egészében Mózes művének. A Ter-hez Mózes felhasznált régi feljegyzéseket, a többi tört.-i leírás pedig más sugalmazott szerzőtől való. Ezek az első kritikai megállapítások nagy ellenállásba ütköztek, ugyanakkor a megfelelő módszerek még mindig nem bontakoztak ki. – 2. A 18. sz.-ban előtérbe került az oklevél-hipotézis. Egy protestáns lelkész, H. B. Witter felfedezte (1711), hogy milyen nagy jelentősége van annak, hogy a Jahve nevet a Ter 1 nem tartalmazza, és hogy a Ter 1 és Ter 2 között irodalmi szempontból eltérések mutathatók ki. De csak egy protestánsból katolikussá lett orvos, J. Astruc látott neki, hogy a Jahve és Elohim nevek használatát módszeresen megvizsgálja (1753). Kimutatta, hogy a Jahve nevet tartalmazó részek egyfelől és az Elohim nevet alkalmazó részek másfelől összefüggő egészet alkotnak. J. G. Eichhorn mindkét „egységet” közelebbi vizsgálat alá vette (1779), megállapította irodalmi sajátosságait, kielemezte tartalmukat, és vizsgálatait a Kiv első 2 kv.-ére is kiterjesztette. K. D. Ilgen az Elohista forráson belül elkülönített 2 egymástól független forrást (1798). H. Hupfeld ezt a különbségtételt átvette, ennek ellenére a 19. sz. első felében a kritika más útra tért. – 3. Már 1792-ben, majd 1800-ban A. Geddes hajlott annak feltevésére, hogy a ~t töredékek sorozatának tekintse, amelyeket valaki összeszerkesztett. *Commentar über den Pentateuch* c. művében (1802–1805) J. S. Vater ezt az elméletet ki is

fejtette és megkísérelte, hogy közelebbi adatokkal is szolgáljon. Szerinte bizonyos töredékek magára Mózesre vezethetők vissza, másokat a ~ szerkesztője illesztett össze időrend szerint, mégpedig a királyság vége felé. W. M. L. de Wette (1805) a MTörv-et Jozija reformjával hozta kapcsolatba, majd (1829) a MTörv végleges formába öntésének időpontját a fogság idejére tette, ugyanígy az egész ~ét is. Ám 1823-tól H. Ewald vitatta azt a feltevést, hogy a ~ töredékek sorozata, és az ún. kiegészítési hipotézis segítségével a ~ egysége mellett szállt síkra. Megkülönböztetett egy elohista alapszöveget, amelybe egy szerkesztő későbbi jehovisztikus kiegészítéseket szőtt. F. Bleek (1836) a MTörv-et későbbi kiegészítésnek tekintette Manasse idejéből. Ezt a kiegészítéseket feltételező elméletet magáévá tette: de Wette (1840), J. J. Stähelin (1843) és F. Delitzsch (1852). – 4. Ewald *Geschichte Israels* c. művében (1843) feladta a ~ töredékekből összeillesztésének gondolatát, és egy új elméletnek az oklevelek elméletének tört utat. A döntő lépést (1853) csak H. Hupfeld tette meg, aki a ~ban megkülönböztetett a MTörv-ön kívül egy elohista alapszöveget, egy második elohista és egy jehovista szöveget. E. Schrader (1869) lényegében megmaradt a négy forrás feltevése mellett, s az 1. elohistát tekintette a legrégebbinek, a MTörv-et a legkésőbbinek. Izr. vallástört.-ének behatóbb vizsgálata olyan eredményeket hozott, amelyek ezt az időbeli sorrendet kétségessé tették. W. Vatkéhoz csatlakozva K. H. Graf (1865) felvázolta azt a rendszert, amely később J. Wellhausen művében (*Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des A. T.* 1876, 1963) öltött klasszikus formát. Itt az egykori „elohista alapszöveg” → Papi irat (P) lett. Ez mint a többi forrás is tört.-ekből és törv.-ekből áll; ha ezeket a törv.-eket összevetjük a Biblia többi kv.-ének tört.-i adataival, a források keletkezésének idejét is megállapíthatjuk. A Papi irat tekinthető a legkésőbbi keletűnek, mert olyan elemeket is tartalmaz, amelyek a fogság idejére utalnak (a → szentség törvénye: Lev 17–26); az alapirat az előtt készülhetett, hogy Ezdrás kihirdette a törv.-t (Wellhausen szerint Kr. e. 444), ehhez járult később néhány kiegészítés. A MTörv (D) a Kr. e. 7. sz.-ban keletkezhetett, kihirdetése Jozija reformjával függ össze. A Mtörv megszövegezését megelőzte a Jehovistáé, amely a két legrégebbi forrás, a → Jahvista (J) és az → Elohistá (E) egybeszerkesztése révén keletkezett. Az Elohistá Kr. e. a 8. sz.-ban, a próf.-k működésének kezdeti időszakában az É-i országrészen dolgozott, a Jahvista Kr. e. a 9. sz.-ban a D-i országrészen. – 5. Ez a mutatószintézis, amely mindenre az irodalomkritika és az izr. törv. fejlődéstört.-e fényénél próbált magyarázatot találni, széles körben tetszésre talált. A német irodalomkritika művelői (H. Holzinger, C. Steuernagel és B. Baentsch) arra törekedtek, hogy a különféle források sajátos jegyeit közelebbről is meghatározzák; a J-forrásban megkülönböztettek 3 réteget, az E-forrásban 2 réteget és a D-forrásban (Mtörv) ismét 3 réteget. Hollandiában már A. Kuenen (1869) magáévá tette Graf elméletét, s amikor P. Haupt révén Wellhausen műve Németországból eljutott Amerikába is, C. A. Briggs és C. C. Torrey szintén. Franciaországban nemcsak E. Reuss, hanem A. Loisy és A. Lods is Wellhausen mellé szegődött, Angliában pedig R. Smith, S. R. Driver és T. K. Cheyne révén vált Wellhausen népszerűvé. – B) Ellenvélemények. 1. Katolikus részről. Wellhausen jól ismeri a Biblia szövegét, de álláspontja ellen teol.-i, filozófiai, sőt még tört.-i szempontból is sok kifogás merül fel, amelyeket nem szabad elhallgatni. Azzal, hogy Izr. szellemi fejlődését következetes rendszerbe foglalta, sokaknak lehetőséget nyújtott arra, hogy a bibliai tört.-ből a természetfölöttit kikapcsolják. Mivel egyre többen összekeverték a kritikai, a filozófiai és a teol.-i szempontokat, azért – bár némelyek, mint M.-J. Lagrange és A. von Hoonacker, törekedtek rá, hogy minden tudományágat csak bizonyos határokon belül, az őt megillető helyen hagyjanak érvényesülni –, az egyh.-i tanítóhivatal indítatva érezte magát, hogy véleményt nyilvánítson és kifejtse álláspontját; ez a → Biblikus Bizottság 1906. június 27-én és 1909. június 30-án kelt dekrétumaiban fogalmazódott meg. – 2. A katolikus Egyh.-on kívül is megnyilvánult hívő körökben egyfajta bizalmatlanság Wellhausen nézetével szemben. A kritikusok közül némelyek mindenestül elvetették Wellhausen rendszerét, így C. Keil és H.

M. Wiener; mások, mint R. Kittel, W. W. von Baudissin inkább csak a forráselmélet bizonyos pontjai és adatai ellen emeltek szót. Mivel jobb megoldás nem kínálkozott, a pusztá ellenérvek nem bizonyultak meggyőzőnek. – C) További álláspontok. 1. A kritikai vizsgálat folytatódott. Először egész sor szerző arra törekedett, hogy a Wellhausen iskolája által előtérbe helyezett, tisztán irodalmi kritériumok gyenge pontjait kimutassa az Isten neveinek kérdésében. Így elsősorban a katolikus szerzők, mint E. Manganot (*L'authenticité mosad'que du Pentateuque*, Paris 1907), H. Höpfl (*Introductio specialis in libros V. T.*, Subiaco 1921) és A. Bea (*De Pentateuco*, Roma 1927, 1933²), de nem katolikusok is társultak hozzájuk, mint J. Dahse és M. Löhr. Később napvilágot láttak P. Volz és W. Rudolph munkái (*Der Elohist als Erzähler*, Giessen 1933; *Der Elohist von Exodus bis Josua*, Giessen 1938), amelyekben arra tettek kísérletet a szerzők, hogy az E-forrás egységét bebizonyítsák, ill. hogy az E-forrást a J-forrásra v. a J-forrás kettős elbeszéléseire vezessék vissza. – 2. Az irodalomkritika addig elért eredményeinek felülvizsgálatán kívül új utakat is kellett keresni a ~ kérdésének megoldására. Így B. D. Eerdmans (*Die Komposition der Genesis*, Giessen 1908) bevonta – elsőként – a vizsgálatba a vallástört.-et és a primitív vallásokból meríthető adatokat. Igaz, Eerdmans még erősen kötődött az evolucionizmushoz a vallások vonatkozásában, de az etnológia mégis sok fogódzót nyújtott a ~ megértéséhez. Ezt az álláspontot katolikus részről többek között J.-A. Jaussen (*Coutumes des Arabes au pays de Moab*, Paris 1908) és A. Musil (*Arabia Petraea*, Wien 1907/08; *Arabia Deserta*, New York 1927) képviselte. – 3. A palesztinai archeológia csak a legkritkább esetben nyújtott közvetlen fogódzókat a ~ magyarázatához, de megteremtette a lehetőséget ahhoz, hogy Palesztinát régészetiileg be lehessen illeszteni K egészébe. Ékirásos szövegeket már Wellhausen is megfejtett és tekintetbe vett, de csak Hammurápi törv.-kv.-ének felfedezésével és megfejtésével (ez V. Scheil érdeme volt) kezdődött el az ókori K évezredekén át földbe temetett törv.-kv.-einek feltárása. Addig a Biblia vizsgálatához összehasonlításként csak az asszír mítoszok, az → amarnai levelek és az asszír királyok évkv.-ei álltak a kutatók rendelkezésére; mostantól azonban már törv.-kv.-et is figyelembe lehetett venni, mégpedig olyat, amely a törvénykezés fejlődésének nem is későbbi korából maradt fenn, hanem nagyon régi, Mózes előtti időből származott. Átmenetileg ezek a felfedezések a pánbabilonizmusnak kedveztek, ugyanakkor azonban Wellhausen rendszerének evolucionista alapjait is megrengették anélkül, hogy a kritikai iskola azon megfigyelései, amelyek az izr.-k törv.-einek a tört. folyamán végbement változásaira vonatkoztak, érvényüket veszítették volna. A hettita törv.-eket B. Hrozný fejtette meg (1922), az asszírok törv.-eit V. Scheil (1921), és ezeket még más fölfedezések is követték. Ezeknek a szövegeknek köszönhetően a ~t jogi szempontból is meg lehetett vizsgálni; ennek következtében a Tóra ismét az érdeklődés középpontjába került. – 4. Ugyanakkor a ~ egyéb (nem jogi) részeinek vizsgálata is fellendült az → irodalmi műfajok előtérbe kerülésével párhuzamosan. A → formatörténeti módszert elsőként H. Gunkel alkalmazta az ÓSz elemzése során, s ez a módszer épp az ÓSz vizsgálata terén bizonyult a leggyümölcsözőbbnek. Ahelyett, hogy az irodalmi elemzést a végletekig finomították volna, arra törekedtek ezek a szerzők, hogy a ~ elbeszélő részeit és ezek értelmét Izr. társadalmi viszonyai felől közelítsék meg. Nem ragadtak meg a fő források megfogalmazásának kérdésénél, hanem arra is módot találtak az összehasonlítás révén, hogy a tört.-ekbe beépített és tervszerűen összeszerkesztett hagyományok eredetét és keletkezését, ill. ennek folyamatát is feltárják. Eredményeik távolról sem találtak általános elfogadásra, de maga a kritika új irányban fejlődött. A ~ban többé nem szűk látókörű nacionalisták és központosításra törekvő papok önkényesen létrehozott művét látták, hanem észrevették, hogy szerves fejlődés eredményének kell tekinteniük, amelyre azok a különféle műveltségi fokok, amelyekre tört.-ük folyamán Izr. fiai eljutottak, sorra rányomták bélyegüket. De nemcsak az irodalmi egységek váltak így érthetőbbé. G. E. Mendenhall megfigyelései és különféle K-i szerződések felfedezése óta jobban elénk tárult, hogy a ~ nagy egységei együtt mit akarnak kifejezni és milyen helyet foglalnak el Izr. vallási

tört.-ében. Ezek a szövetségre lépések feltételeit rögzítő K-i szerződések, amelyek rendszerint nem egyenrangú felek közt jöttek létre (pl. király és vazallusa), bizonyos szabványhoz igazodnak (címezés, tört.-i visszapillantás, az egyezés pontjai, eskü, tanúk, áldás és átok), amelyet a MTörv-ben és talán az E-forrásban is megtalálunk. – Ezzel szemben a Jahvista, aki elsősorban az ígéretek és az ősatyák kiválasztása iránt tanúsított érdeklődést inkább a K-i → történetírás formai elemzése révén vált könnyebben érthetővé: egyfelől a királyok évkv.-einek szem előtt tartásával, amelyek az új hettita birodalom (Kr. e. 14. sz.) óta készültek, másfelől a királyi dinasztiákról összeállított listák alapján, amelyek a Kr. e. 2. évezred elejétől keletkeztek az ország egységének szem előtt tartásával és a dinasztia szentélyeinek középpontba állításával. Az ugariti protoföníciai szövegek, amelyek régebbi szövegeknek a Kr. e. 14. sz.-ban készült másolatai, magyarázatul szolgálnak arra, hogy a Jahvista miért tanúsított érdeklődést az utódlás kérdései és az elsőszülött mellőzése iránt. – 5. Végül egyre ismertebbé váltak az ókori K vallásai, köztük a szemitákéi is. De bármilyen értékesek ebből a szempontból R. Smith munkái v. M.-J. Lagrange szintézise (*Études sur les religions sémitiques*, Paris 1905), amelyet azóta sem sikerült még senkinek túlszárnyalnia, az is tagadhatatlan, hogy az ásatások tömérdek új adalékkal szolgáltak. Az → Elephantinében felszínre került levelek a zsidóságnak egy Kr. e. 5. sz.-ban élt csoportjáról nyújtanak képet, amely csoport szembeötlő módon figyelmen kívül hagyta a MTörv-et. Másfelől az 1929 óta felfedezett ugariti szövegekből fény derült a kánaáni és föníciai vallások közös szemita alapjaira. – 6. Római irányelvek. Ezzel az irodalomkritika elvesztette azt a döntőbírói szerepét, amelyet a ~ minden exegetikai kérdésében betöltött, és az exegézis újra tudományág lett a szó teljes értelmében, amelyben minden helyet kapott, ami a szöveg felszíne alatt rejlő isteni és emberi élet magyarázatához támpontul szolgálhatott. Mindent tekintetbe vettek a kutatók, amit a jogtört. és a művelődéstört. mint segédtudomány nyújthatott, hogy ne csupán néhány szerző gondolatmenetét hámozzák ki, hanem azt a visszhangot is kielemezzék, amelyet egy egész nép életében keltett. A ~ magyarázatában a vallás kiszabadult abból a vértelen sémából, amelybe a fejlődés bemutatása ürügyén az irodalomkritikusok beleszorították, és a hívőnek újra lehetősége nyílt arra, hogy a ~-ban találkozzék az igazi vallási hagyománnyal. Amikor az Egyh. ismételten emlékezetbe idézte az engedelmisség kötelezettségét, ezzel a ~ vonatkozásában a katolikus exegéták munkáját szorgalmazta és védte. A → *Divino afflante Spiritu* c. enciklika (1943. szept. 30.) elismerően szólt a végzett munkáról és az elért eredményekről, ugyanakkor azt is leszögezte, hogy a munka még nem tekinthető befejezettnek. A Biblikus Bizottság titkára Suhard bíborosnak hivatalosan adott válaszában (1948. jan. 16.) közelebbről így foglalt állást: „A Bizottság döntései nem szólnak az ellen, hogy e kérdéseket az elmúlt 40 évben elért eredmények fényében, valóban tudományosan tovább vizsgálják”. Ezután az enciklika két lényeges szempontra összpontosítja a figyelmet: a ~ forrásaira és a Ter első 11 f.-ének irodalmi műfajára. A ~ forrásait illetően ez olvasható benne: „Ma már senki sincs, aki e források létét kétségbe vonná, és a mózesi törvénynek a későbbi korok társadalmi és vallási viszonyainak hatására végbement továbbfejlődését tagadná, kivált hogy ez a fejlődés a történeti beszámolóknak is tükröződik”. Ugyanakkor: minthogy a forrásokat illetően az exegéták véleménye még nagyon eltérő, a Bizottság ebben a kérdésben közelebbről nem fogalmazta meg álláspontját, hanem további munkára való felszólítással zárta az enciklikát: „Ezért kérjük a katolikus exegétákat, tanulmányozzák elfogulatlanul ezeket a kérdéseket az egészséges kritikának és az e kérdésben illetékes más tudományágak eredményeinek a fényénél; nem kétséges, hogy az ilyen vizsgálat annak megállapításához fog vezetni, hogy Mózesnek mint szerzőnek és törvényhozónak nagy volt a szerepe és a hatása”. Ezekkel a szavakkal a Bizottság nagy vonalakban a mai helyzetet vázolta fel a ~ kutatása terén, egyszersmind azonban a leggyümölcsözőbbnek ígérkező utat is kijelölte a további munkához. El kell ismerni: Mózesnek mint szerzőnek és törv.-hozónak döntő szerepe volt a ~ létrejöttében, közelebbről azonban még nem ismerjük ezt a döntő

szerepét, így a további kutatás feladata lesz jellegének megállapítása. Források mindenesetre feltételezhetők; ennek a ténynek az elismerése viszont annak a lelkiismeretességnek az elismerését jelenti, amelyet a ~ szerkesztői munkájuk során tanúsítottak. De épp e téren kell még a további vizsgálatnak felderítenie, hogy csak töredékekkel és kiegészítésekkel kell-e számolni (mint P. Heinisch és W. Rudolph véli), v. valódi forrásokkal (ahogy Wellhausen feltételezi). Az, hogy a ~ mózesi magja mind a tört.-ekben, mind a törv.-ekben továbbfejlődött, nem vonható kétségbe. – D) Kitekintés. A tudományos vizsgálat mai állását az jellemzi, hogy minden korábban elért eredményt felülbírálnak. E tekintetben a bibliamagyarázat sem kivétel. Sőt, a MTörv eredetének kérdésében, amelyben úgy látszott, hogy megegyeznek a vélemények, G. Hölscher újra heves vitát kezdett. Ezeket a szövegeket mindenesetre igen nagy óvatossággal kell kezelni. Ezenkívül a skandináv iskola (J. Engnell és H. S. Nyberg) a szóbeli hagyomány nevében megtámadta az irodalomkritika alapjait, és ezáltal a helyzet súlyosbodott. De az irodalomkritika azért nem vesztette el jogosultságát; vannak érvei amelyek hozzásegíthetnek a kérdések megoldásához. Katolikus részről erre R. de Vaux és A. Clamer mutatott rá a ~hoz és a Ter-hez írt bevezetőjében (La Genèse. Paris 1962²). Az a jelentős szerep, amelyet Izr.-ben a szóbeli hagyomány betöltött, nem von le a szövegek vizsgálatának értékéből. Ma arra törekszenek a szerzők, hogy az eredetről és a források későbbi összeolvadásáról vallott nézeteikben megszabaduljanak az evolucionista mechanizmustól. Jogosan emelt Nyberg szót az ellen az elképzelés ellen, amely szerint egy mű úgy jön létre, hogy a szerző innen is, onnan is kiragad egy mondatot. Némely szerzők, mint J. Pedersen és M. Noth a ~ magvát olyan kultikus elbeszélésként próbálják értelmezni, amely arra volt hivatva, hogy a fő ünnepeken az egyiptomi elnyomásra és a szabadulásra emlékeztessen. G. von Rad szerint (Das formgeschichtliche Problem des Hexateuch, Stuttgart 1938) a teol. ezeket az elbeszéléseket kiemelte a liturgiából és annak bizonyosságává fejlesztette, hogy a történelmet Isten irányítja, mégpedig a J-forrás írásba foglalása után; ez a bizonyosság hitbeli bizonyosság volt. – Katolikus részről inkább arra a vallási tekintélyre hivatkoznak, amelyet ezek a szövegek az élet törv.-eiként élveztek. Izr. közösségének történelme és az az irányító szerep, amelyet Jahve Izr. tört.-ében betöltött – ezek voltak azok a tényezők, amelyek meghatározták a ~ fejlődésének folyamatát a Tízparancsolattól Ezdrás ~áig és mai alakjáig. – Izr.-nek erre a politikai és vallási fejlődésére való hivatkozással mutatós hipotéziseket állítottak fel, megkísérelve, hogy a ~nak azon rétegeit, amelyeket az irodalomkritika megállapított, beilleszték a társadalmi és történelmi események közé. A J-rétegre még a nép üdvösségének kérdése jellemző, ami az ókori K-en a királyság eszméjét felvetette. A J, amely vitathatatlanul Dávid trónja öröklésének tört.-éhez (2Sám 13) és Salamon korának eseményeihez kapcsolódik, Salamon uralmának és az általa épített Templomnak a törvényességét akarja bemutatni, de természetesen bizonyos fenntartásokkal az udvarban érvényesülő egyiptomi hatásokat illetően. Csak az ősatyáknak tett ígéreték és a Mózes által végbevitt szabadítás számítanak biztosítéknak Isten részéről a nép üdvösségére. Egy ilyen mondanivalójú mű szerzőjeként számba jöhet esetleg → Achimaac, Cádok fia. A kritikusok (O. Eissfeldt) körvonalazták a mű első változatát, amelyet D-i környezetbe lehet beilleszteni, és amely abba az időbe nyúlhat vissza, amikor Dávid Hebron és Ciklag királya volt (R. H. Pfeiffer S-forrása); a szerzője → Ebjatar lehetett, aki nehéz időkben segítségére volt Dávidnak. Az E-forrás sokkal távolabb áll a királyság eszméjétől. Ahhoz, hogy kapcsolatban állt a próf.-i mozgalommal, nem fér kétség: ezért ragadja meg a nép üdvösségét és Istennek erre adott biztosítékát (az Isten és népe közt létrejött szövetségi szerződés formájában), és vet el ugyanakkor minden más szerződést a népekkel és isteneikkel. Eddig az istenség tanú volt a szerződéskötéskor; most azonban ő az egyik fél, és az E-réteg alapján feltehető, hogy a szövetségnek ez a formája egészen Ábrahám korára megy vissza (Ter 15,18). A szöveg, amely bizakodó marad és nincs benne nyoma annak a nyugtalanságnak, amely pl. Ámoszt v. Ozeást jellemzi, Elizeus idejéből is származhat, tehát az arám igától való

szabadulás utáni időből. De már nagyon régi dokumentumokra támaszkodik, amelyek a királyság előtti korban keletkeztek, mint a Tízparancsolat (ezt vsz. Mózes családja őrizte meg a szentélynél, Dánban), a szichemi átoksztlé, a Szövetség kv.-e a 12 gilgali sztélénél és Mózes áldásai. – Annyi kétségtelen, hogy a MTörv alapelemei É-ről származnak (Welch, Alt). Ha azonban az ember a Kir-re gondol, amelyek tőle függenek, akkor a MTörv a Jeruzsálemben emelt egyetlen dávidi szentélyre irányul. Első szerkesztői É-i származású papok, leviták lehettek, akik Hiszkija udvarába menekültek. A MTörv prédikáció, amely a bölcsességi irodalom módszereit követi, hogy a törv.-t emlékezetbe vesse: egy törvény, egy nép, egy szentély, egy Isten, akit szeretni kell. Az E-t figyelembe véve (Kiv 18) ezen túlmenően az isteni alapítású intézmények (királyok, bírák, próf.-k, papok) domborodnak ki, amelyek révén Isten vezeti a népet, amely elkötelezte magát neki. Ez a mű beleépült a nagyszabású deuteronomikus tört.-i műbe, mielőtt onnan kiemelték és önállósult. – A MTörv a királyt alárendeli a törv.-nek, de azért még juttat neki szerepet. A papi szövegekben közös, hogy az üdvösséggel kapcsolatos szerepeket a papságnak tartják fenn. A legrégebbi elem a szentség törvényének legkorábbi rétege (Lev 17–26), amely még a MTörv szerkezetét mutatja, és beszéd formájú. Ez a réteg még a maga országában élő népet és paraszti ünnepeket tételez fel, tehát a fogság előtt íródhatott. Ezekiel már ismerte. Később beépítették a nagy Papi irat tört.-ébe, amely későbbi Ezekielnél és fogságban élő népet tételez fel. Ez a tört. sematizálva olyan Izr.-nek az intézményeit mutatja be, amely pogány népek közt hű marad atyái hitéhez (mint Iz 40–55), és egy új exodusra vár, amelynek az 1. exodus csak előképe volt, ha megteremtette is a jogi alapokat. Áron és utódai a szt. jelei e szt. Izr. életének. Ezt a papi tört.-et a fogság után kiegészíthették (főleg liturgikus vonatkozású részekkel), hogy a népnek Istennel való kultikus kapcsolatát, amelynek színhelye a Templom volt, minden részletében szabályozzák. Ezek a szövegek kiemelik a törv. maradandó jellegét. In szerint Krisztus, aki teste szerint az igazi Templom, az egész törv.-t felölelte személyében. – Ám erre a teljes szemléletmódra, amelyre a hívó vágyik csak a régészet és a kritika folyamatban lévő munkálatait figyelembe véve lehet szert tenni. Így W. F. Albright, F. M. Cross és D. N. Freedman nyomán Bileám jóvendöléseinek szövegét egybe kell vetni a Kr. e. 1. évezred elejéről v. még korábbi időből való föníciai feliratok helyesírásával; behatóan tanulmányozni kell a Palesztinára és Edomra vonatkozó hieratikus és hieroglif szövegeket; Izr. fiainak → húsvétját össze kell hasonlítani az arabok tavaszi rítusaival. Ezek a részleteket illető értékes eredményeken kívül minden egyéb tört.-i ismeretnek megvolt a szerepe a magyarázatában. Az 5 kv. és a törv., amelyet felölelnek a lehető legszorosabb összefüggésben áll Izr. egész tört.-ével. Hogy Izr. fiai törzseinek szövetsége hogyan jött létre a mózesi időben, azt A. Alt és M. Noth munkásságának eredményei ellenére még mindig homály fedi. Ha Mózes létét nem is vonja senki kétségbe, személyét és szerepét illetően távolról sem egyeznek meg a vélemények. Vajmi keveset tudunk arról, hogy Ezdrásnak milyen szerepe volt a törv. kidolgozásában és végső formába öntésében. E két végpont közé esik a törv. fejlődése, amelynek állomásai és szakaszai megfelelnek Izr. tört.-e főbb eseményeinek. – Végül a ~t alkotó kv.-ek teol.-i tanulmányozása marad a ~t illető mélyreható ismereteink záróköve. A forráselmélet ennek tudatában is volt, és ha nem ismerte is el a Papi irat teol.-i szempontokhoz igazodó szerkezetét, hát legalább felismerte. A MTörv teol.-ja, amely az ajándékozásban Isten szabadságát, másfelől viszont a választott nép hűtlenségét hangsúlyozza, fölöttébb vonzó; és ma már sokan elismerik azt a hatást, amelyet a MTörv az ún. deuteronomikus kv.-ek egész sorára (köztük a Kir-re) ezzel a teol.-val tett. Az E-forrásra az erkölcsi követelmények jellemzők. Jahvista legszembeötlőbb sajátosságai: a színes előadásmód, a pszichológiai beleérző képesség és az elevenség, ugyanakkor antropomorfizmusai által kiemeli Isten gondviselését és Ábrahámnak minden nép áldása forrásául való kiválasztását és annak a Jahvének összehasonlíthatatlan voltát, akit már az első nemzedékek imádtak (Ter 4,26), s aki hatalmasabb a fáraónál és a föld minden királyánál. Ha el is kell ismerni, hogy a

forráselmélettel hajlékonyabban kell bánni, v. hogy számolni kell átdolgozásokkal és kiegészítésekkel, azért az is igaz, hogy a szöveg különféle csoportjai közt meghökkentő hasonlóságok mutatkoznak a tanítás szempontjából. És viszont: annak is el kell ismernie, aki szigorúan ragaszkodik a forráselmülethez, hogy a gondolkodásmód terén mutatkozó árnyalatok és a teol.-i szempontból megfigyelhető különbségek ellenére is folyamatos a vallási magatartás: a ~ mindvégig tükrözi a hűséget Ábrahám, Izsák és Jákob Istene iránt, aki Izr. népét létrehozta, Mózes által törv.-t adott neki és természetfölötti módon vezeti ígéretei teljeseése felé.

Penuel (héb. 'Isten arca'): kultikus hely a Jabbok egyik átkelőhelyénél; Jákob küzdelmének színhelye (Ter 32,23–32). Bír 8,8 kk., 17: erőd; 1Kir 12,25: Jerobeám megerősítette a Jordántól K-re eső terület védelmére. Azonosítását illetően eltérnek a vélemények. Némelyek a Jabboktól É-ra fekvő 2 meredek kúphoz kötik (így W. F. Albright, F.-M. Abel, R. de Vaux), mások a folyótól D-re keresik (G. Dalman).

pénz: nemesfém fizetőeszköz; a → pénzermével szemben, amelynek súlyát és nemesfém tartalmát a verettel hivatalosan garantálták, csak a → súlyát mérték, mégpedig az érdekeltek jelenlétében, finomságát azonban nem ellenőrizték. Csak az ÓSz idején vált fokozatosan általánossá; a nemzetközi kereskedelemben is használták. Rúd, gyűrű v. nyelv formája volt, s a héb. sakal 'mérlegre tesz' jelentette a fizetést (Ter 23,16; Iz 46,6; Jer 32,9). A kereskedő felszereléséhez ezért hozzátartozott a súly. Az izr.-k kisebb ~darabjaikat erszényben v. övükben (Mt 10,9) hordták, v. kendőbe kötötték (Lk 19,20). – Az Egyiptomban használatos réz~t az ÓSz nem említi, de használhatták. Az ezüst volt a leggyakoribb fizetőeszköz Izr.-ben, így a kesef ezüstöt is, ~t is jelentett, s ha ~ről beszéltek, csak a súlyt adták meg, az ezüstöt nem is említették (Kiv 30,13; Lev 27,4; 2Kir 7,1; Neh 10,33). – Mivel a ~ finomságát nem ellenőrizték, ezért csak a hamis súlyok ellen szól az ÓSz (MTörv 25,13; Mik 6,11), hamis ~ről nem beszél. (Lásd a XV. színes képet.)

XV. Ezüstdarabok és ékszertöredékek a Kr. e. 7. sz.-ból. Az érmeverés előtt a lap-, rúd- és ékszerformára öntött fémdarabok fizetési eszközül szolgáltak

157. Pénzkorongok a mérleg jobb oldali serpenyőjében. A bal oldali serpenyőben állat formájú súlyok. Egyiptom, III. Tuthmószisz idejéből

pénzérme: olyan → pénz, amelynek súlyát és nemesfémtartalmát a veret révén kibocsátója garantálja. Közel-Keleten a ~ket a perzsák vezették be, arany ~t a királyok, ezüst ~t a tartományok vertek. Az ÓSz a perzsa időszakban az aranydrachmát (Ezd 2,69; Neh 7,69 kk.), az aranydareikát (1Krón 29,7; Ezd 8,27) és az ezüstsékelt (Neh 5,15) említi. Az ÚSz-ben előforduló ezüst (Mt 26,15; 27,3–9; ApCsel 19,19) jelentése bizonytalan. A Palesztinában talált legrégebb ~ a Kr. e. 6. sz. közepéről való: attikai ezüst tetradrachma Jeruzsálemből. – A perzsa fennhatóság alatt (Kr. e. 5–4. sz.) Júdea tartományának joga volt ezüst ~ verésére. Értékét a sékelhez viszonyították. Nagy Sándor a pénzverés jogát megvonta Júdatól, és az attikai mértéket követő gör. ~ket forgalmazták. A ~ egysége az aranysztatér és az ezüstdrachma lett, súlyuk 4,3 g volt. Nagyobb egységek a didrachma (kétdrachmás) és a tetradrachma (négydrachmás). Nagy Sándor halála után a Ptolemaidák föníciai ~ket vezettek be, amelynek egységei a drachma, a sékel, a mina és a talentum. Júdea vsz. ekkor is verhetett saját ezüstpénzt. A Szeleukidák visszatértek az attikai ~khez, de forgalomban hagyták a föníciaiakat is. A Hasmonaeusok és Nagy Heródes csak réz ~ket verethetett. A 66-ban kitört felkelés után Júdea függetlenségének jeleként saját pénzt vertek Jeruzsálemben, kezdetben új ~ket, majd római ~kre vertek zsidó szimbólumokat. A Bar Kohba-felkelésnek szintén voltak saját ~i. A róm.-ak is hozták a saját ~iket. Aranypénzüik az aureus volt, amely 25 ezüstdénárt ért. Az ÚSz-ben legtöbbször ez utóbbi fordul elő (Mt 18,28; 20,1–2; 22,19; Mk 12,15; 14,15; Lk 7,41; 10,35; 20,24; Jn 6,7). Az ezüstdénár két változatban került forgalomba: lat. feliratos (Lyonban verték) és gör. feliratos (Szíriában verték). Augustus idején az attikai tetradrachma súlyát (17,4 g) 15 g-ra csökkentették, hogy a drachmát és a dénárt könnyebb legyen átszámítani. A legáltalánosabban használt róm. ~ az as volt; értéke a dénár 1/16-a. Két as egy dupondius (Lk 12,6), négy as 1 sestertius ért. Az as fele volt a semis, negyedrésze a quadrans (Mt 5,26). Márknál szerepel még a lepton (Mk 12,42: a magyar fordításban itt és

másutt is fillér v. krajcár szerepel csekély értékű ~ként), a quadráns fele. – E sokfajta ~ használata indokolta a → pénzváltók szerepét a → templomadónál. (Lásd a XIII. színes képet.)

1. Gázában. Kr. e. az 5. sz.-ban öntött ezüst tetradrachma. Egy athéni érme másolata. Egyik oldalán Athéné istennő feje, másikon egy bagoly

2. Júdeában Kr. e. a 4. sz.-ban öntött ezüst drachma. Egyik oldalán szakállas férfifej, másikon szekéren ülő, sólymot tartó isten

3. Joppéban Kr. e. a 3. sz.-ban vert arany oktadrachma. Egyik oldalán Arsziinóé, II. Ptolemaiosz felesége, másikon kettős bőségszaru

4. Tiruszban Kr. e. 100 K. Vert ezüst sékel. Egyik oldalán melkart föníciai isten, másikon egy sas

5. Júdeában Kr. e. 103–76. között vert bronz prutah. Egyik oldalán liliom, és óhéber felirat: „Jonatán, a király“, másikon horgony és görög felirat: „Alexander, a király“

6. Rómában, Kr. u. 71-ben vert bronz sestercius, Jeruzsálem elfoglalásának emlékére verték. Egyik oldalán Vespasianus császár, másikon pálmafa alatt gyászoló asszony, s győztes római katona, Júdea Capta felirattal

pénzváltó: A ~k a Templom külső udvarában ültek (Mt 21,12; Jn 2,14) és aprópénz ellenében a zarándokok rendelkezésére bocsátották azt a → pénzermét, amellyel az előírások szerint a → templomadót le lehetett róni. Tevékenységük azonban nem merült ki a pénzváltásban; a pénz kamatoztatásával is foglalkoztak.

Peor: hegy Moábbbán a Jordántól K-re. Csúcsán Bileám áldozatot mutatott be és jövendölt Izr.-ről (Szám 23,28–24,19). A ~on Baal-Peort tisztelték (25,3–5; 31,16; Józs 22,17; Oz 9,10; Zsolt 106,28).

Perea (gör. peran tu Jordanu. 'a Jordánon túl'): a Jordántól K-re letelepült izr. törzsek területe. A Makkabeusok korának kezdetén főleg a hajdani ammoniták utódai lakták. A területen I. Johannesz Hürkánosz (ur. Kr. e. 135–104) és Alexandrosz Janneusz (ur. Kr. e. 103–76) fontos zsidó központokat létesített: Pellát és Amathuszt. A zsidó királyság újjászervezése után, Gabinius idejében (Kr. e. 63) ~ból csak a Pellától Mahéruzsig terjedő sáv maradt meg, amelyet Ny-on a Jordán és a Holt-tenger, K-en pedig a Tízváros és a nabateusok földje határolt. Jelentősebb városai; Amathusz (a tartományi főtanács székhelye), Zia, Gadara (főváros), Betharamphta, Kallirroé, Mahéruz. Heródes halála után (Kr. e. 4.) ~ Galileával egyetemben Heródes fiának, Heródes Antipasznak uralma alá került (Kr. u. 39-ig). Heródes Antipász újjáépíttette Betharamphtát és Liviásznak, majd Juliásznak nevezte el. Kr. u. 39: ~ I. Heródes Agrippa kezére került; Kr. u. 55: II. Agrippa vette át fölötte az uralmat (vsz. Kr. u. 85-ig maradt a kezén), majd beolvadt Szíria róm. provinciába.

Perec: Júda és Támár fia. A Ter 38,29 a nevet a héb. 'áttör, hogy hasadék, nyílás keletkezzék' igéből eredezteti, mert ikertestvérét, Szerachot megelőzve jött ki anyja méhéből. ~ lett az ösátyja Júda törzsében a pereziták, ill. a hecroniták és hamuliták nemzetségének (Szám 26,20 kk.). A hecroniták ágán ösátyja Dávidnak is (Rut 4,18–22; Mt 1,3–5; Lk 3,31–33). A fogság után a nemzetségből egy család visszatért Palesztinába, és Jeruzsálemben telepedett le (1Krón 9,4; Neh 11,4.6). 1Krón 27,3: ~ fiai (= leszármazottai) közül Jasobeám Dávid idején fontos tisztséget töltött be a seregben.

pergamén: Kr. e. a 2. sz.-ban Pergamonban feltalált módszerrel, írás céljára kikészített juh- v. bárány-, esetleg más állatbőr. Plinius szerint az attalida II. Eumenész (ur. Kr. e. 197–159) szorgalmazta készítését, hogy az egyiptomiak által akadályozott papirusz behoztal hiányát pótolni tudja. A ~ kezdetben nagyon drága volt, de Kr. u. a 4. sz.-ban leesett az ára és a könnyen töredező papirusszal szemben általánosan elterjedt. Annyira azért nem volt olcsó, hogy ismételten fel ne használták volna, ha erre lehetőség nyílt (→ palimpszeszt). Nemcsak → könyvtekercsnek göngyölték össze, hanem – mert elég kemény volt – hamarosan könyvet (→ kódex) készítettek belőle. A Bibliában csak 2Tim 4,13 utal a ~re.

Pergamon: Mízia fővárosa Kisázsiában a Kaikosz-völgyben, Efezustól É-ra; Kr. e. 133-ig itt székeltek az Attalidák. Kr. e. 129-től Asia róm. provincia fővárosa s mint ilyen, a prokonzul székhelye és a császárkultusz egyik fő központja, volt (Róma temploma, Augusztusz temploma). Ásatások folytak: 1878–86, 1900–13, 1927–39 és 1958-tól. Pompás Zeusz-oltára, amely az Akropoliszon állt, jelenleg a berlini Pergamon Múzeumban látható. A Jel 1,11 Kisázsia 7 keresztény egyháza között említi. A 2,13 szerint „a sátán trónja” állt itt (vitatott kifejezés!). A 2,12–16 óva inti a ~i keresztényeket: ne kövessék Bileámot és a nikolaitákat. Ma: Bergama.

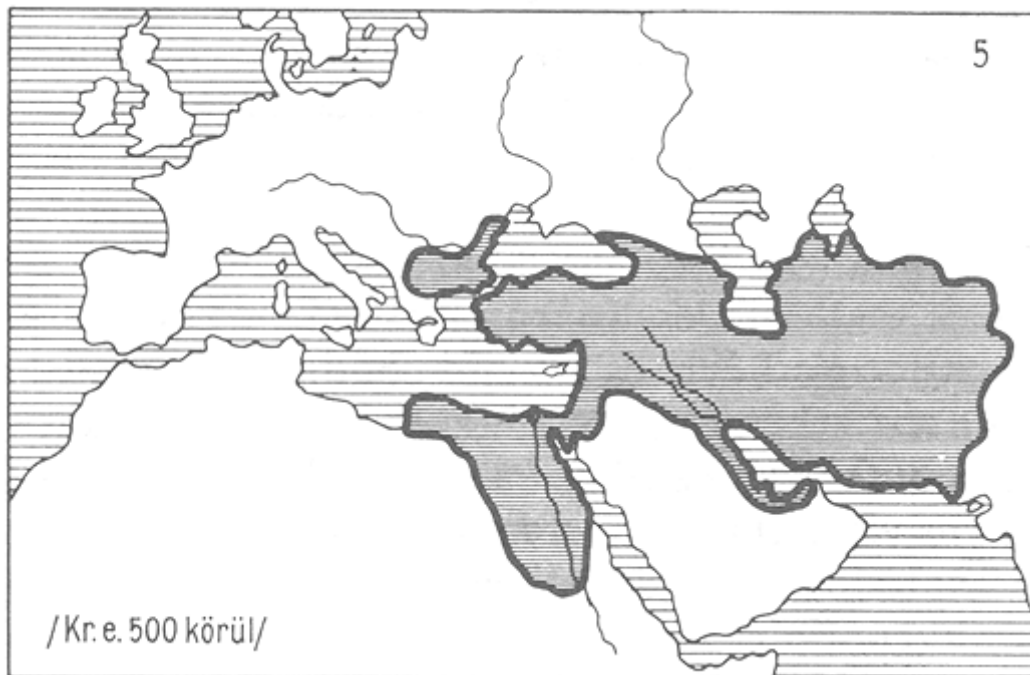
Perge: Pamfilia fővárosa, Attáliától ÉK-re az É-Pamfiliába vezető út mentén. Első missz. útján Pál ap. kétszer meglátogatta (ApCsel 13,13 kk.; 14,25).

perikópa (gör. 'részlet'): a Bibliának a liturgiában bizonyos alkalmakkor felolvasott részlete. – I. A zsinagógai istentiszteleten már a keresztény időszámítás előtt felolvastak szombatonként és ünnepeken egy-egy részt a → Tórából. Míg azonban az ünnepeken a Tóra megfelelő részét olvasták fel, addig szombatonként egy bizonyos rendszerhez (lectio continua) igazodtak. Palesztinában e módszer szerint 3 év alatt az egész Tórát felolvasták. Ezért a Pentateuchust 154 v. más hagyomány szerint 175 ~ra osztották (néhány párhuzamot láttak Ábrahám éveivel). Az egész héb. ÓSz 446 (v. 447, ill. 452) ~t tartalmaz. R Kittel Biblia

Hebraicája (a 3. kiadástól) minden ~ kezdetét jelzi a héb. S betűvel. Babilóniában egy év alatt végeztek a Tóra felolvasásával. A Pentateuchust 54 ~ra osztották fel. A további felosztás során 669 kisebb ~ keletkezett, az ún. nyíltak (290) és az ún. zártak (379), aszerint, hogy új sorral kezdődnek-e v. sem. A héb. bibliakiadásokban minden kis ~ p (= nyílt) v. s (= zárt) betűvel zárul; a nagy ~ végén viszont 3 p (ppp) v. 3 s (sss) áll. A babilóniai szokás idővel az egész zsidóságban elterjedt. A Pentateuchus felolvasása minden évben a → sátoros ünnep hete utáni napon ért véget (Tisri hónap 23-án, ezért nevezik az ünnepet „a törvény öröme”-nek), és a következő szombaton kezdődött újra el. A kereszténység előtti időben (vö. Lk 4,16–20) szokássá vált, hogy a Tóra után még a próf.-kból (→ kánon) is olvastak fel egy ~t; ezt haftarának nevezték (az ’elenged’ értelmű igéből, tehát záró ~nak tekintették, amivel az istentisztelet befejeződött). Eredetileg a felolvasó választotta ki ezt a ~t, és a terjedelmét is ő határozta meg. A Kr. u. 3. sz.-ban meghatározott napokra meghatározott ~t állapítottak meg; ezeket egy külön haftarakönyvbe gyűjtötték össze, de a zsinagógákban az istentiszteleten próf.-tekercsből kellett őket felolvasni. – A. Guilding némely zsoltárrészletben J. Rabinowitz nézetének igazolását látja, aki szerint a zsidók Palesztinában a zsoltáros könyvet is felosztották 3 évre és a lectio continuához rendelték. Azt a kérdést, hogy a zsoltárok miként kapcsolódtak a 3 éves ciklusba osztott Tóra~hoz, A. Arens vizsgálta. – II. A keresztény istentiszteleten folytatódott az ÓSz-ből vett ~k zsidó mintára lectio continua formájában való felolvasása, csak később az ÚSz kv.-eivel is kiegészült. A keresztény ünnepek kialakulásával azonban egyre inkább előtérbe kerültek az ünnephez tartozó olvasmányok, úgyhogy a mai misekönyvben (Missale Romanum) – a vízkereszt utáni vasárnapokat, valamint a pünkösöd utáni vasárnapok egy részét nem tekintve – szinte semmi nyoma nincs már a lectio continuának. A stációs templomoknak is volt szerepük a ~k kiválasztásában, ugyanígy az arra irányuló törekvésnek is, hogy ugyanazon napnak az olvasmányai összhangban legyenek egymással. Liturgikus használatra ezeket a ~kat egy külön kötetbe gyűjtötték össze (lekciónárium; ha csak ev.-i részleteket tartalmaz: evangeliárium). Ilyen gyűjtemények legrégebbi töredékei a 4/5. sz.-ból ismeretesek. A Missale Romanum minden napra legalább 2 ~t tartalmaz (lectio, ev.), de olykor hármat, sőt esetleg többet is; közülük az utolsó ev., a többiek pedig az ÓSz v. az ÚSz más kv.-eiből valók. A ~k újrendezésekor a lectio continua ismét hangsúlyt kapott.

periziták: az izr.-k előtt → Kánaánban élt népek egyike; e népek száma a legtöbb helyen 7 (Kiv 3,8,17; 13,5 = 2Krn 8,7; Kiv 23,23; 33,2; 34,11; MTörv 7,1; 20,17; Józ 3,10; 9,1; 11,3; 12,8; 24,11; 1Kir 9,20; Ekd 9,1; Neh 9,8). Ter 13,7 vö. 34,30; Bír 1,4 kk.; a kánaániak és a periziták állandósult szókapcsolatnak látszik. Józ 17,15 a → refaitákkal említi őket együtt a Jordántól K-re fekvő erdővidék lakóiként. Nevük vsz. ’a sík vidék lakói’ értelmű szemita szóval függ össze.

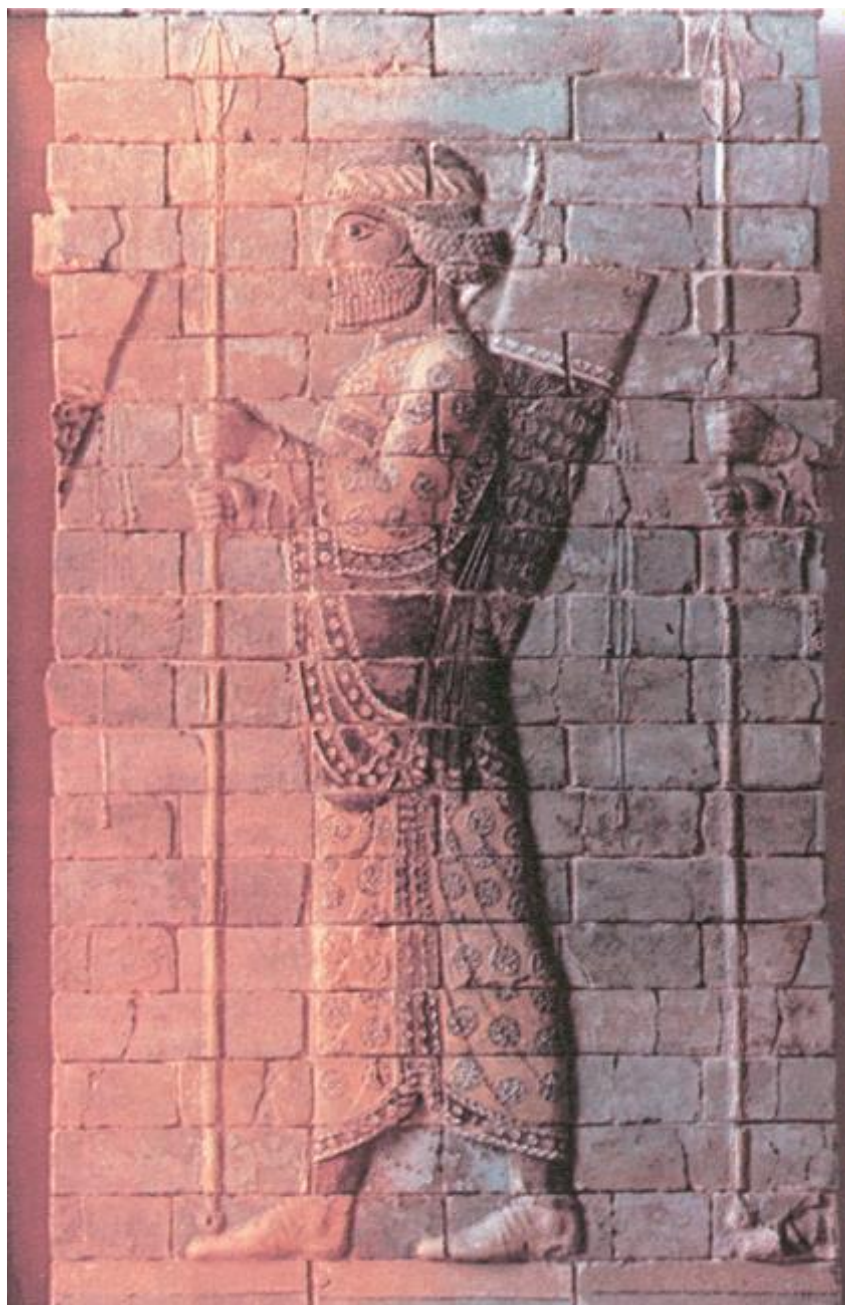
Perzopolisz: Perzsia régi fővárosa, az Akhaimenidák székhelye és nekropolisza. Nagy Sándor lerombolta. Nagyszerű paloták romjai és Dárius sírja teszik nevezetessé. 2Mak 9,2: említi (IV. Antiokhosz Epifánesz kísérletet tett meghódítására, ill. a templom kirablására), de egyszerűen ’az ókori perzsa birodalom városa’-ként kell itt értelmezni. 1Mak 6,1–4: itt Elimaiszként szerepel.

158. A Perzsa Birodalom Kr. e. 500 körül

perzsák: iráni néptörzs, amely Círusz korától a nevet adta annak a birodalomnak, amely Kr. e. 538–333: egész Elő-Ázsiára kiterjedt. Nevüket a Bibliában először Ez 27,10; 38,5 említi (Parasz); egyébként főleg Ezd, Neh és Dán szerepelteti őket. – I. Történelmük. A) A legkorábbi tört.-ük (~ és médek együtt: irániak) csaknem ismeretlen: az asszír feliratok csupán mellékesen említik a K-i szomszédokat, az iráni források pedig szinte teljesen hiányoznak. Amit ma meg lehet még állapítani, az annyi, hogy ezek az irániak mielőtt elfoglalták volna későbbi területüket a délebbre eső fennsíkon, a Káspi-tó és a Bajkál-tó között elterülő síkságot lakták (Ny-Turkesztán). Új hazájukban annak következtében, hogy csak szórványos letelepedésre nyílt módjuk, először csak kisebb terület tartozott uralmuk alá. (A Ny felé előrenyomuló hettiták és mitannik nem tartoztak hozzájuk, hanem a hinduk rokonai lehettek.) – B) Az első ismert iráni állam a → médeké, de erről is csak asszír és gör. (Hérodotosz, Ktésziasz) forrásokból tudunk, hazai adatokra és ezeknek megfelelő, feltárások során felszínre került leletekre alig támaszkodhatunk. A médek birodalmától DK-re, Perziszben és Ansanban építette ki az Akhaimenidák dinasztiájából Nagy → Círusz/Kürosz (ur. Kr. e. 559–529) a maga hatalmát, és Asztüágeszt legyőzve (Kr. e. 550) megdöntötte a médek birodalmát. Bábel (Kr. e. 539), az újbabilóniai birodalom és Kisázsia meghódításával létrejött az első nagy perzsa birodalom. Ezt a birodalmat vallási téren nagy türelem jellemezte, ami főleg a Bábelbe hurcolt júdeaiaknak jelentett fordulatot: Círusz megengedte nekik (Kr. e. 538) a visszatérést és Júdea újjászervezését, amely a perzsa birodalom része lett. Ezekről az eseményekről az újbabilóniai évkv.-ekből és az ÓSz-ból (Ezd, Neh, Dán) szerezhetünk értesüléseket. Círusz halála után Kambüszész (ur. Kr. e. 529–522) követte a trónon, akit a Biblia nem említi. Utána I. Dárius (ur. Kr. e. 521–485) került uralomra az Akhaimenidák egy mellékágából; ő volt az, aki a perzsa birodalom határait a legmesszebbre terjesztette ki, és a birodalmat először 23, később pedig 29 satrapaságra osztotta fel. Szíria és Palesztina közigazgatásilag egy satrapaságba tartozott Szamaria, Júda, Asdod, Arábia és Ammon „tartományok”-kal. Dáriust Xerxész (ur. Kr. e. 485–465), majd I. Artaxerxész Makrokheir (Longimanus; ur. Kr. e. 464–424) követte, aki a Bibliában is szerepel, az utána következő uralkodóktól eltérően, akik mind az Akhaimenidák dinasztiájából valók voltak: II. Dárius (ur. Kr. e. 424–404), II. Artaxerxész (ur. Kr. e. 404–358), III. Artaxerxész (ur. Kr. e. 358–338), Arsész (ur. Kr. e. 337–336) és III.

Dárius (ur. Kr. e. 336–333). III. Dárius idején megszűnt a nagy perzsa birodalom: az isszoszi csatában a birodalom is, a hatalom is Nagy Sándor kezére került. – II. Művelődés. A) Nyelv és irodalom. Az iráni nyelvek az indoeurópai nyelvcsalád árja ágához tartoznak. Az ókorban meg szokták különböztetni az Aveszta nyelvét, ezen belül Zaratusztra szt. énekeinek nyelvét (a Gathák nyelvét) és az ún. újabb Aveszta nyelvét (a Jaste nyelve), valamint az ékírásos emlékekben (→ ékírás) megőrződött óperzsát. A Gathát nagyon sokáig csak a szóbeli hagyomány őrizte, csak a Kr. u. első sz.-okban rögzítették írásban, de a nyelvi formák, a mondatfűzés alapján, főleg pedig tartalmi szempontból (ősi társadalmi viszonyok) nagyon régi időből valónak látszik, legalábbis évszázadokkal az Akhaimenidák uralomra jutása előtt keletkezhetett. És mivel Zaratusztrát kell a Gathák szerzőjének tekintenünk, az ő működése idejéhez köthetjük (J. Hertel, E. Herzfeld, F. Altheim, W. Hinz stb. nézetével szemben, akik más időponttal számolnak). A nyelvi szempontból későbbinek látszó Jastét (misztikus énekek) átdolgozták, de még fellelhetők benne a régebbi vallás(ok) nyomai, amelyek nyilvánvalóan a Zaratusztra-féle vallás mellett tovább élő népi vallásosságból erednek. Az Aveszta fennmaradó része jogi, liturgikus és kultikus tárgyú szövegeket tartalmaz különböző későbbi korokból. – B) Vallás. Az irániak legrégebbi vallásáról semmi biztosat nem tudunk; az ún. újabb Aveszta énekei alapján feltehető, hogy az ősidők árja isteneit tisztelték, de hogy pontosan kiket, azt nem lehet megállapítani. Csak annyit tudunk, hogy ezt a vallást elég korán háttérbe szorította Zaratusztra (Zoroaszter) próf., aki Ahura Mazdát, minden dolgok alkotóját hirdette, és felszólította kora uralkodóit, hogy az „üdvös gondolkodás” révén a jó mellett döntsenek, és harcoljanak a rossz ellen, amely a „romlást hozó gondolkodás” gyümölcse ezen a világon. Az igazak jutalma a „végső lét”-ben az „éneknek a háza” v. a paradicsom lesz; az álnokokra viszont a „legrosszabb lét” v. a pokol vár. Zaratusztra ezt az új vallást Vistászpa fejedelem segítségével uralomra is juttatta Iránban. Míg Zaratusztránál az említett fogalmak tisztán „funkciók” v. lelki tulajdonságok, addig később, ha csak sokkal a próf. után is, megszemélyesítik őket mint a világban működő erőket, úgyhogy végül „arkangyalok”-ká válnak. Ugyanígy átalakult az idők folyamán az istennév is, és Ahuramazda formában merevedett meg; így szerepel Dárius sziklafelirataiban. A névnek ’bölcs úr’-ként való értelmezése semmiképpen nem tekinthető bebizonyítottnak. A Zaratusztra utáni időben összeolvadt Ahuramazda alakjával v. magával Ormuzddal, úgyhogy egy másodlagos dualizmus keletkezett: Ormuzd-Ahriman. Hogy ezt a meglehetősen korai dualizmust kiküszöböljék, és megmagyarázzák, miként származhat jó is, rossz is egyazon teremtőtől, kigondolták a „mindenek fölött álló” istenséget: a „véget nem érő” időt, akit már a Kr. e. 8. sz.-ban ábrázoltak is, amint Ormuzdot és Ahrimant hatalommal ruházza fel. A próf. eredeti tanításának ezt az átalakulását a későbbi zoroasztrizmusnak kell tulajdonítani: hogy belső fejlődésnek köszönhető-e v. külső beavatkozásnak, az még eldöntetlen kérdés. Ugyanígy az is, hogy a → mágusoknak milyen szerepük volt a Zaratusztra-féle vallásban. Az viszont biztos, hogy a kumráni iratok vonatkozásában nem szabad közvetlen perzsa hatással számolni. (Lásd a X. színes képet.)

X. Perzsa palotaőr, hátán tegez, kezében lándzsa. Színes mázas téglából készült dombormű Szúzából. Kr. e. 5. sz.

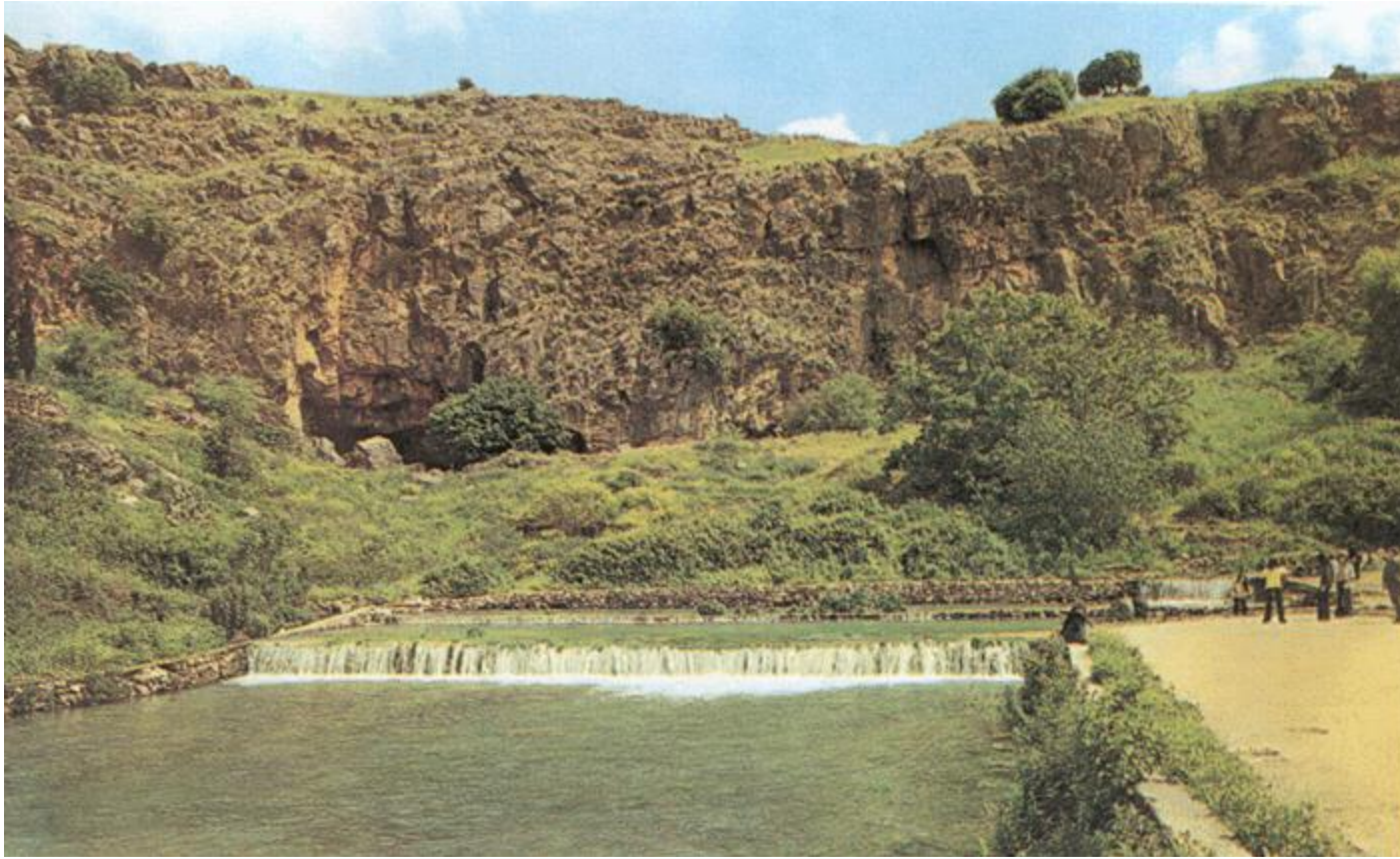
159. Perzsa férfifej. Perzepolisz, égetett agyag

Pesitta: → Szentírás.

pestis: A Bibliában Isten büntetése (→ betegség). A gyorsan terjedő járvány (ragály) eszköz Isten kezében egy egész nép kiirtására (Kiv 9,15; Szám 14,12). Olykor egymagában is fellép (Kiv 9,3; Zsolt 91,6; Ez 14,19; Hab 3,5), de legtöbbször más hasonló bajokkal (MTörv 28,21 kk.; 1Kir 8,37; 2Krón 6,28), főleg háborúval és éhínséggel szerepel együtt. Dávid választhatott e csapások közül (2Sám 24,13), amelyek rendszerint követik egymást (különösen: Jer és Ez). Jogos tehát Isten háromszoros csapásáról beszélni, amely majd a földrengéssel együtt előhírnöke lesz az utolsó ítéletnek (Mt 24,7; Lk 21,11; Jel 6,8; 18,8).

Péter apostol: az Egyház sziklaalapja. Eredeti neve Simon, Jónás fia (Mt 16,17; Jn 1,42 és 21,15: János fia), András ap. testvére (Mt 10,2). Betszaidában született (Jn 1,44), halász volt (Mt 4,18; Mk 1,16). Kafarnaumba nősült (1,29 kk.; Lk 4,38), Jézus itt hívta meg ap.-nak. Már az első találkozáskor Jn 1,42 szerint Jézus a Kéfa nevet adta neki. A kéfa arámul 'szikla', gör. megfelelője a petra, ennek hímnemű személynévváltozata a Petrosz–Péter. E névhasználatot csak ~ kiváltságos szerepe teszi érthetővé. Jakabbal és Jánossal tanúja lehetett Jézus megdicsőülésének és megaláztatásának (Mk 5,37; 9,2; 14,33); ez azonban nem tartotta vissza attól, hogy a nehéz órában el ne határolja magát Jézustól (Mt 26,69–75). Gyakran áll

előtérben (16,16–19; 17,24; Lk 5,3.10; Jn 6,68; 13,6–10; 21,15–17; vö. Mt 26,58.69.75); az Úr feltámadása után neki külön is megjelent (Lk 24,34; 1Kor 15,5). Jézus halála után ő vette át Jeruzsálemben a fiatal keresztény közösség irányítását. ApCsel 1,15–26: vezette a választást, amikor a sorsvetés Mátyásra esett. 2,14 kk.: a Szentlélek eljövetele után elsőként lépett a nyilvánosság elé; 3,1–26: miután a bénát meggyógyította, a templomban beszélt a néphez. 4,1–22 (vö. 5,29–32): a főtanács előtt a többiek nevében is beszélt. 5,1–10: ítéletet mondott Ananiás és Szafira fölött. 8,14–25; 9,31 kk.: egy Szamariába tett út után meglátogatta Júdea, Szamaria és Galilea keresztény közösségeit; ezen az úton gyógyította meg Liddában Énéaszt (9,33–35) és keltette életre Joppéban Tabitát (9,36–43). Joppéban látomása volt (10,28 kk.: tisztátalan állatok), Cezáreában megkeresztelte Kornéliusz pogány századost, majd eljárását Jeruzsálemben igazolta (10,17–11,18). Miután I. Heródes Agrippa az id. Jakabot kivégeztette (Kr. u. 44), ~t is elfogták, de csodálatos módon kiszabadult és „más vidékre ment” (12,1–17), de hogy hova, azt nem lehet megállapítani. A 15: újra Jeruzsálemben van, ahol „az apostolok és az öregek” elé tárták a körülmetélés ügyében támadt nézeteltérést, akik aztán felmentették a pogánykeresztényeket a körülmetélés kötelezettsége és a mózesi törv. megtartása alól; hogy a zsidókeresztényeket is megillette-e ez a szabadság, az nem került szóba (→ apostoli határozatok; → apostoli zsinat). Jóllehet ~ zsidókeresztény volt, Antióchiában érintkezett a pogánykeresztényekkel, és evett is velük az étkezésre vonatkozó mózesi törv. megtartása nélkül. Amikor zsidókeresztények érkeztek Jeruzsálemből Antióchiába, visszahúzódott, és a mózesi törv. szerint járt el. Pál ap. felismerte az ebben rejlő veszedelmet, és látta, hogy még Barnabás is belesodródott „a kétszínűségbe” (Gal 2,13), ezért nyilvánosan szembeszállt ~l (2,11). A múlt sz.-ban a tübingeni iskola ebből arra következtetett, hogy e kérdésben eltért ~ és Pál ap. tanítása, és hogy ennek következtében az ősegyh.-ban ún. petrinusok és paulinusok álltak egymással szemben. Ez az álláspont ma túlhaladottnak számít. A ~ és Pál ap. között támadt nézeteltérés nem jelentette azt, hogy mereven elhatárolták működési területüket (2,6); Pál ap. is először a zsidókkal keresett kapcsolatot. – ~ későbbi tevékenységéről nem tudunk semmit, de Rómában való tartózkodása és vértanúhalála (a hagyomány szerint Nero uralma alatt, Kr. u. 64 és 67 között) biztos. Rómában a Szt Péter bazilika alatt végzett legutóbbi ásatások ~ sírját illetően meggyőző bizonyítékokat szolgáltatottak. – A hagyomány szerint ~ tanítását Mk öleli fel (→ Márk). Ezenkívül az ApCsel is megőrzött tőle néhány beszédet, amelyek vsz. már léteztek (mintaként!) mielőtt az ApCsel-t Lukács megszövegezte volna. ~ nevével ismeretes két levél (→ Szent Péter első levele, → Szent Péter második levele) és több apokrif irat: egy ev., Péter apostol cselekedetei, Péter prédikációja, Péter apokalipszise. – A Mt 16,13–20 részletet, a ~nak adott ígéretet nem tekinthetjük a szó mai jogi értelmében vett egyházalapító okmányának. Ez ügyben más mércével kell mérni. E részlet, s főként a 16,16 hitelességét ma már protestáns részről sem vonják kétségbe. Az exegéták zöme elismeri, hogy nem az ősegyh. kollektív alkotása, hanem valóban Jézus szavait tartalmazza. Hogy az ígéret milyen körülmények között hangzott el, az nem egészen világos. Egyesek szerint a Mt szerkesztése során került erre a helyre, de eredetileg az → utolsó vacsorán v. a feltámadás után hangzott el. Valójában azonban semmi akadály, hogy a Máténál adott körülmények között fogadjuk el. Végző soron a döntő az – s ebben szinte mindenki egyetért –, hogy ~ kapta a mennyek országának kulcsait, és ő a szikla. Ezáltal megkapta az eljövendő ország felelős vezetőjének hivatalát (vö. Iz 22,22; Mt 23,13). A bűnbocsánatot jelentő oldás és kötés hatalmában a többi ap. is osztozott (18,18; vö. Jn 20,23), de az Egyh. sziklaalapja ~. (Lásd a XXIV. és XXV. színes képet.)

XXIV. A Jordán forrása Fülöp Cézareájánál. Itt ígérte Jézus Péternek a primátust (vö. MT 16,13–19)

XXV. A primátus temploma a Genezáreti-tó partján. Feltámadása után itt adta át Jézus Péternek a primátust (vö. JN 21,15–17)

Petra: a → nabateusok országának fővárosa. Kr. e. a 4. sz.-ban építették, Kr. u. 106-ban a róm.-ak hóditották meg. Romjai a Vádi-Múszában, a Holt-tengertől 80 km-re DK-re láthatók. Feltárása (1969-től) során áldozati helyek, sziklasírok, templomok, diadalívek, vízvezetékek kerültek felszínre. A templomok közül a Hadrianus korában épített Izisz-templom maradt fenn a legjobb állapotban.

petrinusok: → Péter apostol.

Philadelphia: → Filadelfia.

piac, fórum: A Bibliában szereplő városokban a kapu belseje és az előtte elterülő térség nemcsak összejövetelek v. bíráskodás színhelyéül szolgált, mint Filippiben (ApCsel 16,19 kk.) v. Athénban (17,17), hanem itt volt a ~ is (2Kir 7,1: Szamariában). Először a hellén városokban vált a ~ önállóvá, így pl. Maresában és Szamariában. A ~on nem csupán árusítás folyt; előkelő emberek sétálgattak (Mt 23,7; vö. ApCsel 17,17: Athén), gyerekek ültek v. játszottak (Mt 11,16 kk.), munkára váró munkások a ~on ajánlkoztak (20,3; vö. Mk 6,56; 7,4). A ~ra felügyelő hivatalnokkal először a hellén korban találkozunk (2Mak 3,4). A nagy városokban a ~ felügyelete fontos tisztségnek számított; Tibériásban I. Agrippa töltötte be ezt a tisztséget.

Pi-Beszét, Bubasztisz: egyiptomi város a Nílus-delta K-i oldalán. Ma Tell Baszta. Az óbirodalom idejétől a róm. korig lakott volt, Sesonk fáraó Egyiptom 2. városává tette. A hikszoszok idejében is jelentős város maradt. Az ÓSz egyszer említi (Ez 30,17). A város istennőjének, a macskafejű Bászdetnek a tiszteletére nagy ünnepeket rendeztek. ~ közelében

macskatemető volt.

Pi-Hachirot: a Nílus-delta K-i határa (Kiv 14,2.9; Szám 33,7). El-kantara közelében keresik, de pontos helyét még nem sikerült azonosítani.

Pilátus (lat. vsz. 'kopasz'), teljes nevén Poncius Pilátus: Júdea róm. prokurátora (→ helytartó) Kr. u. 26–36: (Lk 3,1), akinek nevét egy nemrég felfedezett felirat is őrzi (→ Cezárea). A profán tört.-írás (Philo, Josephus Flavius: ZsidTört 18,2.2; 3,1–4,2; 6,5; ZsidHáb 2,9.2–4) kevés jót jegyzett fel róla, esetleg beírta csupán neve említésével (Tacitus). Izr. fiainak vallási érzékenységét Josephus Flavius szerint két ízben is megsértette. Nem vette figyelembe, hogy Izr. fiai irtóznak a bálványoktól, és a róm. katonákat ezredük zászlói alatt (amelyeken a császár képe volt látható) vonultatta be Jeruzsálembe, majd Heródes egykori palotájában a császár nevével ellátott fogadalmi képeket állított ki. Izr. fiainak passzív ellenállására és egy előkelő izr.-nak Tiberius császárhoz intézett kérelmére ezeket az intézkedéseket kénytelen volt visszavonni. Igen nagy elégedetlenséget váltott ki azzal is, hogy egy vízvezeték építésének költségeit a Templom kincstárából fedezte. Egy 3. alkalommal a → szamaritánusok ellen indított harcot, és szükségtelenül kegyetlenkedett: Emiatt Szíria legátusa, Vitellius leváltotta, és számadásra Rómába idézték. Az ev.-ok elsősorban bírónak említik Jézus perében (Mt 27; Jn 18; vö. ApCsel 3,13; 4,27; 13,28; 1Tim 6,13; → szenvedéstörténet). Néhány más szentírási részlet jól beillik abba a képbe, amelyet a profán tört.-írás adott róla. Így az ellentét közte és Heródes → Antipász között (Lk 23,12) vsz. onnan eredt, hogy a fentebb említett kérelmet Heródes – feltehetően – aláírta, de utalhat a 23,12 arra az ellenállásra is, amelyet ~nak a vízvezeték építésekor meg kellett törnie. Magától értetődő, hogy a későbbi keresztény irodalmat többen foglalkoztatta ~ alakja. Euszebiosz több szerzőt felsorol, akik szerint ~ öngyilkosságot követett el; ezt az eseményt az apokrif Mors Pilati hosszadalmasan ecseteli. Más apokrif írások: Pilátus levele Claudiuszhoz (= Tiberius) Jézus ártatlanságáról, egy 2. levél Tiberiuszhoz, Anaphora Pilati, Vindicta Salvatoris és a → Nikodémus ev.-aként is ismert Acta Pilati. Más szerzők szerint Nero kivégeztette; egy apokrif irat (Pilátus-hagyomány) szerint Tiberius ítélte halálra bűnbánó keresztényként. Kivégzése tört.-ileg nem valószínű.

160. A Pilátus-felirat. Pilátus nevének eddig egyetlen feliratos előfordulása. A követ, mely eredetileg ajtó fölött volt, 1961-ben a Cezárei Színház lépcsőjeként találták meg

pim: → súly.

Pinchász: 1. Eleázár fia, Áron unokája, pap (Kiv 6,25; 1Krón 5,30; 6,35; Ezd 7,5). A midianitákkal folytatott harcban a szt. edények és a harsonák őre volt (Szám 31,6–12). Amikor a Jordántól K-re letelepedett törzsek Gileád földjén oltárt építettek, Józsué ~t küldte el hozzájuk (Józs 22). Később Bételben szolgált (Bír 20,27). Sírja Gibeában van (Józs 24,33). Buzgóságáért maradandó papságot nyert (Szám 25,6–13; 1Mak 2,26; Zsolt 106,30; Sir 45,23). – 2. Éli fia, Hofni testvére, silói pap (1Sám 1,3). A szövetség ládájának kísérője a filiszteusok elleni harcban; a láda elvesztése után a csatamezőn halt meg (4,4–11). Halálát a kultuszban elkövetett visszaélései büntetésének tekintették (2,12–36; 3,12).

pióca: A Péld 30,15 számmondásában a régebbi fordításokban a héb. alukah megfelelője. Maga a számmondás az alvilág, a terméketlen anyaméh, a föld és a tűz „telhetetlenség”-ét érzékelteti.

Pi-Ramszesz: → Ramszesz.

piros: → színek.

Pirrusz (gör. ’vörössesszőke’): a Pál kíséretéhez tartozó Szopater apja Bereában (ApCsel 20,4).

Pison: a 4 paradicsomi folyó egyike, amely Havila földjén folyik át (Ter 2,11). A Sir 24,25 a Tigrissel együtt említi. Josephus Flavius nyomán többen az Indus folyónak tartják. Azonosítása tárgyában nagyon eltérnek a vélemények.

pisztácia: a Közép- és É-Szóriában honos ~ félék (Pistaceae) egyikének, egy terebintfához hasonló fának fogyasztható termése. Kánaánban kedvelték, ezért Jákob a fiaival ajándéku küldte az egyiptomi „embernek” (Ter 43,11). → gyanta, → ladanum.

Pitom: egyiptomi város. Mint Ramszesz, ~ is raktárváros volt, ahol Izr. fiai robotmunkát végeztek (Kiv 1,11). 1883 óta a Vádi-Tumelat K-i végében lévő Tell el-Masutával, az egykori Héroopolisszal azonosítják.

Pizidia: hegyvidék Kisázsiában. Lakóit a róm.-ak csak Kr. u. 25: tudták leigázni. Legfontosabb városa Antióchia. Itt Pál első missz. útján kétszer is megfordult.

pneuma: → emberi lélek.

pogánykeresztények: Rendszerint így nevezik azokat a keresztényeket, akik az ősegyh.-ban közvetlenül a pogányságból (a gör. és róm. politeizmusból) tértek meg. A ~ és a → zsidókeresztények együtt alkották az ősegyh.-at (Ef 2,11–22). Az ÚSz-ben úgy szerepelnek, mint a pogányságból megtért testvérek v. hívők (ApCsel 15,23; 21,25), a pogány (= a pogányságból megtért) egyházközségek (Róm 16,4) v. egyszerűen mint → pogányok (Ef 3,1), ill. görögök (1Kor 1,24). A tiszta zsidókeresztény közösségek mellett Jeruzsálem falain kívül vegyes egyh.-i közösségek alakultak, s ezekben csakhamar a ~ kezébe került a vezetés. Így Antióchiában is (ApCsel 11,19–30), de talán már előbb a palesztinai-föníciai partvidék városaiban (8,40; 9,32–43; 10–11; 21,3–4.7; 27,3), Szíriában és Kilikiában is (15,23; Gal 1,21). Antióchia lett a pogányok közti térítés középpontja (ApCsel 11,19–30). Pál ap. innen kiindulva tette missziós útjait. Így az egész róm. birodalomban keletkeztek pogánykeresztény közösségek. Amikor Jeruzsálem pusztulása után a zsidókeresztények elszigetelődtek, majd idővel ki is haltak, az ellentét a ~ és zsidókeresztények közt elvesztette jelentőségét; János írásaiban már nem is játszik szerepet. Ettől kezdve állt a zsidóság szemben a kereszténységgel, amint az abból is látszik, ahogy János a zsidó szóval élt.

pogányok: A zsidók és a keresztények bizonyos kifejezésekkel jelölik a nem monoteista vallások követőit. Ezek a kifejezések a „választott nép”-nek más népekkel való szembeállításán alapszanak. Ahogy ezt a héb. és gör. nyelvhasználat tanúsítja, ebben a népi, társadalmi és nemzeti különbségek nem játszanak szerepet, s ez egyre fokozódó vallási öntudatra vall. – I. Az ÓSz-ben a ’nép’ fogalom kifejezésére főleg az am (kb. 1800-szor) és a goj (kb. 550-szer) szolgál; hozzájuk képest a kb. csak 30-szor előforduló leóm szó alárendelt szerepű. Az am és a goj jelentésük szempontjából világosan elkülönülnek egymástól; ez is, az is egyaránt utalhat mind Izr.-re, mind más népekre (= idegenek). – 1. Az am jelölte fogalom megértéséhez a szó alapjelentéséből kell kiindulni: ’férfi rokon’. Ezzel összekapcsolódott a vérségi köteléknek, a vérrokonságnak és a gondolkodni tudó és ítélőképesiséggel bíró egyénnek a képzete. Az am fizikai tény, a tagjaiban létezik, az embert eredeti, személyes kapcsolat köti hozzá (az am gyakran része személynévnek, a goj soha; az előbbi százszor szerepel birtokos személyraggal, az utóbbi csak egészen ritkán). Az am népet, törzset, szövetséget jelöl, a népnek valamely egységére utal (Ter 34,22); ezért hangzik a pátriárkáknak adott ígéret így kehal ammim (pl. 28,3). Mint Jahve népe Izr. a többi népet nem nevezhette annak, ezért inkább loamnak mondta (MTörv 32,21); de egyszerűen mint nép, Izr. ugyanúgy am, ahogy az idegen népeket is ammimnak mondja, ha isteneiknek alárendelve szemléli őket (Szám 21,29). Ez negatív értelemben is megfigyelhető: amikor elvetésükről beszél, Jahve gojnak nevezi népét, Izr.-t (pl. Bír 2,20; vö. Oz 1,9: lo ammi). – 2. A goj sokkal elvontabb, mint az am. A gojjal elválaszthatatlanul összefonódik a terület (territórium), az uralom és a külfölddel való kapcsolat. Ilyen értelemben Izr. főleg akkor került szembe a fogalommal, ill. a többi népekkel, ha pogány népek uralma alá került (Ez 35,10), de ha Izr. volt a hódító, akkor magát is gojnak nevezte (pl. Józs 10,13). Azt a saját értéket, amelyet a szó Izr. számára jelentett, Iz 26,2.15 egyértelműen tanúsítja. A goj fogalmához hozzátartozik a királyság; amikor Izr. királyságra vágyik, akkor egy goj szintjét akarja elérni (1Sám 8,19 kk.). Mindegy, hogy Izr.-ről v. más, idegen népekről van-e szó, a ~ és a királyság együtt két egymást kiegészítő (komplementáris) fogalomként jelenik meg (1Kir 18,10; Iz 13,4 stb.). Már a

hazájából való kiköltözésre vonatkozó, Ábrahámnak szóló felszólításban ott szerepel a goj szó (Ter 12,2; 18,17; 46,4: Jákob; MTörv 26,5; Szám 14,12: Mózes). A goj szóval az ősatyák, akik egy-egy am élén álltak (Kiv 1,9: a nép már „népes” volt), ígéretet kaptak valamire, ami túlmutatott az amon: biztonságra és nemzeti egységre egy erre alkalmas országban. – Mind az am, mind a goj jelentése módosult, utalhatott emberekre, népre a szó legtágabb értelmében, sőt jelölhette állatok egy bizonyos csoportját is. A hanyatlás idején mindkét szó jelentése szűkült, míg végül a nem bibliai zsidó nyelvben szakkifejezéssé vált és azt jelölte, aki ellentéte volt az igazi zsidónak: a goj (a. m. ’pogány’, az am haarec ’a vallásilag műveletlen laikus’; → nép). – 3. A LXX eltért az am és a goj szavak eredeti jelentésétől; ott, ahol Izr.-ről van szó, általában a laosz szóval él (a héb. goj szerepében is), a többi népre viszont az ethné szót alkalmazza, ezek a ~. – II. Az ÚSz kevés kivétellel átvette a LXX szóhasználatát. Az ethné a népeket = a ~at jelenti (1Kor 5,1; 1Tesz 4,5), a laosz Izr.-t (Mt 4,15; 26,47; Lk 2,32; ApCsel 4,25; 26,17.23: a nép és a népek = a zsidók és a ~; értsd: a gör.-ök). Az ethné még akkor is használatos, amikor a kereszténységet már hirdették és az első keresztény közösségek megalakultak (Mt 20,19 és passim; ApCsel 14,16; 1Kor 5,1; 12,2; 1Tesz 4,5). Ugyanakkor azonban a laosz kifejezés a keresztényekre is átment, mert az igazi, a lelki Izr.-nek tekintették őket (ApCsel 15,14; 18,11). Így a ~ kifejezés itt is vallás-erkölcsi tartalmú, és minden olyan népre vonatkozik, amely nem részesült a kinyilatkoztatásban (21,21; 26,17; Róm 3,29; 9,24; 15,10), tehát a gör.-ül beszélőkre is (10,12; 1Kor 10,32; 12,13; Gal 3,28). Csak a kereszténység utáni zsidóság nevezte a monoteista vallások követőit, tehát a keresztényeket és a mohamedánokat is gojimnak. Lat. fordításban a gör. ethnének eredetileg a gentes felelt meg, de később, amikor a régi vallások hívei a kereszténység térhódításával jónak látták a sík vidékre (pagus) visszahúzódní, a gentest felváltotta a pagani (~) kifejezés.

pohár: → kehely.

pohárnok: Csak Salamon udvari emberei közt szerepel (1Kir 10,5), a → hivatalnokok listája (2Sám 8,16–18; 20,23–26; 1Kir 4,2–7; 1Kron 18,14–17) nem tartalmazza. Izr.-en kívül Egyiptomban (Ter 40,1–2) és a perzsa udvarban (Neh 1,11) volt ~. → rabsáké.

pokol: I. Az ÓSz-ben. A keresztény teol.-ban a ~ az a hely, ahol a bűnösök haláluk után örökké bűnhődnek. Az ÓSz ezzel szemben a halottaknak csak egy tartózkodási helyét ismeri, a → seolt (→ hádesz, → holtak országa); minden halott ide kerül, a jók és a rosszak egyformán. Amikor a → megfizetés kérdése előtérbe került, a teol. eljutott annak feltevéséig, hogy a seolban más-más helyre kerülnek a jók és a rosszak (Hénoch [etióp] 22; 102,4 kk.; 103; ZsidTört 18,1.3). Lehetséges, hogy ehhez az elképzeléshez kapcsolódik a gazdagról és a szegény Lázárról szóló példabeszéd (Lk 16,19–31). A fogság után (vö. Iz 66,24) a seolon kívül az eszkatologikus bűnhődés helyének gondolata is felmerült, ahol Izr.-nek Jahvéhoz hűtlen fiait és az összes bűnösöket örök tűz fogja gyötörni (→ Gehenna). A gehennának és a seolnak kezdetben egymástól független fogalma később – legalábbis részben – egybeolvadt; először a sötétség motívuma került át a seolból a gehennába, végül (főleg a Kr. u. 1. sz.-i szövegekben) a seol legalsó része lett a gehenna és ezzel az eszkatologikus bűnhődés helyéből az a hely lett, ahol a „közbülső” (= a feltámadásig tartó) időben bűnhődnek a rosszak. – II. Az ÚSz-ben. A) Jézus átvette kora szóhasználatát; a bűnösök eszkatologikus bűnhődésének színhelyét gehennának nevezte (a magyar fordításban ~: Mt 5,23; 18,9; Lk 12,5; vö. Jak 3,6). Ezenkívül vannak részek az ÚSz-ben, amelyek szó szerint ugyan nem említik a gehennát, de egyértelműen utalnak rá (Mt 13,42.50; 18,8; 24,51; 25,41); Keresztelő János is ezt a helyet tartotta szemé előtt (3,12; Lk 3,17), a Júd 7; Jel 19,21; 20,10.14; 21,8 alapján szintén erre kell gondolnunk. A seolra vonatkozó elképzelések hatottak a gehenna fogalmára; ennek kiinduló pontjai: Mt 8,12; 22,13; 25,30; 2Pét 2,17; Júd 13. Lk 16,24: itt a gehenna már az a hely, ahova a bűnösök közvetlenül a haláluk után kerülnek, és ahol a feltámadásig tartó „közbülső” időben bűnhődnek. – A ~ a bűnösök és a bukott angyalok eszkatologikus bűnhődésének végleges

helye (Mt 25,41; Jel 19,21; 20,10; 21,8). 2Pét 2,4 és Júd 6: itt olyan helyről van szó, ahol a bukott angyalok a „közbülső” időben bűnhődnek (vö. Tartarosz), a Jel 20,7 szerint börtönben, Hénoch (etióp) 18,11–19; 88,1 szerint szakadékban, ahol a sötétség tartja őket foglyul az utolsó ítéletig, amikor is örökre a tüzes tóba (= gehenna) vetik őket (Jel 20,10). – B) Sajátos, újra meg újra visszatérő motívuma a ~nak a tűz (Mt 3,12; 5,23; 13,42.50; 18,8 kk.; Mk 9,43–47; Lk 3,17; Júd 7; Jel 19,21; 20,10.14 kk.; 21,8), amely kiolthatatlan v. örök (Mt 3,12; 18,8; 25,41; Mk 9,43.47; Lk 3,17; Júd 7). A féreg, amely még az oszló holttestekkel tele → Hinnom völgye képének emlékét őrzi, nem pusztul el (Mk 9,48; Vg.: 9,44.46). Mt 8,12; 13,50; 22,13; 24,51; 25,30: a poklot „sírás és fogcsikorgatás” jellemzi. A sötétséggel, amely a seolra vonatkozó elképzelés maradványának, ill. átvételének minősül (8,12; 22,13; 25,30), szemben áll a kivilágított ünnepi terem fényessége, amely az üdvözültek boldogságára utal; ilyenformán képes beszéd elemét kell benne látnunk. Jóllehet Jn, az ApCsel és az ap.-ok levelei gyakran említik a bűnösök örök bűnhődését (Jn 3,36; 5,14.29; 6,53; 10,9; Róm 6,23: bűnhődés és halál vár rájuk; Fil 3,19; 2Tesz 1,9: pusztulás, örök kárhozat lesz osztályrészük; 1Kor 6,9: nem jutnak be Isten országába), a büntetés módját és helyét közelebbről nem határozzák meg.

pokol tornáca: → Krisztus pokolraszállása.

polgárok: az ország, a város lakosai. A mózesi törv. szerint Kánaán lakói 3 csoportra oszlanak: a törzsek v. a nép tagjai, a → rabszolgák és az → idegenek. Modern értelemben vett polgárjogot az ÓSz nem ismer. Az egyének a törzsi szervezetbe tartoznak. Azokat a rendelkezéseket, amelyek a kultikus közösségbe való bekerülésre vonatkoznak (Kiv 12,48; MTörv 23,2–8; Neh 13,1–3), nem szabad összetéveszteni a mai polgárjoggal. Mindazáltal találunk az ÓSz-ben olyan részleteket, amelyeket polgárjogi értelemben foghatunk fel. Így azokat a rendelkezéseket, amelyek Izr. rabszolgasorsra jutott fiait és örökösüket illetik (Kiv 21,2; MTörv 15,12 kk.; Lev 25,15–28.39–41; vsz. mindkét részlet későbbi jogi állásfoglalást tükröz). A polgár jogának elvesztése (kizárás a kultikus közösségből) vsz. az → átok alá helyezés következménye volt. A talmudi korban az, aki egy évig élt valamely városban, polgárjogot kaphatott; lehetséges, hogy ezen az alapon Jézus Kafarnaum polgára volt (Mt 9,1: városába). A → diaszpórában élő zsidók megszerezhették a sokra tartott róm. polgárságot, pl. Pál (ApCsel 16,37–39; 22,25–29; 23,34), aki egyszersmind tarzusi polgár is volt (21,29), továbbá a → libertinusok (6,9), Heródes családja (Antipater révén). A róm. polgárjog biztosította kiváltságok közül a legfontosabbak voltak: róm. polgárra nem lehetett lealacsonyító büntetést kiróni (pl. ostorozás, keresztrefeszítés), ha elítélték, joga volt a császárhoz fellebbezni, és ha valamelyik provinciában élt, kérhette, hogy adott esetben róm. bíróság ítélkezzék ügyében (polgári ügyben az esküdtszék, bűncselekmény elkövetésekor a helytartó). Az antióchiai polgárjogot is becsülték (2Mak 4,9). → állam, → város.

poligámia: → házasság.

poliglotta, Biblia poliglotta (gör. 'soknyelvű Biblia'): a Szentírás többnyelvű szövege. Főleg a szövegkritika segédeszköze: az oszlopokban egymás mellett álló, különböző nyelvű szövegek megkönnyítik egy meghatározott szöveg, többnyire a Vg rekonstrukcióját. A legtöbb ~ ezért a szövegkritika kialakulásának korából való. Origenész → Hexapliját nem tekintve az ismertebbek: a complutumi ~: Ximenes bíboros adta ki (Alcalá, 1520. 5 köt.); antwerpeni ~: A. Montano kiadása (Antwerpen, 1629–45. 8 köt.); párizsi ~: az oratoriánus Morin műve (Párizs, 1629–45. 10 köt.); londoni ~: Brian Walton kiadása (London, 1654–57. 6 köt.). Ez utóbbi a legjobb és a leginkább elterjedt, ma is használatos. Melléklete E. Castellus 7 nyelvű szótára. – E ~k általában adják a nem lat. szöveg interlineáris (sorok közti) lat. fordítását is. A későbbi ~k (La Bible polyglotte. F. Vigouroux. Párizs, 1898–1906. 8 köt.) kevésbé jelentősek.

politeizmus: → többistenhit.

Poncius Pilátus: → Pilátus.

Pontusz: eredetileg a perzsa birodalom Fekete-tenger mellékén elterülő része. Kr. e. 65-ben róm. provincia lett. Területén korán alakultak keresztény közösségek (1Pét 1,1). A Vg-ban Ellaszár helyett is ~ szerepel. Aquila születési helye (ApCsel 18,2).

por: az az anyag, amelyből az Isten az embert teremtette (Ter 2,7; Jób 4,19). A ~ visszatér a ~ba (pl. Ter 3,19); ebből következően az ember egyszerűen ~nak nevezhető (pl. 18,27). – A → hamu mellett a ~nak a gyászszertartásokban is van szerepe: a ~ban fetrengenek (Mik 1,10), v. a fejükre szórják (pl. Józs 7,6) a bánat jeléül. Képes értelemben az ember lerázza magáról (Iz 52,2), ill. a lábáról (Mk 6,11) annak jeléül, hogy nem vállalja a közösséget, tanúbizonyságul valaki ellen; v. lenyalja, ill. lecsókolja valakinek a lábáról azt (Iz 49,23); büntetésül ~ az eledele a kígyónak (Ter 3,14; Iz 65,25), de a legyőzött ellenségre is ez a sors vár (Mik 7,17; vö. Zsolt 72,9). Végül a ~ – főleg összehasonlításban – a sokaságra szolgál utalásul (pl. Ter 13,16: Olyanná teszem utódaidat, mint a föld homokját), de kifejezheti a megalázódást (pl. Iz 47,1) v. a sírba szállást is (pl. Zsolt 22,30). → föld.

Potifár (héb. 'az, akit a nap ajándékozott'; helyesebben: → Poti-Ferász), Putifár: a fáraó kincstárosa, a testőrség parancsnoka (Ter 37,36; 39,1). 37,36: a név kiegészítés 39,1–23 alapján, amely eredetileg szintén nem tartalmazta a nevet.

Poti-Ferász (héb. 'az, akit a nap ajándékozott'; → Potifár): a Ter 41,45.50; 46,20: szerint az oni (= héliopoliszi) papnak, József apósának a neve. A nevet egy egyiptomi sztélén is felfedezték (1939).

pöröly: → kalapács.

praetor, prétor: → helytartó.

praetorium (lat): a → helytartó székhelye. A Bibliában helytartósággént szerepel (Mt 27,27; Mk 15,16; Jn 18,28.33; 19,9; vö. ApCsel 23,35 és Fil 1,13). – I. A fogalom. Nem volt mindegy (ahogy L. H. Vincent véli), hogy egy praetor hol állította fel bírői székét (sedia curulis), hogy ítéletet mondjon; ~ként csak bizonyos helyek jöhettek számításba. – 1. Katonai ügyekben (in re militari) a) az a sátor v. épület, amelyben a praetor v. a generalis (prae-itor) a táborban tartózkodott, és amelynek a helye stb. pontosan meg volt határozva; b) a haditanács, amely a praetor sátrában gyűlt egybe; c) a praetor testőrsége (cohors praetoria); Augustus császár korától a ~ többnyire ez utóbbi értelemben volt használatos. – 2. Civil ügyekben (in re civili): a) egy provincia helytartójának –, aki praetor, prokonzul, propraetor, prokurator v. prefektus volt – a rezidenciája (rendszerint a korábbi királyi palota); b) átvitt értelemben a helyőrség parancsnokának szolgálati lakása, a császári rezidencia Rómán kívül és végül bármely fejedelmien berendezett ház. – Jóllehet a praetornak hivatalából következően jogában állt az ítélelhozatal, a saját ~án belül nem mondhatott ítéletet, hanem csak valamely mindenki által megközelíthető téren v. a szabad ég alatt, ahol ítélőszéket állított fel. – II. A ~ az ev.-okban. 1. Jézus Pilátus előtt lefolyt perének leírásakor János evangélista 4-szer említi a ~ot, mégpedig a prokurator rezidenciájaként (Jn 18,28.29.33.38; 19,4 kk. 9.13: helytartóság). A 19,13 alapján feltehető, hogy egy lithosztrotosznak v. gabbatának nevezett tér állt a ~ előtt, ahol a zsidók összegyűlhetnek, amikor Jézus halálát követelték. A vádlott kihallgatása a ~on belül zajlott le az auditoriumban, amely erre és hasonló célokra szolgált. Mivel a zsidók „nem mentek be a helytartóságra, nehogy tisztátalanná váljanak” (18,28), Pilátus volt kénytelen kijönni, valahányszor a per menete megkívánta a vádlókkal való tárgyalást. Végül Pilátus kimondta az ítéletet a ~on kívül, egy emelvényen felállított bírői székben ülve (19,13). Ezzel összhangban van Mt 27,27 és Mk 15,16 is, ahol arról olvashatunk, hogy az ítélelhozatal és az ostorozás után a katonák bevitték Jézust a helytartóságra, hogy ott csúfot üzzenek belőle.

Eszerint mind az ítélehozatal, mind az ostromozás a ~on kívül a nép jelenlétében zajlott le. (Jn 19,1 kk. előbbre helyezi az ostromozást, és úgy iktatja be, mintha a ~on belül ment volna végbe; vö. 19,4 kk.). – 2. Mk 15,16: itt a ~ a nem jeruzsálemi olvasók számára az aula közelebbi meghatározására szolgálhatott, amelyet Jeruzsálemben jól ismertek és amelyet kétségkívül palotának kell fordítani; hogy azonban melyik palotára kell gondolni, v. hogy hol állt, arról a hagyományban semmi biztos nem őrződött meg. – a) A legrégebbi hagyomány – a bordeaux-i zarándoktól (333) egészen Szophroniuszig, aki Jeruzsálem püspöke volt, s akit a perzsák elhurcoltak (614) –, amely a ~ot a Tyropaion-völgybe helyezte, ahova ezért Melánia bazilikát építtetett, nem egyeztethető össze az ev.-ok adataival. Ezek szerint a ~ magasan fekvő fejedelmi épület volt; ez a hagyomány feltehetően azon alapszik, hogy a ~ot összecserélték azzal a teremmel, ahol a főtanács gyűlt egybe. – b) A 12. sz. óta a Haram as-Sariftől ÉNy-ra keresik a ~ot, ahol Jézus korában a heródesi → Antonia-vár állt. Ezt a feltevést főleg az támogatja, hogy felszínre került egy nagy négyszögletes (kb. 1 m-szer 1 m-es és 35 cm magas) kövekkel teljesen beborított tér, amely Vincent szerint a várhoz tartozott; → gabbata. – c) Mások – egy olyan hagyományhoz csatlakozva, amely a 12. sz. közepétől (pl. Johannes von Würzburg, 1165) fordul elő – Heródes palotájában a Ny-i dombon, a későbbi citadellában keresik a ~ot. E feltevés mellett – jogosan – Philóra (Legatio ad Caium 38) és Josephus Flavius (ZsidHáb 2,3,1–4; 2,9,4; 2,14,8 kk. stb.) szoktak hivatkozni, ahol az olvasható, hogy Sabinus, Pilátus, Ventidius Cumanus és Gessius Florus prokurátorok (helytartók) Jeruzsálemben tartózkodva ebben a palotában székelték. Ezenkívül a Gessius Florus idejében lezajlott összecsapásról szóló beszámoló (ZsidHáb 2,14,8 kk.) sok pontban megegyezik az ev.-ok feltételezte helyzettel: a helytartónak a palotában való tartózkodása; előtte kellett lennie egy térnek, ahol nagy tömeg elfért; a palota előtt volt egy emelvény, ahol a helytartó helyet foglalt és a zsidókat megostoroztatta. Végül még az is kiderül Josephus Flavius művéből, hogy Heródes utódai Jeruzsálemben látogatásuk alkalmával a Hasmonaeusok palotájában laktak, nem Heródes palotájában; ezt teljesen átengedték a róm.-aknak. – III. A ~ az ApCsel 23,35-ben. Heródes ~a Cezáreában, ahol Félix fogva tartotta Pál ap.-t, az a palota volt, amelyet Heródes építtetett itt magának, és amelyet a róm. helytartók (prokurátorok) rendszerint székhelyül választottak maguknak (vö. ZsidHáb 2,14,8). – IV. A ~ a Fil 1,13-ben. Ha Pál ap. e levél keltekor Rómában volt, akkor nem gondolhatott a császári palotára (így vélekedett már Aranyszájú Szt János és Theodorétosz), hanem csak a császári testőrségre. Viszonylag könnyű fogsága idején saját szállásán tartózkodhatott és egy pretoriánus (testőr) őrizetére volt bízva (custodia militaris; ApCsel 28,16). Mivel a pretoriánusokat gyakran váltották, Pál ap. fogsága okának csakhamar ismertté kellett válnia a katonák körében. Ha viszont a Fil írásakor Pál Efezusban v. Cezáreában tartózkodott, akkor a ~ot a kormányzói palotában kell keresnünk.

predestináció: → előre elrendelés.

prédikáció: → igehirdetés.

Prédikátor könyve, Préd: protokanonikus ósz-i bölcsességi könyv. – I. Elnevezése. A ~ a héb. szövegben Kohelet; ez az 'összegyűlni, ill. a szót vinni' jelentésű kahal szóból származik és azt jelöli, aki a nép gyülekezetében (gör. ekkleszia, ebből ekkleziasztész, lat. megfelelője: Ecclesiastes: LXX és Vg) hivatásszerűen viszi a szót. – II. Keletkezése. A szerző ismeretlen; mindenesetre palesztinai zsidó volt (talán az É-i országrészből). Mondanivalóját egy Koheletnek nevezett személy ajkára adja, akiről egyes szám 3. személyben beszél (1,2; 7,27; 12,8–10) és akitől egyértelműen elkülöníti magát (12,9–14). Ha a szerző sehol nem szerepelteti is a nevét, mégis nyilvánvaló, hogy Salamont tartotta szemé előtt (1,12; 2,4–9), ezért régebben Salamont tekintették a mű szerzőjének. A kormányzás és a társadalmi bajok miatti panasz (3,16; 4,1; 5,7; 8,10), több – nem egészen egyértelmű – utalás későbbi eseményekre (4,13–16; 9,13.16; 10,16 kk.), főleg pedig a ~ nyelve (arám sajtások, kései

héb. kifejezések és formák), amely az ÓSz későbbi kv.-einek nyelvével mutat rokonságot, arra engednek következtetni, hogy a ~ a Kr. e. 3. sz.-ban keletkezett. – Ha nem is jellemzi logikus gondolatmenet, a ~ felépítése szempontjából azért egységet alkot. Több egyházatya (Nagy Szt Gergely, Nisszai Szt Gergely, Szt Jeromos) a kv. különféle éles megfogalmazásait egy vitapartnernek tulajdonította; ezekkel a ~ szerzője – szerintük – szembe akart szállni. Mások párbeszédet látnak a ~ben, amelyben ellentétes nézetek állnak szemben egymással. Sokan azon a véleményen vannak, hogy a kv.-et nagymértékben átdolgozták; így pl. E. Podechard a bölcsesség javaslatait (4,5.9–12; 5,2.6a; 6,7; 7,1–12.18–22; 8,1.2a.3 kk; 9,17; 10,4.15–20; 11,1.4.6) egy bölcs tanító későbbi betoldásainak tekinti, azokat a részleteket pedig, amelyekben a jóról és a rosszról van szó (2,26; 3,17; 7,26b; 8,2b.5–8.11–13; 11,9c; 12,1a.13 kk.) egy jámbor izr. kiegészítéseinek tartja, aki túlságosan materialistának találta a kv.-et. E felfogás miatt látszik a ~ szerzője vallástalannak és pesszimistának. Ha a kv.-et a maga egészében nézzük, valóban megállapíthatjuk, hogy az élet csalódásainak egyoldalú ismétlése miatt, valamint az alvilágban folyó élet sötétén látása következtében materialista hatást kelt; ennek ellenére a Teremtőtől való függőség átélésére tanít, ami vallásos magatartással egyértelmű. És ha a ~ a kinyilatkoztatás akkori – tökéletlen – szintjén nem tudott is kellő feleletet adni az élet értelmének kérdésére és a → megfizetés problémáját sem volt még képes megnyugtatóan megoldani, ezzel felébresztette a nagyobb világosság vágyát; ebben rejlik ennek a kv.-nek a jelentősége az üdvösség tört.-ében. – Azt, hogy babilóniai mintától v. a gör. filozófiától (epikureusok, sztoikusok, Hérakleitosz) függ, aligha lehet bizonyítani. A ~nek világnézete szorosan kapcsolódik az ÓSz gondolatvilágához, jóllehet sok részletből lehet arra következtetni, hogy szerzője ismerte és tekintetbe is vette a gör. felfogást. – III. Nyelve. A ~ nem arám (Margoliouth, A. Allgeier, F. Zimmermann, C. C. Torrey és H. L. Ginsberg), hanem héb. nyelven keletkezett; a szókincs, a nyelvhasználat és a stílus bizonyos rokonságot mutat az ÓSz legkésőbbi kv.-eivel (Krón Ezd, Neh, Eszt, Sir). M. J. Dahood ezzel szemben azt a nézetet képviseli, hogy a szóhasználat és a mondatfűzés terén a ~ számos sajátosságát a klasszikus föníciai alapján lehet megmagyarázni, úgyhogy a kv. gondolatait is régebbi korból valóknak kell tartanunk. – IV. Tartalma. A címet (Préd 1,1) és az utószót (epilógust) nem tekintve a ~ 7 sorozat mondást ölel fel minden földi dolog hiábavalóságáról, ahogy az elején és a végén ezt jelzi is (1,2; 12,8). Lazán összefüggő elmélkedések követik egymást (határozott gondolatmenet nélkül) az élet rövidségéről, minden emberi fáradozás hiábavaló voltáról, a munka értelmetlenségéről stb., rendszerint saját tapasztalatokra való hivatkozással. A mondásoknak mind a 7 sora az élet élvezetére való felhívással zárul (2,24; 3,12; 3,22; 5,17; 8,15; 9,7; 11,7), de azért a szerző nem teljesen evilági szemléletű: az élet javait, élvezeteit Isten ajándékának tekinti (2,24; 5,18 kk.), és tudja, hogy az embernek mindenről számot kell adnia Istennek, így a földi javak felhasználásáról is (3,17; 11,10; 12,14). Látszólag materialisztikus és pesszimista felfogása nagyjából arra vezethető vissza, hogy az alvilágról, s egyáltalán a túlvilágról sötét elképzelései voltak (9,7–10; 11,8), nem látta az eget, amely kárpótlást jelenthetett volna neki a földi élet csalódásaiért.

prés: → sajtó.

presbiterek: → öregek.

Priszilla: → Priszka.

Priszka, Priszilla (lat. 'idős, tiszteletreméltó asszony') → Aquila felesége. A források csak vele együtt említik (ApCsel 18,1.18; Róm 16,3; 1Kor 16,19; 2Tim 4,19).

próbatétel: → kísértés.

proconsul, prokonzul: → helytartó.

procurator, prokurátor: → helytartó.

profán: → megszenteltségtelenítés.

próféta: I. Az ÓSz-ben. A) Az elnevezés. 1. A ~ szó a gör. prophétészre vezethető vissza, amely a gör. térségben a jóst és a jóslat értelmezőjét jelölte. A kései időben az egyiptomi templomok előkelő papjait is így hívták, mert az ő feladatuk volt az istenek üzeneteinek magyarázata. A LXX-ban a prophétész a héb. nabi főnévnek felelt meg, amely mint ige a legrégebbi szövegekben az elragadtatott állapotra utal (1Sám 10,5,11; 19,20; vö. 1Krán 25,1–3; → ekstázis), később általában vonatkozott a ~i beszédre. A ~i beszédet legtöbbször Istentől v. lelkétől eredőnek tekintették (Szám 11,25 kk.; 1Sám 10,6.10; 19,20.23 stb.), úgyhogy a ~ is Isten embere (2,27; 1Kir 12,22; 13,1 kk.; 17,24; 20,28) v. a lélek embere (Oz 9,7), Isten szája (Jer 15,19), mert Jahve szavait közvetíti (18,18; vö. 1Kir 17,24; Oz 6,5; Ám 3,8); vö. a ~i szózat szokásos bevezető formulájával: „Ezt mondja az Úr.” A nabinak nyilvánvalóan változott a jelentése; a legrégebbi időben Isten dicséretének elragadtatott hirdetőjére korlátozódhatott (1Sám 10,5.10; → prófétatanítványok). Azokat, akik Jahve szavait közvetítették, látóembernek (vö. 9,9) nevezték. Az elragadtatott állapot – úgy látszik – visszaélésekre adott alkalmat, mert a nabi rosszálló színezetet kapott. Szembeötlő, hogy Isten emberei, mint Ámosz, Izajás, Mikeás és Jeremiás soha nem mondták magukat ~nak; csak mások nevezik egy-két helyen Izajást és Jeremiást így (Iz 37,2; 38,1; Jer 28,5 kk., 15; 43,6; 45,1); Náhum, Habakuk, Aggeus és Zakariás szintén csak (a szerkesztőtől származó) feliratokban szerepelnek ~ként. Ámosz (Ám 7,14) és Mikeás (Mik 3,3 kk.) kifejezetten elhatárolják magukat a ~któl. Ezzel szemben Ozeás (Oz 9,7) és Ezekiel (Ez 2,5) felvették a ~ címet. – 2. A ~ság egy fél évezreden át alapvetően meghatározta Izr. szellemi életét. Tanításuk igen nagy részben a ~k írásaiban öltött testet. (A ~i iratok zsidó felosztására nézve → kánon.) Egész sor ~ról csak a tört.-i kv.-ekből tudunk: → Sámuel, → Nátán, → Achija, → Illés, → Elizeus, → Mikeás; rajtuk kívül feltehetően voltak még más ~k is, csak nem tudunk róluk semmit. Még szokás különböztetni a csak szavaikkal, ill. tetteikkel tanító, ún. beszélő ~kat és szerzőként is ismert, tanításukat írásban is rögzítő, ún. író ~kat. A keresztény hagyomány ezen túlmenően még megkülönbözteti a → nagyprófétákat és a → kisprófétákat is. Ez utóbbi különbségtétel merőben külsőséges: a ~ művének terjedelmén alapszik; hogy az illető ~ milyen hatással volt korára, az ettől teljesen független. – B) Próféták Izraelen kívül. A kétféle elnevezés (látóember és nabi) felveti az eredet és az ókori K-i párhuzamok kérdését. G. Fohrer szerint a látóember mint jelenség a nomád életre vezethető vissza, a nabi viszont kánaáni eredetű fogalom. „Különböző arab példák arra engednek következtetni, hogy a látóember az ókori K-i nomádok körében fontos szerepet töltött be”. Jer 27,9 tanúsítja: Izr.-ben számoltak azzal, hogy a szemita szomszédok körében ismeretesek ~k. Ott szerepelnek Edomban, Moábban, Ammonban, Tiruszban és Szidonban a jósök, álomfejtők, jövendőmondók és varázslók mellett. Ha össze akarjuk hasonlítani a ~ságot Izr.-ben és Izr. határain kívül, nem szabad megrekedni a külsőségeknél. Egyiptomban a „prófécia” része az általános bölcsességi irodalomnak. Ez nem karizmatikus megnyilatkozás, hanem az a meggyőződés, hogy a tört.-ben bizonyos megismerhető törv.-ek érvényesülnek, így a belátásra képes férfiak a jövőre vonatkozóan is ki tudnak jelenteni dolgokat (H. Brunner). Azt illetően, hogy vajon a hettiták a szokványos jósláson kívül ismerték-e az istenek embereit (esetleg nőket is), akik az istenek terveit, elhatározásait adták tudtul, a forrásokban kevés az adat. Vsz. mint Egyiptomban, itt is a múlt tapasztalatai alapján értelmezték a jelent. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az istenek küldöttei csak a király sorsát, ill. a dinasztikus érdekeket illetően nyilatkoztak, erkölcsi követelményeket nem támasztottak a néppel szemben. Tehát az Izr. határain kívül működő ~kkal Izr.-ben csak az ún. hivatásos ~kat lehet párhuzamba állítani, az Istentől meghívott ~ra nem lehet az összehasonlítást kiterjeszteni. – C) Hivatásos és meghívott próféták. Ám 7,10–16 alapján feltehető, hogy Izr.-ben működtek hivatásos ~k, akik azzal keresték meg a kenyerüket, hogy Isten szavát

hirdették. Erre utalva tiltakozik Ámosz a ~ság ellen: „Nem voltam én próféta, sem prófétának fia”. A hivatásos ~któl megkülönbözteti személyes meghívása, Jahvétól kapott különleges küldetése. Ámosz felteszi, hogy a hivatásos ~k nem feltétlenül kapnak ilyen megbízást Jahvétól, ha Izr. Jahvétól rendelt vezetőinek tekintette is őket. De azért a hivatásos ~k közül is kaptak némelyek bizonyos feladatokat Jahvétól különleges esetekben, ha a körülmények megkívánták (mindenekelőtt Sámuel, Illés és Elizeus; vö. továbbá 1Kir 11,29–39; 13,1–3; 14,5–16; 20,35–42; Nátán: 2Sám 7,4–17; Gád: 2Sám 24,11–14.18 kk. stb.). Mikeás egyértelműen elhatárolja magát a hivatásos ~któl, akik „félrevezetik” a népet, s „ha valaki nem tömi a szájukat, hadat üzennek ellene” (3,5). A hivatásos ~k társadalmi rendet alkottak; a papokkal, a bölcsekkel és a királyokkal Izr. vezetőinek számítottak (Iz 3,2 kk.; 28,7; Jer 6,13; 8,1; 14,18; 18,18; Ez 13,9; Oz 4,4 kk.; Mik 3,11; Szof 3,4). A hivatásos ~khoz tartoztak a → prófétatanítványok is. Őket kérdezték meg vállalkozásaik sikere v. általában a jövő felől (pl. 1Sám 10,2; 28,6; 2Sám 7,1–7; 1Kir 14,1–14; 22,5–28; 2Kir 6,21 kk.; 8,7–15; 22,14–20). De gyakran kéretlenül is megszólaltak, hogy Jahve akaratát tudtul adják (pl. 2Sám 12,1–15; 24,11–14.18 kk.; 1Kir 11,29–39; 13,1–3; 16,1–4; 17,1; 18,1 kk., 41–45; 20,13 kk. stb.). Ahogy az ókori K-i udvarokhoz hozzátartoztak a jövendőmondók és a „bölcsek” (Ter 41,8; Iz 19,3.11 kk.; Dán 1,20; 2,2), úgy Dávid udvarában (Nátán: 2Sám 7,4–17; 12,1–15; 1Kir 1,8.10 kk., 22.32; Gád: 2Sám 24,11.18) és talán Saul (1Sám 28,6) és Jehosafát kíséretében (2Kir 3,11–20) ~kkal találkozunk, akiknek az volt a feladatuk, hogy Jahve akaratát tudtára adják a királynak; mintegy udvari ~knak tekinthetők. A fogság után Nehemiásnak szemére vetették az ellenségei, hogy udvari ~t tartott (Neh 6,7). De a hivatásos ~k rendszerint nem is annyira az udvarhoz kötődtek, sokkal inkább a szentélyekhez, s így a templomi személyzethez tartoztak.

– D) Hamis és igaz próféták. 1. Minthogy a ~k tevékenységét rendszerint jutalmazták (Bír 13,17; 1Sám 9,7 kk.; 1Kir 13,7; 14,3; 2Kir 5,22–27; 8,8 kk.; Ám 7,12; Mik 3,5), némelyeket inkább a nyereségvágy vezetett közülük, semmint az igazság szeretete. A LXX nyomán az ilyen ~kat hamis ~nak nevezték el, vagyis olyan férfiaknak tekintették őket, akik a ~ szerepét játszották, de valójában nem voltak ~k, a ~n ez esetben – a szó későbbi, szűkebb értelmében – ’Isten igaz küldötté’-t értve. A héb. ÓSz ezt a kifejezést nem ismeri (Jer 23,26: itt – a helyes értelmezés szerint – ’a maguk kitalálta csalárdságot jövendőlk’ szerepelnek) és a hamis ~kat is egyszerűen ~nak mondja, mivel a hivatásos ~k rendjéhez tartoztak (vö. pl. 28). Mivel a nagy meghívott ~kkal ellentétben nem személyes meghívást kaptak, hanem saját elhatározásukból lettek ~k, a meghívott ~k szemükre vetették, hogy Jahve nevében beszélnek, jóllehet nem küldte őket Jahve (14,15; 23,32; 27,15; 29,9; Ez 13,6); hazugságokat jövendölnek, maguk kitalálta csalárdságokat hirdetnek, hazug látomást látnak (Jer 5,31; 6,13; 14,14; 23,25 kk.; 27,10.14; Ez 13,2–23; vö. Iz 9,14). Azt is felrótták nekik, hogy fennhézások, hűtlenek (Szof 3,4), pénzért jövendölnek (Mik 3,5.11), v. azért, hogy a király, ill. a nép tetszését elnyerjék (1Kir 22,13; Iz 30,10; Jer 5,31; Mik 2,11), továbbá hogy házasságot törnek (Jer 23,14; 29,23), részegeskednek (Iz 28,7), biztatják a gonoszokat (Jer 23,14; Ez 13,22), elfeledtetik Jahve nevét (Jer 23,27), félrevezetik a népet (23,32; 29,8; Ez 13,10; 14,10 kk.), mert békét és jólétet jövendölnek (Jer 6,14; 14,13; 23,17; 37,19; vö. 27,14–18; Ez 13,10–16).

– 2. A MTörv 13,6; 18,20 halállal fenyegeti azt a ~t, aki a népet szavaival v. jeleivel, ill. csodával eltéríti Jahvétól, v. anélkül, hogy erre megbízást kapott volna Jahve nevében beszél. A 13,2–6 feltételezi, hogy a „hamis” ~ jelet mutathat, csodát művelhet, amikor szavainak hitelt akar szerezni; ilyenkor Jahve maga teszi próbára népe hűségét. Hogy valaki igaz v. hamis ~, azt azon lehet lemérni, hogy amit hirdet, összhangban áll-e a → szövetség feltételeivel, a → Tízparancsolattal. A nép boldogulásának jövendölése esetén csak a beteljesedés számít a ~ Istentől kapott küldetése biztos ismervének (Jer 28,8 kk.). A meghívott ~kat csak küldetésük tudata ösztönzi (Ám 3,7 kk.; 7,14 kk.). Csak engedelmességből vállalják, ha olykor vonakodva is (vö. Jer 1,6; 20,7–9.14–18) ~i küldetésüket, amely csak magányt és üldöztetést, gyűlöletet és vesződést, szenvedést és

halált jelent nekik (1,17–19; 11,18–23; 15,15–21; 16,5–9; 18,18–23). Több író ~ részletesen beszámol meghívásáról (Iz 6; Jer 1; Ez 1–3; Oz 1–3). A meghívott ~k hatással voltak koruk vallási, erkölcsi és politikai életére, de nem szabad azért működésüket intézménnyel v. kultikus tisztséggel kapcsolatba hozni. A ~knak a kultuszhoz való viszonyára nézve → áldozat. – E) A kinyilatkoztatás formái. 1. Jóllehet Jahve a Szám 12,6 szerint látomásban és álomban jelenik meg, a ~k a legritkább esetben hivatkoztak → álomra (Dán 7,1), → látomásokra azonban már gyakrabban, amelyek elragadtatással is összekapcsolódhattak. Ez tehető fel pl. Jeremiás esetében (Jer 23,9), akinek szíve megszakadt bensejében, csontja remegett, olyan volt mintha részeg lett volna és teljesen hatalmába kerítette egy titokzatos hatalom (vö. Iz 8,11). Ezekiel elragadta a lélek (Ez 3,12–15), az Úr keze pedig súlyosan ránehezedett, s két napig olyan volt, mint a kába (vö. 24,27; 33,22); egy más alkalommal napokig feküdt az egyik oldalán, nem tudott elmozdulni (4,4–8). Dániel pontosan leírja elragadtatását: ájultan elvágódott, remegett (Dán 10,9.11), minden ereje elhagyta (10,17). – 2. A legtöbb esetben arról beszélnek a ~k, hogy titokzatos módon szavakat hallottak, Jahve intézte őket hozzájuk, szólt (Jer 1,2; 7,1 stb.; Ez 2,2; 3,16 stb.). Feladatuk, hogy mondják el a népnek, amit Jahve mondott nekik (Jer 12,2 stb.). Hogy miként zajlott le Jahve szavainak meghallása, arról a ~k alig árulnak el valamit. Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy bennük az Isten szava emberi alakot ölt, hogy Isten szavait mintegy „lefordítják”, olyan formába öltöztetik, hogy amit Isten mond, azt az emberi fül felfoghassa, meghallja, megértse (→ kinyilatkoztatás, → sugalmazás). – F) A próféták megnyilatkozási formái. 1. A közvetítendő üzenetet a ~k olykor jelképes mozdulatokkal, testtartással tették szemléletessé. Így pl., hogy azt a nyomort érzékeltesse, amivel Jahve Egyiptomot és Kust fenyegette, a bennük bizakodók elrettentésére Izajás meztelenül és saru nélkül járt (Iz 20,2); hogy Babilon királyának uralmát megjövendölje, Jeremiás igát vett a nyakába (Jer 27,2; vö. 13,1–11; 19,10 kk.). Ezekiel úgy adja tudtul Jeruzsálem pusztulását és lakói elhurcolását, hogy szokatlan módon összeszedi a holmiját és elhagyja házat: útra kel (Ez 12,3–7; vö. 4,1–3.9–17). Achija új köntösét 12 részre tépi szét, és 10 részt odanyújt belőle Jerobeámnak, így fejezi ki Izr. fiai törzseinek meghasonlását és az ország kettészakadását (1Kir 11,29–31). – 2. A legtöbb jövendölés mintájára (pl. Ter 25,22 kk.; 27,27–29.39 kk.) a régebbi ~k rövid, ritmikus mondások formájában fogalmazták meg, ill. a Biblia egyik kedvelt kifejezésével élve kiáltották (pl. Iz 58,1; Jer 3,12; Mt 3,3) mondanivalójukat. Mivel azt hirdették, amit Jahvétől hallottak v. láttak, így vezetik be szavaikat: Halljátok az Úr szavát, a szót (az Úrét), az ítéletet v. Ezt mondja az Úr (pl. Iz 1,10 kk.; Ám 3,1.13; 4,1; 8,4 és Iz 3,16; Ám 2,4; 5,16). A ~k gyakran a nép gyülekezetét használták fel Isten szavának hirdetésére; így Izajás a szüret alkalmával (Iz 5,1) beszélt, ill. amikor a nép egy ostromra készült elő (7,3), Jeremiás a templom udvarában az imádkozni akarók gyülekezete előtt szólalt fel (Jer 7,2; 26,2), Ezekiel pedig a vének tanácsában (Ez 8,1; 14,1). – 3. A ~k tanításukat rendszerint képekbe öltöztették és a megszokott költői műfajokat használták fel: bordal (Iz 21,5; 22,13), gúnydal (23,7), sirató ének (14,4 kk.; Ez 19; 27; Ám 5,1 kk.), himnusz (Iz 42,10 kk.; 44,23), siralom (Jer 3,21–25; 14,2–6), zarándokének (Iz 2,2–4); ezeken kívül találkozunk még korholással és fenyegetéssel (1,2–4; Oz 2,4–15; Ám 1,3–2,9), intellemmel (Jer 7,2–15; 11,1–8; Ám 5,4 kk.) és vitával (Iz 7; Jer 28; Ám 7,10–16). Minthogy a ~k képeiket saját földrajzi környezetükből, ill. történelmükből vették, ezek ismerete elengedhetetlen a ~k írásainak megértéséhez; ugyanakkor a ~k beszédeiből is sokat megtudhatunk koruk szokásairól, erkölcséről és szellemi áramlatairól. Hogy a ~k tanítását megértsük, ahhoz nem elég csupán a tört.-i keretekbe beillesztve elemezni beszédeiket; a ~i szózat műfajának sajátosságait is szem előtt kell tartani. A ~k beszédei alkalmi beszédek, ebből következően a bennük foglalt ígéretek gyakran a ~k korára jellemző szorongatott helyzetre utalnak. Sok képes kifejezést nem kell, sőt nem is szabad szó szerint venni. A ~k az üdvösség eljövendő személyeinek és javainak leírásakor Izr. tört.-i múltjának v. jelenének valóságából veszik a vonásokat, amelyekkel élénk

állítják őket; így az időbeli távlat teljesen hiányzik leírásaikból (→messiásvárás). – G) A próféták tanítása. 1. A ~k meghívásukból következően Jahve jogainak védelmezőiként lépnek fel, és mint ilyenek a szövetség és a Tízparancsolat talaján állnak. A „szövetség szavai” (Jer 11,2 kk., 6) jelentik számukra a szövetséghez való hűség mércéjét (vö. 7,9; Oz 4,2), ha erkölcsi követelményeikben messze túlszárnyalják is a Tízparancsolatot, és főleg amit a Tízparancsolat tilt (ne!), azt pozitív formában fogalmazzák is meg (vö. pl. Iz 1,16 kk.; 58,6 kk.). Ezzel felfedik a Tízparancsolat mélyebb értelmét, mint később Jézus a Hegyi beszédben (Mt 5,21 kk.). Mivel azonban a ~k gyakorlatilag csak a szövetséghez való hűtlenséget látják a nép körében, beszédeik csaknem teljes egészükben feddések és fenyegetések: → ítélet vár a hűtlenekre. A ~k feladatát és küldetésének jellegét talán leginkább Mikeás fogalmazta meg: „erő tölt el, az Úr lelke, igazság, bátorság, hogy feltárjam Jákob előtt vétkét, Izrael előtt gonoszságát” (Mik 3,8). A ~k szerint a → bűn jelenti a rosszat az ember számára, ahogy ez már a → bűnbeesésnek a ~k szellemétől áthatott tört.-ében is megfogalmazódott. A ~k tanítása összefoglalható ebben az egyetlen mondatban: a Jahvéhoz való hűség boldogságot jelent Izr.-nek, a hűtlenség viszont a vesztüket okozza. Minthogy Izr. nagy tört.-i kv.-ei (Józs, Bír, 1–2Sám, 1–2Kir) ezt a tételt számtalan példával igazolják, ezért a zsidó hagyomány ~i kv.-eknek tekinti őket. A tárgyukat szem előtt tartva ~i tanítást tartalmaznak. – 2. Az ítélet nem elkerülhetetlen, az életvitel megváltoztatásával elhárítható (Iz 1,19 kk.; Jer 7,5–7; Ez 18,23). Az ember felől nézve azonban kevés a remény egy ilyen fordulatra, hiszen a bűn a népnek mintegy második természetévé vált: „Megváltoztathatja-e bőrét a szerecsen, vagy a párdac a tarka szőrét? És ti, vajon tudtok-e ti még jót tenni, amikor már úgy hozzászoktatok a rosszhoz?” (Jer 13,23). Ezért az ítélet feltartóztathatatlan: „Szétszórlak benneteket, mint a pozdorját, amelyet felkavar a puszta szele. Ez lesz a sorsod és hűtlenséged bére; s ezt én küldöm rád – mondja az Úr.” (13,24 kk.). Ennek ellenére a ~k nem fáradnak bele, hogy a szabadulás lehetőségét a nép szeme elé állítsák, ha némely ~k inkább a nép megtérését hangsúlyozzák is, más ~k viszont Isten megváltást hozó tettét, ill. az ennek köszönhető üdvösség elfogadását emelik is ki. – 3. Az ítélet sem jelenti a ~knak az utolsó szót; Isten csak azért büntet, hogy elvezessen az üdvösségre. Már a Jahvista teol.-jának ez a vezérgondolata, amely először a bűnbeesés tört.-ében ölt testet. Az ember bűne a szakadék szélére vezet a tört.-ben, de az utolsó pillanatban Isten közbelép, átveszi az irányítást és új kezdetet nyit. A ~knak ezt a teol.-ját klasszikus formában Iz 1,27 tartalmazza (hogy hiteles-e és valóban Izajás ~tól való, ahogy többek közt Hertrich tartja, vagy sem, mint Fohrer, Wildberger véli, nem játszik szerepet): „Sionnak megváltást hoz a jog”; Isten ítéletei a megváltást, az üdvösséget szolgálják. A későbbi próféciaikban még határozottabban előtérbe kerül a megváltás gondolata, mint a fogság előtti időben. Ezzel párhuzamosan az emberi kezdeményezés egyre inkább háttérbe szorul, és az → üdvösség teljes mértékben Jahve művévé válik (vö. különösen 60–62). A ~k teol.-jára nézve lásd az egyes ~k cikkeit. – II. Az ÚSz több szempontból említi a ~kat. A) 1. A leggyakrabban annak tanúi az ósz-i ~k, hogy Krisztusban beteljesedtek Istennek az üdvösségre vonatkozó ígéretei, kinyilatkoztatásai. Az író ~k közül elsősorban Izajást idézi az ÚSz, legtöbbször név szerint, de olykor név nélkül is; rajta kívül előfordul még az ÚSz-ben név szerint Jeremiás, Dániel és Jónás; Ámosz, Mikeás, Habakuk és Zakariás ~tól is találhatunk részleteket, név nélkül idézve. Olykor más személyek is szerepelnek ~ként az ÚSz-ben, így Hénoch, Illés, Sámuel és Dávid, sőt 2Pét 2,16 Bileámot is ~ként említi, feltehetően a hagyományban megőrzött és becsült áldó szavaiért (Szám 23) v. a moábiták királyánál betöltött szerepe miatt. A szónak ebben a tágabb értelmében Tit 1,12 Epimenidész pogány, költőt „a krétaiak prófétájá”-nak nevezi. Az ÚSz egyes helyein a teljes ósz-i kinyilatkoztatásra utal a próféták kifejezés, összefoglalóan, legtöbbször ebben a szókapcsolatban: „a törvény és a próféták” (Mt 5,17; 7,12; 11,13; 22,40; Lk 24,44; → kánon). Pál ap. is azt mondja (Róm 1,1 kk.), hogy az Isten ev.-át hirdeti, amelyet Isten „prófétái által a szent iratokban előre megígért”. A 3,21: pedig azt tanítja, hogy a megigazulást, amely Jézus

Krisztusban valósult meg, „a törvény és a próféták is tanúsítják”. Gondoljunk Lk 4,17-re, ahol Jézus kifejezetten magára vonatkoztatja a ~i szót (Iz 61,1; 58,6). Mindebben nagy tisztelet nyilvánul meg az ósz-i ~k üdvtört.-i szerepét és küldetését illetően. Általuk adta Isten tudtul ígéreteit és üdvözítő akaratát (Mt 1,22; 2,15; ApCsel 3,21 stb.). Az 1,16 szerint a Szentlélek Dávid szájával jövendölt; vö. Zsid 1,1; 2Pét 1,21. 1Pét 1,11: „Krisztusnak bennük (a ~kban) működő Lelke” előre megmondta a Krisztusra váró szenvedéseket és dicsőséget. Figyelmet érdemel, hogy az ósz-i ~kkal szemben megnyilvánult ellenséges magatartásra külön hangsúly esik az ÚSz-ben; ezáltal a Jézussal és tanítványaival szemben tanúsított ellenállásra is fény derül (Mt 5,12; 21,35; 22,6; 23,29 kk.; Lk 6,23; 11,47 kk.; 1Tesz 2,15 kk.). – 2. A régmúlt idők ez alakjain kívül még más ~kkal is találkozunk Lukács ev.-ában, a → gyermekségtörténetben. Annyiban azonosak az ósz-i ~kkal, hogy amit mondanak, azt a Lélek kinyilatkoztatásából tudják és jövendülésük Krisztus üdvözítő szerepére vonatkozik. Így ~ként állítja elének Lukács evangélista Zakariást dicsőítő éneke (Lk 1,67–79) bevezetésében: „Apja, Zakariás eltelt Szentlélekkel és így jövendölt.” Ugyanígy Erzsébet is „eltelt Szentlélekkel” (1,41 kk.), és hangosan felkiáltva titkokat tárt fel. A 2,36 Anna ~asszonyra emlékeztet, aki mindenkinek beszélt a gyermek Jézusról és a megváltás titkairól; az agg Simeon (2,25 kk.) esetében az evangélista nem emelte ki kifejezetten a prófétálás adományát (karizmáját). – 3. A ~ság különösen jellegzetes formájával találkozunk Keresztelő János alakjában. Már az apja „a Magasságos prófétájá”-nak nevezte (1,76). A nép (Mk 11,32; Mt 14,5) és a zsidó vezetők (Jn 1,21.25) ~t láttak v. sejtettek benne, Jézus pedig azt mondta róla, hogy nagyobb, mint ~ (Mt 11,9) és Illéssel azonosította (11,14). Születésének és meghívásának tört.-e sokban emlékeztet az ósz-i ~k születésével, meghívásával kapcsolatos beszámolókra. Fellépése, keresztsége és figyelmeztető-fenyegető szavai szintén ~t idéznek elének, egyszersmind azonban az ósz-i prófétálás zárókövét és beteljesedését is jelenti (Mt 11,13; Lk 16,16). – 4. Kézenfekvő, hogy Jézust magát is ~nak tekintették, bár az ev.-ok elég szűkszavúak ebben a kérdésben, és az erre vonatkozó részletek értelmüket tekintve nem is mindig fedik egymást. Nem világos, hogy vajon Jézus csak közmondással élve nevezi-e magát ~nak (Mt 13,57; Lk 4,24; vö. Mk 6,15), amely szóhasználat arra utal, hogy hazájában elutasították tanítását; az viszont egyértelmű, hogy sorsközösséget vállalt a ~kkal: „nem lehet, hogy próféta Jeruzsálemen kívül vesszen el” (Lk 13,33). Biztos továbbá, hogy kortársai ~nak tekintették, amint erre Mk 6,15; Mt 21,11.46; Lk 7,16.39; 24,19; Jn 4,19; 6,14; 7,40; 9,17 alapján következtetni lehet. ApCsel 3,22 kk.: Péter ap. kifejezetten a MTörv 18,15.20-ra hivatkozik és Jézusra vonatkoztatja, mégpedig azért, hogy Jézus ~ságát egyszersmind messiási küldetése kereteibe is beillesse. ApCsel 7,37: mintha e szavakat idézve István is Jézus messiási küldetését tartotta volna szeme előtt. – B) 1. A keresztény közösségben a prófétálás különös hatóerővé vált a Jézus által kifejezetten megígért és elküldött Lélek karizmatikus adományaként. Ha ez az úsz-i ~ság bizonyos tekintetben megegyezik is az ósz-i ~sággal, egyszersmind különbözik is tőle. Mindenekelőtt azért, hogy a prófétálás adományát – amint az ApCsel és Pál ap. levelei tanúsítják – nem csupán Isten némely kiváló küldöttei mondhatták magukénak, hanem a 2,4.17 kk.; 4,31 szerint az üdvösség idejének adományaként minden hívőnek osztályrészül juthatott, jóllehet némelyek különleges módon is gyakorolhatták. A 1Kor 12–14: Pál bemutatja a prófétálás adományát, és rámutat a → glosszolóliánál fontosabb, értékesebb voltára, majd arra ad útmutatást, hogy mi a teendő, ha ~k lépnek fel a közösség összejövetelein (a ~i adománnyal bíró nőket illetően is). A ~i adománynak ez az elterjedtsége arra is magyarázatul szolgál, hogy az úsz-i ~knak nem volt olyan korlátlan tekintélyük, mint az ósz-ieknek. Hogy hamis ~k is felléphettek, arra a felismerésükre adott pontos utasításokból következtethetünk (Mt 7,15–20; 12,33–35; 24,23 kk.; 1Kor 12,10; 1Tesz 5,21; 1Jn 4,1 kk.; vö. Didakhé 11,2–12). – 2. Az ApCsel némely esetben különleges ~i tehetségre is utal: Agabusz a 11,27 kk. szerint meg tudta jövendölni az éhínséget, a 21,10 kk. szerint pedig Pál bebörtönzését. Ilyen jellegű ~k állnak a háttérben

akkor is, amikor Pál (20,23) azt mondja: „csak azt adta tudtomra a Szentlélek városról városra, hogy bilincs és megpróbáltatás vár rám”. A 21,9 említi Fülöp „evangélista” 4 ~i tehetséggel megáldott lányát. Az ilyen megjegyzések kézenfekvővé teszik, hogy különbséget tegyünk a szó tágabb értelmében vett ~i tehetséggel megáldott személyek közt és azok között, akik különleges adományuk birtokában az Egyh.-ban meghatározott tevékenységet folytattak, ha ezek pontosan nem körvonalazható tevékenységek voltak is. Ilyen típusú ~ volt a Jel szerzője is (vö. 1,3; 21,5; 22,6). Jelentősek azok a részletek, mint amilyen az ApCsel 13,1, ahol 5 ~ és tanító szerepel név szerint Antióchiában, köztük Pál és Barnabás, akik a Szentlélek utasítására megbízást kaptak az ev. hirdetésére. Szembeötlő ugyanakkor, hogy Pál soha nem mondta magát ~nak, hanem legtöbbször ap.-nak, mégis tudatában volt annak, hogy „Isten Lelke szerint” beszélt (1Kor 7,40). Ef 4,11: az egyh.-i tisztségek felsorolásakor a ~k mindjárt az ap.-ok után következnek, az evangélistákat, pásztorokat és tanítókat megelőzve; 2,20: a hívők „apostolokra és prófétákra alapozott” épületet alkotnak, minden bizonnyal úsz-i ~kat értve rajtuk. A Didakhé 15,1 is tanúsítja, hogy a ~k és a tanítók voltak az Egyh. vezetői. Így feltehetjük, hogy az úsz-i ~k egy csoportja az ősegyh.-ban mintegy hivatalt viselt; a vándor~kat is közéjük számíthatjuk (amilyen Agabusz is volt), anélkül természetesen, hogy pontosan meghatározott feladatokat tulajdonítanánk nekik, és meg tudnánk állapítani, miként illeszkedtek be az Egyh. szervezetébe. Jézusnak Mt 23,34 tartalmazta szavaira is gondolhatunk: „prófétákat, bölcséket és írástudókat küldök hozzátok”. Ha a Didakhében a ~k még jelentős csoportot képviselnek is, a későbbi keresztény iratokból arra lehet következtetni, hogy az ősegyh. ~i csakhamar háttérbe szorultak a fokozatosan intézményessé váló Egyh.-zal szemben.

prófétaasszony, prófétanő: I. Az ÓSz-ben több nő szerepel ~ként: → Mirjam, → Debora. Hogy az a nő, akivel Izajásnak kapcsolata volt, miért szerepel ~ként, azt nem tudjuk; lehetséges, hogy a próf. felesége volt. Jozija király idejében a pap arra kérte → Hulda ~t, hogy a Templomban talált törvénykv. felől kérdezze meg az Urat, és ő meg is kapta Istentől a választ (2Kor 22,14–20). Neh 6,14: a hivatásos próf.-k közt, akik Nehemiást törbe akarták csalni, volt egy ~ is (LXX: egy próf.), név szerint Noadja. Ezekiel a hamis próf.-k elleni beszédében (Ez 13,17–23) népe leányai ellen jövendölt, vsz. hamis ~oknak tekintette őket (vö. Mik 3,5–7: itt egy sorban áll a próf., a látnok és a jövendőmondó). – II. Az ÚSz-ben Fánuel leányát, Annát Lukács ~nak mondja (Lk 2,36); ez feltételezi, hogy Isten Lelke töltötte el, és hogy kinyilatkoztatást kapott Istentől. A Lélek kinyilatkoztatásából tudta, hogy a gyermek Jézus a várt Messiás (2,25 kk., 38). Az ApCsel 21,9: Fülöp diakonusként volt 4 lánya, akik prófétáltak. Jel 2,20: itt Izebel ~ vsz. a nikolaiták szektájára utal jelképesen.

prófétafiak: → prófétatanítványok.

prófétatanítványok, prófétafiak: A kifejezés (1Kor 20,35; 2Kor 2,3.5.7.15; 4,1.38; 5,22; 6,1; 9,1) a próf.-k rendjébe tartozásra utal, ahogy az emberfia egy valamelyik emberre vonatkozik, az isten fiai pedig isteni, mennyei lényekre utal (→ fiú). Am 7,14: a próféta és a próféta fia kifejezés szemmel láthatóan rokon értelmű (vö. 1Kor 20,35 és 20,41; 2Kor 9,1 és 9,3), és hivatásos → prófétát jelöl. 1Kor 20,35; 2Kor 1–9: a ~ vsz. olyan próf.-k közül való emberek, akik külön közösségekbe tömörültek; talán 1Sám 10,5.20; 19,19 kk. próf.-i, ill. a csoportosan fellépő próf.-k is ilyenek voltak (1Kor 22,6.10). Ezek a ~ valódi közösséget alkottak, amelyet olykor – helytelenül – próféta-iskolának neveztek; volt egy vezetőjük (1Sám 19,20; 1Kor 22,11 kk.; 2Kor 4,38), akit a ~ uruknak (6,5; vö. 4,1) és atyjuknak (6,21; 8,9; 13,14) szólítottak; a ~ együtt laktak (4,1) és alamizsnából éltek (4,8.42; vö. 5,20 kk.). Szőr- v. zsákruhájukról és bőrvükről (Zak 13,4; vö. 2Kor 1,8; Mt 3,4), továbbá egy homlokukon viselt jelről (1Kor 20,35–43) lehetett őket felismerni, ill. annak a sebnek a helyéről (forradás), amelyet eksztázisban ejtettek magukon (18,28; Zak 13,6). Ilyen közösségekre azonban csak Sámuel, Illés, Elizeus próf.-k és Acháb király idejéből (a Kr. e. 11. sz. végétől a Kr. e. 9. sz.-

ig) találunk utalásokat. Feltehetően a kultusszal voltak kapcsolatban; annál inkább, mivel szentélyekhez kötődtek: Gibeá (1Sám 10,5.10), Ráma (19,18–20), Bétel (2Kir 2,3; Ám 4,4), Gilgal (2Kir 2,1; Ám 4,4), egy régi zarándokhely (Oz 4,15), Jerikó (2Kir 2,5) és Szamaria (1Kir 22,10). 1Kron 25,1–3; 2Kron 20,14: az énekeseket úgy állítja elének a szerző, mint akik prófétáltak. – Ha → Isten lelke leszáll rájuk, a ~ prófétálnak (azaz úgy viselkednek, mint akik az Isten hatalmában vannak), más emberré válnak (1Sám 10,6.10), rendellenes pszichikai állapotba kerülnek. Ez vég nélkül ismételt felkiáltásokban, felszólításokban (1Kir 22,10.12; 18,26; 26,28), taglejtésekben (gyakran jelképesekben: 22,11), ritmikus mozdulatokban v. táncokban (Kiv 15,20; 1Kir 18,26; vö. 1Sám 18,6 kk.; 2Sám 6,5.14) nyilvánult meg; mindehhez járult még a hangszerek kísérete (Kiv 15,20; 1Sám 10,5; 2Sám 6,5). Ez az állapot egészen az elragadtatásig, ill. az őrjöngésig fokozódhatott (2Kir 9,11; Jer 29,26) és másokra is átragadt (1Sám 10,9 kk.; 19,20 kk., 23; 1Kir 22,10–12); olykor karddal v. lándzsával is bevagdosták magukat, míg a vérük ki nem serkent (18,28; Zak 13,6), letépték magukról a ruhát (1Sám 19,24; vö. Iz 20,2; Mik 1,8) v. ájulásba estek (1Sám 19,24; vö. Dán 8,18.27; 10,8 kk.). Sámuel idejében úgy látszik, mintha szorgalmazták volna az izr. hagyomány e hordozóinak tevékenységét (1Sám 15,16–22; vö. 19,18–24); amikor Saul üldözte, akkor Dávid hozzájuk menekült. Később Illés és Elizeus vezetésével kivették részüket a Baal kultusza és Acháb háza elleni harcból (1Kir 18,4.13.22; 20,35–42), ezért Omri dinasztíája irtotta őket (19,2.10.14; 18,4.13.22). Egyikük Elizeus utasítására felkelésre buzdított az Omridák ellen, és felkente Jehu királynak (2Kir 9). Így a ~ hozzájárultak ahhoz, hogy Izr.-ben fennmaradt a Jahve-vallás, és hogy a kánaáni vallás hatása nem érvényesült.

Prohórus (gör. 'előtáncos, a körtánc vezetője') annak a 7 „jóhírben álló, Lélekkel eltelt, bölcs férfi”-nak egyike, akiket az ap.-ok Jeruzsálemben a szegények gondozására kiválasztottak (ApCsel 6,3 kk.). → diákonus.

prokonzul: → helytartó.

prokurátor: → helytartó.

prostitúció: → hierodulák, → utcanő.

protoevangélium, ősevangélium: 1. Az elnevezés ('az üdvösség első örömhíre') Jahve szavaira utal, amelyeket a kígyóhoz intézett a Paradicsomban: a) „ellenkezést vetek közéd és az asszony közéd”, b) „a te ivadékod és az ő ivadéka közéd”, c) „Ő széttiporja fejedet”, d) „te meg a sarkát veszed célba” (Ter 3,15). A ~ olyan értelemben magyarázza a szöveget, hogy benne a megváltás ígérete áll: Jézus legyőzi a Sátánt. A Ter szóban forgó részletét a keresztény hagyomány az egyházatyáktól kezdve így értelmezte. A Jahvista tört.-i mű foglalja magában, következőképpen nagyon régi, feltehetően már a Jahvista is átvette a hagyományból. Az elnevezés nem mondható találónak, mert a → Paradicsom, a → bűnbeesés és a bibliai → őstörténet tört.-i értelmezésén alapszik. – II. Szöveg. 1. A c) pontban (versben) a Vg ipsa-t tartalmaz (= az asszony) ipse (= ivadék) helyett, ezáltal az asszony válik alannyá. Ez az ipsa (az ipse mellett) már a Vetus Latinából kimutatható (mindkét olvasat kitűnő igazolást kap!). Nem biztos, hogy a Vg-ba maga Szt Jeromos iktatta be, mert nem mindig ugyanúgy idézi hivatkozásaiban. Mindenesetre a Vg-hagyományban az ipsa uralkodóvá vált (megtalálható a nagy róm. kritikai kiadásban, valamint az új stuttgarti Vg-kiadásban is; → Vulgata), és nagyon megnehezítette a ~ helyes egyh.-i értelmezését, mivel egyoldalúan a mariológiai síkra terel. A férfira utaló névmás előfordulása a maszoréta szövegben szövegkritikailag minden szempontból biztos. A két igealak a zera 'mag' szóra utal, amely hímnemű. – 2. A gör.-ben a héb. zera szó megfelelője, a sperma semleges nemű. Ennek ellenére a LXX a c) pontban a héb. hu névmást autosz névmással fordítja, amely a férfira vonatkozik, s így a 'mag' személyes jelleget ölt ('ivadék'). – 3. További nehézséget okoz a kétszer előforduló suf ige, amelynek jelentése: 'széttiporni' (vö. az akkád sapu 'lábbal

taposni, eltiporni' szóval). A Vg második alkalommal mégis az insidiaberis igealakkal fordítja. Tudvalevő, hogy Szt Jeromos szívesen adta vissza a héb. szavakat más lat. szavakkal. Így feltehető, hogy az insidiaberis igealakot a 'széttipor' ige átvitt jelentésének hordozására választotta, mivel lehetetlenségnek látszott, hogy a szó konkrét értelmében a kígyó az ember sarkát széttiporja. Aquila, Szúmmakhosz, a Pesitta és a szamariai Pentateuchus mindkét suf igét egy 'széttipor' értelmű megfelelővel adja vissza. Ugyanakkor a LXX mindkét esetben 'figyel, leselkedik, célba vesz' értelmű igét alkalmaz megfelelőjéül; ez arra vall, hogy a LXX fordítói ismerték a suf igét ebben az értelemben is. Az arabban csakugyan él egy 'néz, megfigyel, leselkedik' értelmű suf ige, ami persze nem bizonyítja, hogy a szónak a gör.-ben is volt ilyen jelentése. Az ÓSz-ben még 2 másik helyen is szerepel a suf (Jób 9,17; Zsolt 139,11), de e helyeken kétségtelenül 'széttiporni' értelmű, s a LXX ilyen jelentésű gör. szóval fordítja. Az a feltevés, hogy a Ter 3,15 szerzője mintegy kijátszotta a szó két jelentését ('széttipor/leselkedik, célba vesz'), nem bizonyítható, sőt nem is valószínű. – III. Értelmezés.

1. A ~ot a Jahvista a bűnbeesés tört.-ébe szőtte bele, amely a tiltott kultusz, különösen Baal kultusza ellen irányul, ugyanakkor azonban a → Tízparancsolat 1. parancsát is hirdeti. De a próféták szemében, akiknek a szövetségre épülő teol.-ját a Jahvista képviseli, a bűnbeesés nem csupán az 1. parancs semmibe vétele, hanem minden → bűn egyértelmű a szövetség megszegésével. Ez ellen irányul Isten átka, amelyet a kígyóra mond (3,14 kk.). Isten felől nézve szövetségese és a bűn között csak kiengesztelhetetlen ellentét lehet, mégpedig olyan, amely nemegyszer igen kemény harcban nyilvánul meg. – 2. Az a) és b) pontban (versben) figyelembe kell vennünk a párhuzamot: te és az asszony; a te ivadékod és az ő ivadéka. A harc tehát, amiről szó van, nem annyira egyének közt zajlik, mint inkább közösségek között: az asszony (= az asszonyok, valamennyi asszony együtt) és a kígyó (= a kígyók összessége mint faj) között. Egyébként az egyén és a közösség a héb. gondolkodásban könnyen összefolyik, és a szóban forgó szöveg is hajlik arra, hogy a közösséget ismét egészben oldja fel, megszemélyesítéssel élve. A c) és d) pontban (versben) nem az asszony a cselekvő, hanem ő (a héb.-ben ez a névmás hímnemű!), vagyis az asszony ivadéká, mint kollektívum. De ez az ivadék nem a kígyó ivadéká ellen fog föllépni (ahogyan valójában várhatnánk: neki, a kígyó ivadékának tiporja szét a fejét), hanem a kígyó ellen (neked tiporja majd szét a fejedet). A LXX, mint már utaltunk is rá (lásd fentebb) az asszony ivadékát is megszemélyesítette. – 3. Az a számos magyarázó által említett nehézség, ti. hogy a kígyó miként árthat még azután is az embernek, hogy az asszony ivadéká széttiporta a fejét, a Ny-i logikus gondolkodást tükrözi és figyelmen kívül hagyja a tárgyalt szentírási részlet próf.-i jellegét, vagyis azt, hogy mint a próf.-i jövendölések általában, nem kötődik időhöz. Az adott eónban állandó az ellentét az asszony (= a női nem) és a bűn hatalma között. A bűn újra meg újra hatalmába keríti az embert és megrontja az Istennel való kapcsolatát, ahogy azt az egész Szentírás, de főleg a bűnbeesés története tanúsítja. – 4. Jogos a kérdés, hogy vajon a szerző miként képzelte el ennek a harcnak a kezdetét, s egyáltalán: volt-e valami elképzelése? Vannak exegeták, akik ezt tagadják és a ~ban egyszerűen egy soha véget nem érő harc megjövendölését látják. Így G. von Rad is: „A fajok harca, ... de mint ilyen, teljesen céltalan és semmi remény arra, hogy valaha majd győzelemre viheti valamiféle hősiesség”. Mégis, a kígyó fejének széttiporása jelentheti az ember győzelmét a kígyó felett: a kígyó belemar az ember sarkába, de az ember elpusztítja a kígyót. Annyi bizonyos, hogy a ~ot bele kell illesztenünk a jahvista teol. egészébe. Az összkép a Jahvistánál mindenképpen az üdvösség irányába mutat: a tört. nem értelmetlen körforgás, hanem cél felé halad, mégpedig Jahve irányításával, aki az üdvösségre akarja az emberiséget elvezetni. A tárgyalt részlet krisztológiai értelmezését a keresztény hagyomány is igazolja, bár csak közvetett krisztológiáról lehet szó. Közvetlenül az üdvösségre utal a ~, nem arra a személyre, aki üdvösséget hoz. – Jakab ~ára nézve: → Jakab ősevangéliuma.

protokanonikus (gör. 'elsődlegesen kánoni'): olyan szentírási könyv, amely kezdettől

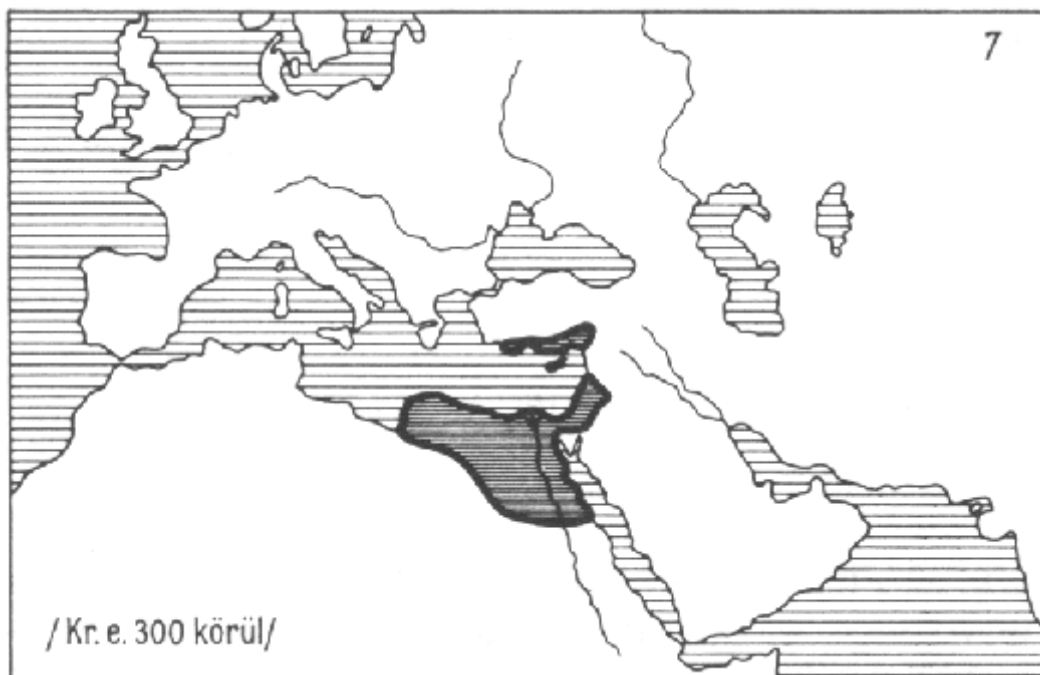
fogva a → kánonba tartozott. → deuterokanonikus.

prozelita (a gör. proszelütosz 'a jövevény' szóból): a zsidóságban és az ÓSz-ben a zsidóságba megtért, körülmetélkedett pogány (Mt 23,15; ApCsel 2,10; 6,5; 13,34). A későbbi rabbinista irodalom különbséget tett az igazi és „a kapuban álló” ~k között. Az igazi a körülmetélés és a törv. megtartása miatt teljesen zsidónak számíthatott; „a kapuban állók” a zsidók körében tovább folytatták pogány életmódjukat. A rabbik szerint ezeknek az ún. Noé-féle → szövetséget kellett volna betartaniuk, valójában azonban teljesen saját szokásaik szerint éltek. A ~ktől meg kell különböztetni az → istenfélőket.

pszaltérium: → zsoltár.

pszeudoepigrafák (gör. 'álneves iratok'): a → deuterokanonikus szentírási könyvek és az → apokrif iratok protestáns elnevezése.

Ptolemaioszok, Ptolemeuszok: Egyiptom 31. dinasztiajának (ur. Kr. e. 323, ill. 305–30) összefoglaló neve és a dinasztia férfi tagjainak személyneve az ősatya, I. Ptolemaiosz Szótér után (→ diadokhoszok), aki Lagosznak, Nagy Sándor testőrének és hadvezérének volt a fia (ezért más néven: Lagidák). A Bibliában a későbbi kv.-ek említik őket (Eszt 10; Sir prólógusa és olykor 1Mak), de nem lehet biztosan megállapítani, melyik Ptolemaioszról van szó, annál kevésbé, mivel V. Ptolemaiosz Epiphánész halála (Kr. e. 180) után a ~at a források más-más sorrendben említik. Palesztina meghódítása, Libanont is beleértve (hajóépítéshez faanyag!) mindig egyike volt az egyiptomi politika legfőbb törekvéseinek. A diadokhoszok idején (Dán 8,8) a ~ és a → Szeleukidák küzdöttek ezért a területért (11,6 kk.). A Kr. e. 3. sz.-ban Palesztina többnyire egyiptomi uralom alá tartozott; Kr. e. a 2. sz.-tól általában szírek uralkodtak Palesztinában; Kr. e. 198: Egyiptom végérvényesen elvesztette Cöle-Szíriát. VI. Ptolemaiosz Philometor (ur. Kr. e. 180[170]–145) beleavatkozott az Alexander Balasz és II. Demetriosz közt folyó háborúba (1Mak 10,51–58), és egymást követően mindkettőjüknek pártját fogta. A zsidók iránt barátsággal viseltetett (→ Oniász), és megengedte nekik (Kr. e. 160 k.), hogy Leontopoliszban templomot építsenek. Testvére és utóda VIII. Ptolemaiosz Euergetész volt (15,16–21). Uralkodását családi viszályok, gyilkosságok és kibékülések jellemezték. Kürénét (Cyrene) is ekkor veszttette el Egyiptom.

161. A Ptolemaioszok birodalma Kr. e. 300 körül

Ptolemais: → Akko.

Publius: gazdag, előkelő férfi Málta szigetén, aki szívesen fogadta Pált és 3 napig vendégül látta. Pál meggyógyította az apját (ApCsel 28,7–10).

Pudenz: Rómában élő keresztény férfi. Köszöntését Pál tolmácsolta Timóteusnak (2Tim 4,21).

Pul: → Tiglat-Pilleszer, III.

purim: az Eszt-ben elbeszélte szabadulás Adar hó 14–15-én megült zsidó ünnepe. Baráti körben tartott lakomával és a szegényeknek adott alamizsnával (9,19,22) ülték meg, később böjt is kapcsolódott hozzá (9,31). A ~ot a 2Mak 15,36 Mardocháj-napnak nevezi. A későbbi források karneválszerű álarcos multságokról beszélnek. A zsinagógában az Eszt-t olvasták, s a felolvasást a zsidók ellenségeire szórt rossz kívánságokkal szakították meg. A 9,24,26 a ~ot az akkádból kölcsönzött pur ('sorsvetés') szó többes számú alakjával magyarázza (Ámán sorsvetéssel határozta meg a zsidók elpusztításának napját), de ez nem ad kellő magyarázatot az ünnep nevére. A ~ név és a dátum, valamint a szabadulás tört.-e kezdetben nem tartozott össze. A K-i diaszpórában élő zsidók a perzsákkal együtt Adar hónapban ünnepelhették a tavaszt, és így átvették az ünnep óperzsa nevét, amelynek gyökere a fra-par-pur ('első') szóra megy vissza. Az ünnep később zsidó jelleget öltött. Egy másik megoldás szerint a ~ a halottak ünnepe volt a perzsáknál, amelyet az év utolsó 5 napján ülték. A zsidó ~ e perzsa ünnep és a babiloni újév ötvözete, v. a Hérodotosz által elbeszélte mágikus ünnep utánezata.

puszta, sivatag: Palesztinában a ~ szinte sehhol sem homoksivatag, hanem mészkőhegy, ahol csak a csapadék hiánya az oka annak, hogy a növényzet gyér. Helyenként csaknem teljesen hiányzik a növényzet (tűzkő- v. sósivatag). A ~ban tehát a vegetáció (bogáncs, tövis: Bír 8,7,16; Jer 17,6; → tamariszkusz) teljesen a → harmattól függ. A ~ lakói a → nomádok. A Biblia szerzői számára a ~ lakatlan (Jób 38,26; Jer 2,6; 9,1,11), elhagyatott (Iz 27,10; vö. 6,11; 7,16), nincs rajta növényzet (41,19; 51,3; Jer 4,26), kietlen (MTörv 32,10), kiaszott és víztelen (Iz 35,1,6; 41,18 kk.; 43,19 kk.; Ez 19,13; Oz 13,5), sötét (Jer 2,6,31), veszélyes (Siral 5,9), a → démonok, a vadszamár és más vadak tanyája (Jób 24,5; 39,5 kk.; Iz 30,6; Jer 2,6,23–24). Ezenkívül még más veszedelmek is fenyegetik az embert a ~ban (éhség, szomjúság, kígyó stb.). A különféle pusztaságok a helységekről v. az ott élő nomád népcsoportokról kapták nevüket. A ~ teol.-jára nézve → kivonulás Egyiptomból, → pusztai vándorlás.

pusztai vándorlás: Izr. fiainak útja a Vörös-tengeren való átkeléstől addig, amíg Jerikóval szemben a Jordán K-i partjára nem érkeztek (Kiv 15,22–19,2; Szám 10,11–14,45; 20,1–22,1; MTörv 1–3). A Szám 33,1–49 felsorakoztat 40 állomást a pusztában, amely jelzi ezt az útvonalat. A nagyobbrészt ismeretlen, ill. nem azonosítható földrajzi adatok értelmezése igen nehéz, és nemcsak attól függ, hogy a Sinai-hegyet miként köztjük helyhez, hanem attól is, sőt elsősorban attól, hogy a ~t bemutató szövegekből élénk rajzolódó kép mennyire hiteles. – I. Egyiptomtól a Sinai-hegyig. A) A Biblia leírásában. A Kiv 15,22–19,2 szerint Izr. fiai Egyiptomból kivonulva egyenesen a Sinai-hegy felé vették útjukat. Miután a tengeren átkeltek, → Sur pusztájába vonultak, három napon belül Marába értek, majd → Elimen áthaladva és (a Szám 33,10 kk. szerint) a Sás-tengernél valahol pihenőt tartva elérték → Szin pusztáját; itt ették a → fűrjeket és a → mannát. A Sás-tengertől 2 útvonal jöhet számításba: egy D-i és egy É-i. → Refidimben Mózes vizet fakasztott az ellene zúgolódó népnek, amely vizet követelve Istent is próbára tette (→ Massza, → Meriba); Józue – Mózes imájától támogatva – legyőzte Amaleket. Miután apósát meglátogatta, Mózes három hónap múlva a

Sinai-pusztába ért. – B) Egy más útvonalra utaló adalékok. 1. A Kiv 17,1–17 szerint Mózes Refidimben a Hóreből fakasztott vizet és a helységet Meribának nevezte el (17,6–7). A Szám 20,1–20 ugyanezt az eseményt Cin pusztájába helyezi, ahol a 27,14; 33,36; MTörv 32,51 szerint → Kádes feküdt. Ám Kádesnek Meriba vizeivel együtt szerepeltetése (Szám 27,14; MTörv 32,51; Ez 47,19; 48,28) arra enged következtetni, hogy az esemény színhelye Kádes volt. Ugyanígy két helyen van szó (Kiv 16,12 kk.: P és Szám 11,31–34: J) fürjek fogásáról is, amelyek a félsziget É-i részén lehettek honosak. A Kánaán D-i részén nomád életet élő amalekitákkal folytatott harc is inkább Kádes környékére utal, amelynek vizeitől, forrásaitól – magától értetődően – távol akarták tartani Izr. fiait, semmint az egészen D-re eső Sinai-pusztára. A Kiv 15,25 szerint Marában, Egyiptomtól három napi járásra Jahve törv.-t és jogot adott Izr. fiainak és próbára tette őket. Az is Kádes környékére utal, hogy a Ter 14,7 szerint itt volt az Ítélet-forrás, és hogy Masszát is itt kell keresni (a Kiv 17,7 azonosítja Meribával). Hogy Kádesig, amely szt. hely volt, Egyiptomtól 3 napig tartott az út, érthetővé teszi, miért akarnak Izr. fiai a 3,18; 5,3; 8,23 szerint három napi járásra a pusztába menni, Jahvének áldozatot bemutatni (ez az idő kevés a Sinai-hegy elérésére!). Végül: ha a tengeren átkelést a Szezi-földszoros É-i részére tesszük (→ kivonulás Egyiptomból), ezzel a Kádes felé vivő útvonal jól összeegyeztethető, a Sinai-félsziget viszont annál kevésbé. – 2. Így nem lehetetlen, hogy Izr. fiai hagyományuk egy régebbi változata szerint Egyiptomból közvetlenül Kádesbe vonultak. Ezt a feltevést támogatja, hogy az egyiptomi bányákat a Dzsebel Musa közelében akkor még művelték, ezért kellett, hogy csapatok is legyenek a közelben. Ez a menekülőket visszatarthatta attól, hogy a bányavidéken áthaladva az egyiptomiaknak mintegy a karjaikba fussanak. Ez egyébként nem jelenti azt, hogy a Sinai-hegynél tartózkodásukat, amelyet mindegyik hagyomány említ a ~sal kapcsolatban, későbbi kiegészítésnek kell tartanunk. El kell fogadnunk, hogy Izr. fiainak legalábbis bizonyos csoportjai Kádesből elmentek a Sinai-hegyhez. Emellett szól a MTörv 1,2 is: a Hóreb 11 napi járásnyira van Kádes-Barneától. Egyébként azt, hogy a Sinai-hegy régi zarándokhely lett volna, a számos nabateus feliratból sem lehet bebizonyítani. – II. A Sinai-hegytől Kádesig. A) A Biblia leírásában. 1. A Kiv 15,22–19,2 beszámolójához csatlakozva a Szám 10,11–12,16 a Sinai-hegytől Párán pusztájáig állítja elénk Izr. fiainak útját. Az Egyiptomból való kivonulás utáni 2. év 2. hónapjának 20. napján hagyták el a Sinai-hegyet, és Taberán (= tűz: a táborban büntetésül tűz ütött ki), Kibrot-Hattaván (= a húsrá áhítozók sírjai: sokan meghaltak a mohón fogyasztott fürjektől) és → Haceroton át → Párán pusztájába értek. Innen Mózes hírszerzőket küldött Kánaánba (13,1–24), hogy tájékozódjanak: milyen az ország → Cin pusztájától, amely a 34,3 kk. és Józs 15,1.3 szerint Kánaán legdélibb részét alkotta, egészen Rechobig, amely a P szerint Kánaán legészakibb határa volt (Szám 13,21). Amikor a hírszerzők a negyven nap elmúltával, amely alatt kifürkészték Kánaánt, visszatértek Izr. fiához (13,25 kk.), Káleb kivételével úgy ítélték, hogy Kánaánt lehetetlen meghódítani. Erre az egész nép Mózesnek támadt. Jahve büntetésül megtiltotta a felnőtt nemzedéknek, hogy belépjen az Ígéret földjére, csak Kálebbel és Józsuéval tett kivételt (13,25–14,38). Izr. fiai ennek ellenére megkísérelték, hogy benyomuljanak Kánaánba, de egészen → Hormáig visszaverték őket (14,39 kk.). – 2. A 13,3.21 arra enged következtetni, hogy Cin pusztája a P szerint Párán pusztájától É-ra terült el. Hogy a Kádest Cin pusztájába helyezte, az a Meribával kapcsolatos szójátékon kívül még egy másikra is visszavezethető: a 20,13 a Cin pusztájában fakasztott vízre (vö. 20,1) való tekintettel azt mondja, hogy Jahve kinyilvánította szt.-ségét, szt.-nek bizonyult (vö. 27,14; 33,36; MTörv 32,51). E felfogás szerint tehát Kádes Kánaán része volt, és végleges elfoglalása előtt nem lehetett Izr. fiainak kezén. Ám a MTörv más képet mutat. Az 1,6.19 szerint Izr. fiai a Sinai-hegytől egyenesen Kádesbe vonultak; ez 11 nap alatt volt lehetséges (1,2). Kánaán kifürkészésére Kádesből indultak el a hírszerzők; itt tört ki a lázadás is és innen kísérelték meg a Kánaánba benyomulást is (1,22–46; vö. Bír 11,16 kk.). Ezt a kétségtelenül régebbi felfogást tükrözi a Szám 13,26 is, ahol (P földrajzától eltérően) „Párán pusztája”

Kádeshez kapcsolódik. Kádes itt töredék a Jahvistának a hírszerzők útjáról szóló beszámolójából (Szám 13,17b–20.22–24.27–31), amely út egészen Negeb pusztájáig és Hebron környékéig vezetett Kánaán földjén. Mivel a 20,1 (P) és 33,36 szintén kiegészítésként tartalmazza Kádest (33,36: a Cin pusztáját szorította ki, amely eredetileg a helyén állt), lehetséges, hogy a P szándékosan kerülte ezt a nevet. – 3. A 33 a Sinai-hegytől Cin pusztájáig Kibrot-Hattaván és Haceroton kívül még 18 más állomáshelyet sorol fel. Vsz., hogy a szerző ki akarta a 11–12 gyér adatait egészíteni Izr. fiainak a Sinai-hegytől Párán pusztájáig megtett útját illetően, hiszen „a pihenőket tartva odébb vonultak” (10,12; vö. MTörv 1,2) feltételezi, hogy a három megnevezetnél még több állomása is volt a ~nak. Ezzel szemben áll, hogy a Szám 33-nak vsz. nincs saját tört.-i értéke, hanem meglehetősen kései hagyományt képvisel, amelynek földrajzi adatai egyfelől a P, másfelől a J és E hagyományaiból származnak, és hogy a táborhelyek 40-es számát elérje, útbeszámolókból is merített. M. Noth felteszi, hogy a szerző zarándokoknak állította össze az úti beszámolót, akik a Pentateuchus adatainak felhasználásával Kánaánból a Sinai-hegyre mentek (ÉNy-Arábia). – B) Vajon összhangban áll-e ez a feltevés a Kádes-hipotézissel? Hogy a MTörv 9,22 Masszát Tabera és Kibrot-Hattava közt említi, az arra enged következtetni, hogy ezek a helységek Kádes környékén feküdtek (bővebben lásd alább). Azok az események, amelyek etiológiailag összefonódtak Tabera és Kibrot névvel (nem kétséges: mindkét helység létezett ettől függetlenül is), eredetileg olyan vidékhez kapcsolódhattak, amelyre Izr. fiai egy régebbi hagyomány szerint közvetlenül Egyiptomból való kivonulásuk után érkeztek, és amelyen évekig ott is maradtak; így valójában a Sinai-hegytől Kádesig vonulással nincsenek összefüggésben. Csak amikor a Sinai-hegynél tartózkodásban, amely erre az időre esett, a ~ tetőpontját kezdték látni, akkor színezték ki a Sinai-hegytől Kádesig tartó utat is – mint ahogyan az Egyiptomból való kivonulást, valamint a Sinai-hegyig megtett utat is – különféle kádesi időre visszamenő emlékekkel és különféle topográfiai adatokkal. – III. A negyven év a pusztában. 1. A P szerint Izr. fiai lázadásuk és Hormánál elszenvedett vereségük után 40 évig éltek Párán pusztájában (Szám 14,33 kk.). Innen fürkészték ki a hírszerzők Kánaánt (12,16; 13,3), és ide is tértek vissza (13,26); itt kellett meghalniuk azoknak, akik a lázongáskor 20 éven felüliek voltak (14,29.32 kk.). A 20,1: hiányzik az évek száma. Ha a hiányzó szám 40, ami vsz., mert a 20,1–12 arra akar magyarázatot adni, hogy Mózes és Áron miért nem vezethették be az arra alkalmas időpont eléréstével a népet az Ígéret földjére, akkor Izr. csak a 40. év végén hagyta el Párán pusztáját és vonult Cin pusztájába. Mivel Izr. a J és E hagyománya szerint már a ~ elején Kádesben volt, azt kell feltenni, hogy a Szám szerzője, aki a különféle hagyományokat összeolvasztotta, ezt a számot kihagyta. Az az észrevétel, hogy a nép Kádesben letelepedett (20,1) és az a tény, hogy Mózes Kádesből követeket küldött Edomba (20,14–16), arra enged következtetni, hogy Izr. hosszasan időzött ezen a területen (vö. MTörv 1,46). – 2. Annak a föltevésnek, hogy Izr. 40 évig tartózkodott Kádesben (v. Párán pusztájában) ellene mond a Szám 14,25 és a MTörv 2,1–3, ahol a Kádesből a pusztába való visszatérésről van szó (a Sás-tenger irányában), és egy 38 évig tartó nomád életéről a Szeir-hegységnél (2,14). E 2 ellentétes állításnak lehet tört.-i alapja olyan értelemben, hogy a törzsek egy része letelepedett Kádesben, mások viszont – félnomád életet élve – továbbvonultak a pusztába. – 3. Nem lehetetlen, hogy a Szám 33 a Moszerot és → Ecjon-Geber közé eső állomásokkal Izr.-nek Kádes környékéről a Sás-tengerig vezető útját akarta bővíteni. A helységek részben azonosak azokkal, amelyeket annak az úti beszámolónak a töredéke tartalmaz, amely Mózes beszédét megszakítja (MTörv 10,6 kk.). Az eltérő megfogalmazásból, a Moszerot és Bene-Jaakán helységnevek fordított sorrendjéből, valamint abból, hogy Áron a 10,6 kk. szerint Moszerotban halt meg, a Szám 33,38 szerint viszont Hór hegyén, arra következtethetünk, hogy a pusztai állomások 2 jegyzéke független egymástól. A 33,30–36 vsz. olyan hagyományt képvisel, amely éppen úgy, mint a MTörv 10,6 kk. felölelte hagyomány, eredetileg a Kádestől Moábig tartó útvonalra vonatkozott. – IV. Kádestől a Jordán völgyéig. Mivel a Szeir-

hegységet nem lehet biztosan helyhez kötni, és Edom környékének kiterjedése is bizonytalan, az Egyiptomból való kivonulás e részével kapcsolatos szövegeket nehéz értelmezni. N. Glueck bebizonyította, hogy az → Arabától K-re eső fennsíkon a Kr. e. 13. sz.-ban egy határainál jól védett, virágzó állam volt; ebben jogosan keresik Edomot. Hogy Edom hatalma akkor a tőle Ny-ra eső területre is kiterjedt, azt a régészeti leletek alapján nemigen tarthatjuk valószínűnek. – 1. Az irodalmi formát, amelyben a J és az E Izr. Kádestől a Jordán völgyéig vezető útját elénk állítja, a történelmi ellentétnek és Edom akkori hatalmi helyzetének figyelembevételével kell szemlélnünk (vö. Ter 27,40; 1Kir 11,14–22.25b; 2Kir 8,20–22). Kádesből elindulva az edomiták földjének határainál Mózes szabad átvonulást kér Edom királyától, és megígéri, hogy a királyi útról nem tér le (vsz. arról, amely el-Akabától É felé Szíriába vezetett; Szám 20,14–21). Ez feltételezi, hogy a királyi út és Araba legalábbis a Holt-tengerig edomita területre esett, hiszen az elutasítás következtében Izr. arra kényszerült, hogy Edomot D-ről (21,4; MTörv 2,8; Bír 11,17 kk. hallgatólágon megengedi ezt a feltevést) és K-ről megkerülve vonuljon át a pusztán (vö. MTörv 2,7 kk.; Bír 11,18; a Szám 21,11 által igazolva). Ezzel szemben a MTörv 2,29 arról számol be, hogy Edom – miként Moáb – szabad átvonulást adott (vö. 2,18). Útközben kígyók támadtak a karavánra, amelyek marása halált okozott. Mózes rézkígyót (→ kígyó) csinált a baj elhárítására (Szám 21,4–9). → Szichon környékének meghódítása után (21,21–35) Izr. végül a Jordán völgyében, Jerikóval szemben (22,1) ütött tábor; → Józ sue. – 2. Úgy látszik, hogy a P számára Edom nem támasztott a ~ során nehézségeket, hanem megengedte Izr. fiainak, hogy az Arabát valahol az É-i részén szeljék át. Míg a → Hór hegységet, ahova Izr. a P szerint Kádesből elindulva (20,22) vonult, ugyanúgy nem tudjuk helyhez kötni, mint a következő állomást, Calmonát (33,41 kk.), addig a harmadik állomás, Punon biztosan Araba É-i részén terült el. Az Araba és a Jordán közti út leírása (21,10–35) eltérő eredetű elemekből tevődik össze, és meglehetősen homályos. A 33,45–49 szerint Izr. fiai Dibonon és az Abarim-hegység É-i részén (Nebo, Piszga) vonultak át. – V. A ~ a próféták írásaiban és a zsoltárokból. 1. Am 2,10 és 5,25 tanúsítja, hogy Izr. hagyományában nagyon régtől fogva elevenen élt egy 40 évig tartó ~ gondolata. 5,25: a próf. a ~t a saját korával állítja szembe, amelyre a fényes, de lélektelen kultusz volt jellemző, míg a ~ idején nem volt áldozat; ennek ellenére – amint a próf. hallgatólágon feltételezi – Jahve tetszését találta a kultuszban. Ozeás próf. még világosabban fogalmazta meg e gondolatot: a ~ ideje az első szerelem időszaka volt, amikor Izr. (mint egy menyasszony) viszonzta Jahve szeretetét, és Egyiptomot elhagyva követte Jahvét (Oz 2,17; 11,1; 13,4 kk.). Mihelyt letelepült életmóddal került kapcsolatba, a termékenység kultuszának vonzásába került, és eltévelyedett (9,10; vö. Szám 25). A pusztában való életet magát a próf. nem tekinti eszményinek, csak a belső megvilágosodás eszközét látja benne. Ezért Izr. megtérése olyan neki, mint egy ~: Jahve az eltévelyedett népet a pusztába csábítja, ahol sátrakban kell laknia, hogy a szívére beszélhessen (Oz 2,16; 12,10); utána visszakapja szőlőskertjeit (2,17). Jeremiás szintén eszményinek ítéli vallási szempontból a ~ idejét (Jer 2,2 kk.); Jahve pásztorként vezette nyáját a kietlen pusztában (2,6; vö. Oz 13,5; Iz 63,11–13; Zsolt 77,20 kk.; 78,52 kk.; 105,38–41; Bölcs 16,1–14; 19,8 kk.). Deutero-Izajás a ~t szívesen alkalmazza a fogságból való kiszabadulás képéül; Jahve vezeti népét a pusztában és vizet fakaszt a sziklából, hogy népe szomját csillapítsa (43,20; 48,21; vö. 35,6 kk.). – 2. Ezenkívül vannak részek, amelyek a Kiv és a Szám nyújtotta képpel pontosabban is egybevágnak. Ez a különbség a különféle szövegek tanító, ill. erkölcsi célzatára vezethető vissza. A Zsolt 95,10 szerint Jahve a ~ 40 éve alatt viszolygott Izr.-től, mert a nép újra meg újra eltévelyedett és nem értette meg Jahve útjait (vö. Ez 20,10–26). Ezért a zsoltáros felhívja kortársait, hogy hallgassanak Istenre, ne keményítsék meg szívüket mint Meribánál és Massza napján (Zsolt 95,7 kk.; vö. MTörv 6,16); akkor az atyák próbára tették Jahvét (Zsolt 78,18.41; 81,12 kk.; 95,9; 106,14). De Jahve még mindig készen áll, hogy ugyanolyan v. még nagyobb jót tegyen velük, ha útjain járnak (81,14–17).

pusztulás, megsemmisülés, romlás: Az ÓSz-ben 20 héb. szó jelöli a fogalmat; ezek (igék és

főnevek) sok árnyalatot érzékeltettek. A LXX legtöbbször az apollümi és olethrosz szavakkal, valamint ezek származékaival adja vissza a héb. kifejezéseket, – I. Az ÓSz-ben. Először is és főképpen földi ~sal állunk szemben, mert a halál utáni személyes lét későbbi gondolat, a száműzetés utáni időben kapott kinyilatkoztatás (Dán 12,1–3; Bölcs). – Az abad tó pl. a szentély (MTörv 12,2; Ez 6,3) v. a bálványok (Szám 33,52; 2Kir 19,18; Iz 37,19) ~ára v. javak elvesztésére, elherdálására (Péld 29,3) utal. De kifejezheti személyek (Ez 22,27; Zsolt 5,6; 119,95), nemzetségek (2Kir 11,1; Zsolt 21,11) v. nép (MTörv 11,4; 2Kir 13,7; Eszt 3,9; 4,7; 8,5 stb.; Jób 12,23; Zsolt 9,6; Jer 12,17; 15,7; Szof 2,13) kiirtását is (vö. MTörv 7,10; 28,51; Józs 7,7; 2Kir 10,19; Zsolt 143,12; Jer 46,8). Más igék (pl. sahat, karat, hapak) annak kifejezésére szolgálnak, hogy Isten ítélete ~sal fenyeget (vö. Ter 6,13; 9,11; 18,17–33; 19,24 kk.; Iz 13,5). Hogy ez az ítélet az ellenséget is utolérje, Isten a pusztítót küldi el (Kiv 12,23), aki mint → öldöklő angyal lesújt Egyiptom elsőszülöttjeire (vö. Zsid 11,28); hasonlóképpen jár el Dávid népszámlálásakor (2Sám 24,16). Iz 49,19; Jer 6,26; 22,7: az elpusztítás feladatát az ellenség veszi át. – II. Az ÚSz-ben. Krisztus üdvözítő műve mint az élet és halál új dimenziója az eszkatologikus teljesség (beteljesedés) távlatát nyitotta meg. Ezzel a ~ is új, mélyebb értelmet kapott. Aki meg akarja menteni földi életét, létét (vö. Lk 12,16 kk.), az valójában elveszíti (Mt 10,39; Mk 8,35; vö. Mt 10,28), aki azonban a 16,24 kk. szerint lemond földi léte biztosításáról, „elveszíti életét”, az megtalálja. Egyébként az ÚSz az ÓSz-hez kapcsolódik a ~ kérdésében. Az elveszett bárány (Lk 15,4) ósz-i párhuzama: Zsolt 119,176; Ez 34,4 kk. Krisztus küldetésére nézve Mt 10,6; Lk 19,10 vö. Ez 34,16. Ezen túlmenően a szóban forgó kifejezésekben benne rejlik az eszkatologikus üdvösség elvesztése, el nem érése is (Mt 10,28; 1Tesz 5,3; 2Tesz 1,9). De kifejezhetik a lélek vesztét is, akár emberek v. démonok okozzák, akár Istenre vezethető vissza (Mk 1,24; Jn 10,10; Róm 14,15; Jak 4,12); itt is találunk ósz-i párhuzamokat: Zsolt 9,6 kk.; 33,10; 73,27; Iz 41,11; Jer 47,4. – Aki nem ismeri el Jézust Messiásnak, az nem maradhat Isten népének tagja (ApCsel 3,23; a Lev 23,29 idézése). – Jób 28,22; Zsolt 88,12; Péld 15,11: a ~ összekapcsolódik az alvilággal. Ennek a gondolatnak továbbfűzése: Jn 17,12; ApCsel 8,20; Róm 9,22; 2Tesz 2,3; 1Tim 6,9; 2Pét 2,1.3; 3,7; Jel 17,8.11; e helyeken a ~ a kárhozattal jelent egyet. Az ezzel azonosított halálból nincs feltámadás, semmi remény többé. 1Kor 5,5: aki vérfertőzést követ el, azt át kell adni a Sátánnak „testének romlására, hogy lelke üdvözljön az Úr napján.”

Put: a → népek táblájában Kám fia (Ter 10,6; 1Kron 1,8). A próf.-knál (Jer 46,9; Ez 30,5; Náh 3,9) katonanép, amely segédc csapatokat adott Egyiptomnak, s még Tírusz (Ez 27,10) és Góg (38,5) ellen is harcolt.

Puteoli: itáliai kikötőváros Nápolytól Ny-ra. Vsz. Kr. e. 528-ban alapították; ma: Pozzuoli. Pál fogolyként ~ban lépett Itália földjére. A városban ekkor már éltek keresztények (ApCsel 28,13).

Putifár: → Potifár.

pünkösd (a gör. pentekoszté 'ötvenedik' szóból): zarándokünnep, amelyen Izr. minden fiának meg kellett Jahve színe előtt jelennie (Kiv 34,23; MTörv 16,16). Neve a tört. folyamán változott. A Szövetség kv.-e (Kiv 23,16) aratási ünnepként, a 34,22 (vö. Szám 28,26) az első termés (búza!) ünnepeként említi; a MTörv 16,10 és a Szám 28,26 a hetek ünnepének nevezi, mert 7 héttel a → kovásztalan kenyér ünnepe után ülték. Később az ötvenedik nap ünnepe lett (az első kéve felajánlása után; vö. Lev 23,9–14; Tób 2,1; 2Mak 12,32 kk.; ApCsel 2,1). A ~ aratásvégi ünnep volt, tehát örömmünnepnek számított (vö. Iz 9,2), amelyen hálát adtak Jahvének a búzatermésért; az aratás Palesztinában kb. 7 hétig tartott (MTörv 16,9). ~kor az első termést (zsenge) mutatták be (Kiv 23,16; 34,22); a MTörv 16,10 kk. önkéntes adományokat ír elő, amelyeket a szentélyben kellett elfogyasztani, és meg kellett osztani a szegényekkel és a levitákkal; a Lev 23,17–20 szerint másféle áldozatot kellett bemutatni; a

Szám 28,27–29 rendelkezései megint eltérők. Az ünnepi összejövétel is hozzátartozott a ~höz, és semmiféle munkát nem volt szabad végezni (Lev 23,21; Szám 28,26). A ~ tehát eredetileg a földműveléshez kapcsolódott. Később (a Kr. u. 2. sz.-tól vannak rá adatok) tört.-i jelleget öltött: a Sinai-hegyen kapott törv. kihirdetésének lett az emléknapja, amelyen mindig nagy tömegek tolongtak Jeruzsálemben (ApCsel 2,5; ZsidTört 17,10,2). Kumránban szintén a Sinai-hegyen kötött szövetségre emlékezés jegyében ünnepelték a ~öt. A hetek ünnepének nevezték és a húsvét utáni 60. napon tartották, mert a kéveáldozatot (Lev 23,9–14) csak a húsvét utáni 11. napon mutatták be, és ettől 49 napot számoltak. Jézus halála és feltámadása után az 1. ~ alkalmával Jeruzsálemben a tanítványok közösségére leszállt a Szentlélek (ApCsel 2,1–13). → pünkösdi csoda.

pünkösdi csoda: a Szentléleknek az ApCsel 2,1–13 elbeszélte leszállása Jeruzsálemben az ősegyházra (120 személy), zúgás, a lángnyelvek és a nyelvcsoda kíséretében (2,4b–13). Ez utóbbin a különböző nyelveken való beszélés csodáját kell érteni (2,4b); a Lélekkel el nem telt tömegről (2,6.8.11) nem tételezhető fel csodának minősülő hallás (N. Adler). Idegen nyelveken beszélésről van szó, ezt a Lukács felsorolta népek (2,9–11) listája nyomatékosítja. A csodálkozó kérdések (2,12) és „mások” rosszindulatú megjegyzései (2,13) átvezetnek Péter ap. beszédéhez, amely az elbeszélte eseményekkel összefüggő egészet alkot (H. Conzelmann). – A leírás egészében véve nem akar a ~ lefolyásáról pontos képet nyújtani. Egyszer a → glosszológiára enged gondolni (2,3 kk.), máskor viszont egy nyelvcsodára (2,6.8: dialektosz); ugyanakkor mintha a 11. vers egyensúlyt teremtene. Az a kísérlet, hogy itt – különféle forrásokat megkülönböztetve – eredetileg 2 beszámolót tételezzünk fel, nem vezetett sehova. Ugyanígy E. Lohse feltevése sem (Lukács egy tömegeksztázisról szóló szóbeli közlést nyelvcsodaként értelmezett és egyetemes mondanivalót fejezett ki vele; E. Trocmé hasonló módon). Végül nem meggyőző az a magyarázat sem, amely szerint egy nyelvcsodáról szóló korábbi beszámoló az alapja a leírásnak (vö. E. Schweizer); ezt ui. utólag át kellett volna értelmezni, csakhogy Lukácsnak nem voltak saját elgondolásai a glosszológiát illetően (vö. 10,46; 19,6). A szerző szándékát sokkal inkább az ósz-i és zsidó előzményekből kell kielemeznünk, hiszen az eseményt → pünkösdi ünnepére tette. Nem vitathatatlan ugyan, hogy az 1. sz.-i zsidóság pünkösdkor a Sinai-hegyen történetekre emlékezett (így: G. Kretschmar, B. Reicke, E. Haenchen; de vitatja: N. Adler, H. Conzelmann), ennek ellenére a következőket figyelembe vehetjük a ~ leírásának értelmezéséhez. A Sinai-hegyen történetek emléknapijához a zsidóság számára a Kiv 19 alapján ezek kapcsolódtak: „lángnyelvek”; Hénoch (etióp) 14,8–15; Isten a Sinai-hegyen hangot keltett, amely tűzzé változott és beszédként mindenki számára érzékelhetővé vált. A zsidó Sinai-haggada szerint Isten hangja a Sinai-hegyen 70 nyelvre (= beszélőszerv) oszlott szét a világ népei számának megfelelően. Lk 3,16; Mt 3,11: Keresztelő János azt hirdeti a Messiásról, hogy „Szentlélekben és tűzben” fog keresztelni (vö. ApCsel 2,2 kk.). Lukács a Szentlélek leszállását üdvtört.-i értelemben kívánja időhöz kötni, s ehhez felhasználja a zsidó hagyományt. Nemcsak arról számol be pontosan, hogy hol (Jeruzsálem) kezdték el hirdetni az ev.-ot (vö. 1,4.8), hanem arról is, hogy mikor (pünkösdi). A tanítványok a nyilvánosság előtt a Szentlélek birtokában Isten igaz népének mutatkoznak. Először a zsidóknak hirdetik az ev.-ot, de a kifejezetten szórványban élő zsidókkal a ~ tört.-ében már a pogány világ is megjelenik. Lukács még tud arról, hogy a nyelvek adománya nincs a tizenkettőnek fenntartva, de számára a Lélek az ap.-i igehirdetés hajtóereje, ahogy Jézusra is leszállt a Lélek nyilvános működése megkezdésekor (vö. Lk 3,22: „látható alakban”).

püspök (a gör. episzkoposz, 'felügyelő, őrködő' szóból): Az ÚSz-ben egy helyen Krisztusra vonatkozik: „lelketek pásztorához és oltalmazójához” (1Pét 2,25, gör.), négy helyen előljáróra utal, aki a keresztény közösség élén áll (ApCsel 20,28; Fil 1,1; 1Tim 3,2; Tit 1,7). Ha ezeket a helyeket összehasonlítjuk, kiderül, hogy az ap.-i időben még nem szilárdultak meg a hierarchia címei és tisztségeinek nevei. Az episzkoposz és a preszbüterosz kifejezésekkel

megkülönböztetés nélkül éltek, ahogy ezt az ApCsel 20,17–28; Tit 1,5–7 tanúsítja; mindkét szerepet több személy is betölthette valamely közösségben (vö. Fil 1,1; Tit 1,5); természetesen az előbbi inkább hivatali jelölt, az utóbbi inkább egyh.-i méltóságot. Akiket az ap.-i időben így neveztek, azok ha nem is mindnyájan, de zömükben papok voltak a szó mai értelmében. Az egyh.-i közösségek legfőbb irányítását az ap.-ok maguknak tartották fenn v. átruházták megbízható munkatársaikra, mint Timóteusra, Tituszra (1Tim 3,1–15; 5,22; Tit 1,5) v. másokra, akik egyh.-i közösségek alapítóiként v. az ap.-ok küldötteiként váltak ismertté. Ha Kisázsia 7 egyh.-ának angyalaiban (Jel 1–3) ezeknek az egyh.-aknak a ~eit látjuk, akkor az 1. sz. végén már mindegyik egyh.-nak külön főpásztora volt (monarchikus ~ség), ami nem sokkal későbbi időből egyértelműen kimutatható: Antióchiai Szt Ignác leveleiben az episzkoposz már ugyanolyan értelemben szerepel, mint amilyenben ma a ~ szót használjuk. → hivatal, → öregek.